

ՍՈՒՎՈՐՈՎ

355. Գ

Կ-15

ՏՄՈՒՄ

39

3554

4-15

սփ

Ս. ԿԱԼԻՆԻՆ

ՍՈՒՎՈՐՈՎ,

ՈՌԻՍ ՄԵԾ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ԿՅԱՆՔԻ ՈՒ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՅՈՒԹՅԱՆ ՈՒՐԱԳԻԾԸ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿ ԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1939

Ս. ԿԱԼԻՆԻՆ

ՍՈՒՎՈՐՈՎ

Ռուս մեծ զորավարի կյանքի ու գործունեյության ուրվագիծը

Այս համառոտ ակնարկով հեղինակը շարադրում է ռուս հանձարեղ զորավար Ս. Վ. Սուվորովի մարտական գործունեյությունը:

Գիրքը նախատեսված է կարմիր բանակայինների, զինվորական դպրոցների կուրսանտների, քաղաքացիական միջնակարգ և բարձրագույն դպրոցների ուսանողների համար, յոթնեք զինվորական պատրաստություն են ստանում, ԲԳԿՖ հրամ. և պետ-կադմի և ռազմական պատմությունով հետաքրքրվող քաղաքացիական անձանց համար:

2243
39

С. КАЛИНИН
СУВОРОВ

Гиз Арм. ССР, Ереван, 1939 г.

Գեներալիսսիմուս իշխ. Ս. Վ. Սուվորով

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ XVIII ԴԱՐՈՒՄ

Ռուս մեծ զորավար Ալեքսանդր Վասիլևիչ Սուվորովի զործողություններն ավելի լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է Ռուսաստանի պատմությունից մի քանի մոմենտ հիշեցնել:

XVIII դարն Ռուսաստանի համար ծանր դար էր: Այդ դարի ընթացքում ռուս ժողովուրդն ստիպված յեղավ իր ուսերի վրա կրելու տասնինն պատերազմ, վորոնք ընդհանուր առմամբ տևեցին 61 տարի: Դրանից 25 տարին ընկնում էր Շվեդիայի դեմ մղած պատերազմներին և 15 տարին՝ Թուրքիայի դեմ մղած պատերազմներին:

Այդ բոլոր պատերազմներն ուժերի վիթխարի լարում էին պահանջում: Ռուսների համար դեպի Բալթիկ ծովը դուրս դալը (պատերազմները Շվեդիայի դեմ) Ռուսաստանի վրա նստեց 120 հազար մարդ սպանված ու վիրավոր և մինչև 500 հազար մարդ շարքից դուրս յեկած՝ հիվանդության պատճառով: Ավելի մեծ զոհեր տրվեցին Սև ծովի ափերին տիրելու համար (պատերազմները Թուրքիայի դեմ):

XVIII դարում մղած պատերազմներում Ռուսաստանը դուրս էր բերել մինչև 5 միլիոն մարդ, իսկ նրա ընդհանուր կորուստը՝ սպանված, վիրավոր ու հիվանդ, հասնում էր այն ժամանակվա համար վիթխարի թվի՝ 1.400 հազար մարդու:

Պատերազմները ծանր ազդեցություն եյին ունենում ռուս բնակչության ուժերի ու միջոցների վրա: Վոչ միայն կանգ էր առել այդ բնակչության բարեկեցության աճը, այլ և պատերազմների հետևանքով բնակչության հիմնական

խմբերի դրուժյունը նշանակալից չափով վատացել էր: Մի-
լիոնավոր ազատ դյուղացիներ բաժանվեցին կալվածատե-
րերին ու աղնվականներին: Ճորտատիրական իրավունքն
ուժեղացավ: Այս բոլորի հետևանքով Ռուսաստանը տնտե-
սապես ավելի ևս հետ մնաց Արևմտյան Յեվրոպայից:

Չնայած Պետրոս I-ի դործադրած խոշոր ջանքերին՝ այդ
ժամանակ արդյունաբերությունը թույլ էր զարգացած:
Պետրոս I-ի թագավորության վերջին՝ 1725 թվին Ռու-
սաստանում կային միայն 195 ֆաբրիկա և գործարան: Ֆաբ-
րիկաները տիպիկ ճորտատիրական մանուֆակտուրաներ է-
լին, վորոնք հիմնված էին ձեռքի աշխատանքի ոգտադործ-
ման վրա: Մեքենայացումը յերևում էր միայն ջրի ուժի
ոգտադործումով՝ ջրաղացների սկզբունքով: Արտադը-
րության մակարդակի մասին դատելու համար բավական է
նշել, վոր 1723 թվին ամբողջ Ուրալը տարեկան տալիս էր
1,5 հազար տոնն չուգուն և մոտ 500 տոնն յերկաթ. սա
պակաս է այն քանակությունից, վոր այժմ մեր խորհրդա-
յին գործարանները բաց են թողնում մեկ ժամում:

Մինչև 1796 թիվը արդյունաբերական ձեռնարկություն-
ների թիվը հասավ 1.161-ի: 70 տարվա ընթացքում Ռու-
սաստանում ֆաբրիկաների ու գործարանների թիվն ավելա-
ցավ վեց անգամ: Հարկ կա՞ տուելու, վոր այդ ամենն էլ
այն տեմպը չեր, վորի պահանջն ուներ Ռուսաստանը:

Մինչև Պետրոս I-ը Ռուսաստանի զինված ուժերը կազմ-
վում էին գլխավորապես աշխարհագորականներից, վորոնք
պատերազմի ժամանակ հավաքվում էին աղնվականներից
ու նրանց ճորտերից: Մշտական զորքերի մի չնչին քանակ
ստեղծվել էր մինչպետրոսյան եպոխայի ամենավերջին
տարիներին: Դրանք այսպես կոչված՝ ոտարերկրյա տիպի
զորքեր էին՝ ռայտարական, դրագունական և սալդաթա-
կան:

Պետրոս I-ի ռեֆորմներն առաջին հերթին զինված ուժե-
րին էին վերաբերում: Ստեղծվեց մշտական բանակ, վոր
հավաքվում էր համայնքներից: Բանակը կոմպլեկտավորելու
այն միջոցը, վոր մտցրել էր Պետրոսը, մնաց ամբողջ XVIII

դարում, ըստ վորում, սկզբում բանակում ծառայում էին
ցմահ, բայց XVIII դարի կեսերին ծառայության ժամկետը
սահմանափակվեց 25 տարով: Պետրոս I-ի որով բոլոր աղնը-
վականները պարտավոր էին ծառայել բանակում. հետագա-
յում նրանք սատիճանաբար ազատվեցին այդ պարտականու-
թյունից և բանակում ծառայելու պարտավորության ծան-
րությունը զցեցին ուրիշ դասակարգերի, մասնավորապես
գյուղացիների վրա:

Հաճախակի ու լարված պատերազմներն ստիպում էին
տարեց տարի բանակն ավելացնել: XVIII դարի ընթացքում
բանակի աճը յերևում է հետևյալ աղյուսակից:

Դաշտային զորքեր						Կայացորա- յին զորքեր			Լանդսկ- լիցիա			Կազմակերպում և զորքեր	Ընդամենը	
հետևակ	մանուգե- թ	հրետանի	հեծելա- վորներ	կան զորքեր	ընդամենը	հետևակ	մանու- գեթ	ընդամենը	հետևակ	հեծելա- վորներ	ընդամենը			
Հ ա ղ ա Ր մ ա Ր Գ														
1700 թ. } Գե.ա. I	48,5	2,5	0,1	—	51	—	—	—	—	—	—	—	5	56
1725 թ. }	79,5	38	4,5	—	122	65	5	70	—	6	6	6	203	
1739 թ. (Պհհա)	83,5	39,5	5,5	0,5	129	63,5	9	72,5	3,5	24	27,5	9	248	
1761 թ. (Յհիգա- վտա)	129,5	44	8,5	1	183	64	9	73	1,5	26	27,5	36	319,5	
1766 թ. (Յհկա- տերինա II)	275	70,5	21,5	1,5	368,5	95	—	95	—	—	—	40	503,5	
1800 թ. (Գավի)	204	45	25	2,8	277	77,5	—	77,5	—	—	—	47	401,5	

Մինչդեռ Ռուսաստանի բնակչությունը XVIII դարի ըն-
թացքում աճել էր յերեք անգամ, նրա բանակն ավելացավ
8-9 անգամ: Պետություն յեկամուտի յերկու յերրորդը XVIII
դարի ընթացքում ծախսվում էր բանակի պահպանման վրա:

Անհրաժեշտ է արդյոք ավելի ցայտուն ցուցանիշ բերել
այն վիթխարի լարումի, վոր կրեց ռուս ժողովուրդը XVIII
դարի ընթացքում:

Բանակի քանակական աճը զուգահեռ էր ընթանում նրա
վորակական աճին:

Կարլոս XII-ի Շվեդիայի և Ֆրիդրիխ II-ի Պրուսիայի դեմ մղած պատերազմները լավ դպրոց հանդիսացան ուսանողան համար: Յեթե դարի սկզբում Պետրոս I-ը ուսաների ռազմական վատ վարժության հետեւանքով ստիպված եր թանգ վճարել իր մարտիկների արյունով, չեթե այդ ժամանակ ուսաների կորուստները յերեք-չորս անգամ դերազանցում էյին չվեղների կորուստներին, ապա դարի վերջում ուսաները հակառակորդներին չատ ավելի մեծ կորուստներ էյին սլատառում, քան իրենք էյին ունենում նրանց հետ մղած մարտերում: Նույնիսկ այն ժամանակվա ամենալավ բանակը՝ Փրանսիական բանակը ուսաների հետ ունեցած բոլոր ընդհարումներում ավելի մեծ կորուստներ եր ունենում, քան ուսաները: XVІІІ դարի վերջում ուսանողան բանակը սովորության վարժեցումով ու նրա հաղթանակներով չտեսնված բարձրության հասավ. նա կանգնած եր ամբողջ աշխարհի լավագույն բանակների շարքում: Ի դուր չեք, վոր հենց միայն Սովորովի անունը տալը մարտիկների մեջ հաղթանակի այնպիսի հավատ եր բորբոքում, վոր վոչ մի խոչընդոտ չեք կարողանում կանգնեցնել նրա «հրաշք-հսկաների» հաղթարշավը:

Մեր յերկիրը կարող ե պարծենալ Սովորովի անունով: Նա նրա անունը դնում ե անցյալի այն մեծ անունների շարքում, վորոնք ուս ժողովրդի համար ապահովեցին նրա համաշխարհային հռչակն ու փառքը:

ՍՈՒՎՈՐՈՎԻ ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ալեքսանդր Վասիլյեվիչ Սովորովը վոչ հարուստ ազնվական ընտանիքի զավակ եր: Նրա հայրը՝ Վասիլի Իվանովիչը ծառայութունն սկսել եր Պետրոս I-ի որով վորպես ղինվորականի սպասավոր ու թարգման: Յեկատերինա I-ի որով արձակվել եր վորպես լեյբ-գվարդիայի ռմբարկու սերբով արձակվել եր վորպես պրապորշչիկ փոխադրվել եր Պրեոբրաժենսկի գունդը, վորտեղ ծառայել եր ու հասել կապիտանի աստիճանին: Իր ծառայութունը նա ավարտել եր ղենեբալ-անչեֆի աստիճանով:

Վասիլի Իվանովիչը համարվում եր այն ժամանակվա ամենազարգացած սպաներից մեկը և լավ տեղյակ եր ինժեներական գործին: Զբաղվում եր ոտաբերկրյա ռազմական գրքերը ուսերենի թարգմանելով: Նա ամուսնացած եր Ալլադոտյա Ֆեգոսեյեվնա Մանուկովայի հետ և այդ ամուսնութունից Պետրոս I-ի մահից 4 տարի անց, 1729 թվին ծնվեց ապագա հերոսը՝ ուսական բանակի ղենեբալիսմուս Սլեքսանդր Վասիլյեվիչ Սովորովը:

Սովորովի մանկական տարիներն անցել են Կոնչանսկի կալվածքի գյուղական խաղաղ միջավայրում (նախկին Նովոդորոգի նահանգի Բորովիչի գյուղից 37 կմ. հեռավորության վրա):

Այն ժամանակներն աղնվականներին իրավունք եր տրվում իրենց տղաներին ղինվորական ծառայության մեջ գրել նրանց ծննդյան օրվանից: Այդպիսի սովորություն ստեղծվել եր սկսած Պետրոս I-ից, վորը պահանջում եր, վոր յուրաքանչյուր աղնվական ղինվորական ծառայութունն սկսի ղինվորութունից: Նշանավոր մարդիկ այդ պահանջը պանց

եյին անում նրանով, վոր իրենց տղաներին գնդերում ցուցա-
կադրում եյին մանուկ հասակից: Առանց բանակում ծառա-
յելու նրանց յերեխաները հաճախ սպայի աստիճան եյին ըս-
տանում դեռ որորոցում:

Ասպազ մեծ զորավարը ծնվել էր թուրքական ու տկար:
Հայրը յերկյուղ կրելով իր տղայի առողջութեան համար՝
նրան չէր ցուցակադրել գնդում: Փոքրիկ Ալեքսանդրը վախ-
էր, նիհար, թուրքական, նրա մարմնի կազմվածքը վատ էր
ու տգեղ: Այդ հատկութիւններով դժվար էր զինվորական
գործում կարգեալ ձեռք բերել:

Փոքրիկ Սուլթորովը հաջող էր սովորում: Նրա համար
առանձնապէս դյուրին էր ոտար լեզուներ սովորելը: Նա լավ
ուսումնասիրեց ֆրանսերեն, գերմաներեն, լեհերեն և ի-
տալերեն լեզուները և այդ նրան հնարավորութիւն էր տա-
լիս ոտար գրականութիւնը կարդալ բնագրով: Այն ժամա-
նակ ուսւ գրականութիւն համարյա դոյութիւն չուներ և
ոտար գրքեր կարդալը միակ միջոցն էր, վոր ընդարձակում
էր հետաքրքրող յերեխայի մտահորիզոնը:

Հենց վոր Սուլթորովը գրագիտութիւն սովորեց, նրա
մեջ ռազմական գրքեր կարդալու սեր առաջացավ: Նրա
հայրն այն ժամանակվա համար հարուստ գրադարան ու-
ներ, և Սուլթորովը յեռանդով կլանում էր այնտեղ հաւաք-
ված յերկերը: Վասիլի Իվանովիչի հյուրերի թիւում հա-
ճախ լինում էր նրա կալվածքի հարեան գեներալ Աննիբալ
Աբրամ Պետրովիչը՝ մեծ բանաստեղծ Պուշկինի նախապա-
պը: Հաճախ Աննիբալն ու Սուլթորովը ձմրան յերկար դի-
չերներն անց եյին կացնում վերհիշելով Պետրոս I-ի մեծա-
մեծ գործերը: Այդ զրույցներն ու գրքերի ընթերցանու-
թիւնը զգայուն յերեխայի մեջ սխրագործութիւնների ծա-
րով եյին բորբոքում: Բնական շնորհքն ու ընթերցանու-
թեան սերը տեսնում եյին իրենց գործը: Տասնմեկ տարե-
կան հասակում Սուլթորովն ավելի շատ բան գիտեր, քան
շատ չափահաս մարդիկ: Նրան մանրամասնորեն հայտնի
եյին Ալեքսանդր Մակեդոնացու, Հաննիբալի, Հուլիոս Կե-
սարի և անցյալի շատ ուրիշ մեծ զորավարների խոշոր ար-
շավանքները:

Իր գործողութիւններում նա ջանում էր նրանց նման-
վել: Հաճախ ամբողջ ժամերով նա մնում էր հորդ անձրե-
վի տակ, կամ թե թեթեւ հագուստով կանգնում էր սառնա-
մանիքում: Մեծերի նկատողութեանը պատասխանում էր.
«Զինվորին վայել չի քնքովութիւնը»:

Յերբեմն նա ամբողջ որերով կորչում էր անտառում,
սիրում էր մենակութիւն, ապրում էր յերազներով:

Նրա մանկական սենյակում մարդու զարմացնում էր
գրքերի առատութիւնը, այնտեղ հաւաքված գլոբուսների,
աշխարհագրական քարտեզների, ճակատամարտերի պլաննե-
րի և այլ նյութերի առատութիւնը: Հաճախ նրան կարելի
էր գտնել այդ քարտեզների մեջ խորասուզված, մեծ ճա-
կատամարտերի պլաններն ուսումնասիրելիս:

Սուլթորովի հայրը չէր համակրում իր վորդու հակում-
ներին և մտածում էր նրան քաղաքացիական ծառայութեան
տալ:

Սակայն տղայի բախտը վորոշվեց անսպասելի կերպով,
նրա հոր ցանկութեանը հակառակ: Այդ մասին Սուլթորովի
կենսագիրներն այսպէս են պատմում:

Մի անգամ ամառը Սուլթորովները տանը շատ հյուրեր
եյին հաւաքվել: Նրանց մեջ էր նաև Աննիբալը:

— Իսկ վորտե՞ղ ե Սաշան, — յեղավ նրա առաջին
հարցը:

— Նա ելի շարունակում ե առանձնանալ, — պատաս-
խանեցին նրան: — Հաւանորեն նորից կպել ե իր գլոբուս-
ներին ու քարտեզներին:

Հյուրերի զրույցի ժամանակ Աննիբալն աննկատելի
վերև բարձրացավ և նայեց Սաշայի սենյակի ներսը: Նա
տղային գտավ հատակին փոված քարտեզի վրա պառկած,
գրքի մեջ խորասուզված: Տղան չնկատեց ել, վոր իր սեն-
յակը մարդ մտավ:

Կարճ զրույցից ու փոքրիկ քննութիւնից հետո, վորին
տեղն ու տեղը յենթարկեց Սաշային Աննիբալը, նա յեկավ
այն յեղրակացութեան, վոր չի կարելի խոչընդոտ հանդի-
սանալ տղային, պետք ե թույլ տալ, վոր նա իր մեջ գար-
դացնի այն ընդունակութիւնները, վորոցնով նա այնքան

առատորեն ոժտված ե: Հենց այդտեղ ել նա Սուվորովի հորը համոզել էր պաշտպանական խորհուրդ տվեց՝ իր տղային զինվորական ծառայության նշանակել:

— Նա ինձանից ու քեզանից ել չառ առաջ կգնա, — ասում եր նա ծերունի Սուվորովին: — Յեվ առողջութունն ել այնքան վատ չէ, ինչքան դու կարծում ես: Մեղք ե նրան հետ պահել իր սիրած զբաղմունքներից:

Մանրակի խորհուրդն ազդեց Սուվորովի հոր վրա և հետևյալ տարին, 1742 թվին Ալեքսանդր Վասիլյևիչը Սեմյոնովյան ղեկավարության ցուցակագրվեց վորպես լեյթ-գվարդիայի շարքային զինվոր: Դրանից հետո յերեք տարի նա տանը մնաց: Տասնվեց տարեկան հասակում նա հորը հաւատարմորեն հայտնեց, թե ժամանակն է, վոր ինքը զինվորական դործը սովորի գործնականում և փոխադրվեց գոյնդը՝ իսկական զինվորական ծառայության:

ԱՌԱՋԻՆ ՍԽՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Մինչդեռ Սուվորովի հարուստ հասակակիցները զինվորական վարժությունները համարում էին միայն զվարճութուն, պարապությունն սպանելու զբաղմունք, Սուվորովն առանձին սիրով և իրեն հատուկ ջանասիրությամբ ձեռնամուխ յեղավ զինվորական գիտությանը: Նա իր մեջը ինչպե՞ս զինվորի կյանքի ամբողջ ծանրութունը: Իր վրա կատարած համառ աշխատանքով բնականից աննախանձելի իր առողջութունն այնպես կոփեց, վոր հետո իր ամբողջ կյանքի ընթացքում ուրիշներից ավելի հեշտ եր զիմանում ծանր արշավանքներին: Ինքը տարի ապրելով գորանոցում զինվորների հետ՝ նա նրանց հետ միասին կատարում եր բոլոր աշխատանքները, նույնիսկ այնպիսի գործեր, վոր ինքը չպետք է աներ: Յերբեք չեր խուսափում ծանր հանձնարարություններից, հաճախ ինքն եր մեջ ընկնում, վոր ավելի ծանր գործեր ստանա: «Նախ քան ուրիշներին հրամայող դառնալդ ինքդ սովորիր յենթարկվել», — ասում եր Սուվորովը: Յեվ նա համառորեն ուսումնասիրում եր զինվորական ծառայությանը: Բանակում չկար այնպիսի մի գործ, վոր Սուվորովը չկարողանար կատարել: Նա ուսումնասիրում եր հետևակազորային, հրետանային և հեծելազորային գործը: Նա խիզախ զինվոր եր և լավ առևտրամարտիկ:

Մի բան, վոր առանձնապես արժեքավոր է Սուվորովի մեջ, այդ այն է, վոր յերկար ժամանակ զինվորների հետ ապրելով՝ նա լավ ուսումնասիրեց զինվորի բնավորությունն ու կարիքները: Սովորեց խոսել զինվորի լեզվով: Ի գուր չէ, վոր հետազայում նրա մի քանի խոսքից բորնկվում ու յեռում եր զինվորների սրտերը:

Պարապմունքներէից ազատ ժամանակը Սուլթորովը նվիրում եր դիտութիւններին, գլխավորապէս ռադմական պատմութեանը: Ծառայութեան պարտականութիւնները նա կատարում եր արտասովոր ջանասիրութեամբ և մանրակրկիտ կերպով:

Իննը տարի Սուլթորովն անց կացրեց զինվորութեան մեջ և վորպես յենթասպա: Միայն 1754 թվին նշանակվեց դաշտային բանակի սպա (պորուչիկ): Սպայական առաջին աստիճանը նա ստացավ 26 տարեկան հասակում: Նրա անվանի հասակակիցներն այդ ժամանակ արդէն շտաբ-սպաներ ու գեներալներ էին: Սուլթորովի վրա թանգ եր նրստում սպայական աստիճանը: Այդ իր կնիքը դրեց նրա ամբողջ կյանքի վրա: Հետո մենք կտեսնենք, թե ինչպէս ավադութիւնը, վարին այն ժամանակ խստորեն կառչում էին, քիչ անխորժութիւններ չի պատճառում Սուլթորովին: Գերմարդկային սխրագործութիւններ ու բացառիկ ծառայութիւններ էին հարկավոր, վորպեսզի կարելի լինէր դուրս գալ ամենացածունքներից և իր մասին խոսել ստիպել վերնախավին, վորն ամբարտաւանանում եր իր ծագումով ու աստիճաններով:

1759—1761 թիւերին Սուլթորովին վիճակվեց մասնակցել Յոթամյա պատերազմին: Այդ ժամանակ նա արդէն շտաբ-սպա յեր:

1759 թվի ոգոստոսի 14-ին, իր կյանքի յերեսուներորդ տարում, Կուններսդորֆի մոտ տեղի ունեցավ Սուլթորովի առաջին մարտական մկրտութիւնը: Սուլթորովի հետագա գործողութիւններն այդ պատերազմում անվերջ սխրագործութիւններ էին, արտակարգ քաջագործութիւն և բացառիկ հնարագիտութիւն ու պաղարկունութիւն:

Բերենք մի քանի որինակ:

Յերբ ռուսական զորքերը Կոլբերգը պաշարեցին, Յերիդրիխ II-ը Կոլբերգին ողնելու համար ուղարկեց հիանալի գեներալ Պլատենին, խնդիր տալով նրան՝ անհանդիստ անել պաշարող ռուսական կորպուսին:

Տեղեկանալով այդ մասին՝ Սուլթորովը կազակների մի հարյուրակով արշավեց դիմավորելու Պլատենին: Մի դի-

շերվա ընթացքում անցան մոտ 40 կիլոմետր: Լուսարացին մոտեցան մի դետի:

— Առաջ,— դռնեց Սուլթորովը և ինքն առաջինը նետվեց ջուրը: Նրա հետեւից լողալով անցան նաև կազակները: Վոչ հետու Լանդսբերգ քաղաքն եր:

— Քաղաքը մե'րն ե,— դռնեց Սուլթորովը,— ռուս':

— Բայց քաղաքում պրուսացիներ են,— փորձեցին հետ պահել Սուլթորովին:

— Վողորմած աստված, ի'նչ լավ ե,— պատասխանեց Սուլթորովը:— Մենք ել հենց նրանց ենք վորոնում:

— Ձե'ք հրամայի, արդյոք, իմանալ, թե քանի հոգի յեն:

— Ինչի' համար: Մենք յեկել ենք նրանց կոտորելու և վոչ թե հաշվելու:

Իր ջոկատը շարք կանգնեցնելով և «Մա'րշ, մա'րշ» դռնելով արշավեցին քաղաքի վրա: Կազակներն աղաղակով ու գնդակոծութեամբ ներխուժեցին քաղաք: Անակնկալ հարձակումը չմեցրեց քաղաքում յեղած պրուսական հուսարներին. նրանք, չնայած ահագին գերադանցութեանը, առանց կուլի անձնատուր յեղան:

Մի ուրիշ դեպք: Մի ճակատամարտում ռուս հուսարներն ու ճիւղոր գրեհագերները չգիմացան պրուսացիների ճնշմանը և փախուստի դիմեցին:

Վորտեղից վորտեղ նրանց մեջ լույս ընկավ Սուլթորովը:

— Կանգնի'ր, կանգնի'ր: Ո'ւր եք գնում,— դռաց նա:— Յես այստե'ղ եմ:

Նահանջը դադարեց:

— Շարվի'ր,— հրամայեց Սուլթորովը և ջոկատը Սուլթորովի գլխավորութեամբ կրկին առաջ նետվեց: Պրուսացիք չգիմացան և նահանջեցին:

Յոթամյա պատերազմում անց կացրած յերեք տարիների ընթացքում Սուլթորովը մասնակցեց առնվազն 10 մարտերի ու խիզախ հարձակումների, այդ թվում նաև Բեռլինի վրա կատարված հարձակմանը: Յերկու անգամ վիրավորվեց: Բոլոր մարտերը, վոր Սուլթորովը մղեց այդ պա-

տերազմում, աչքի ելին ընկնում իրենց խիզախությամբ, անսկսկալ հարձակումներով, մանեվրելու վարպետությամբ և մտածված պլանը մինչև վերջ հասցնելու վճռականությամբ: Ամենուրեք Սուլտրովն անպայման հաղթում էր՝ հաճախ իր ղեկաւոյ ունենալով հակառակորդի գերազանց ուժեր:

Բանակային հետևակի յենթասպաներ

(1756 — 1762)

Սուլտրովն իր մասնակցած այդ առաջին խիզախ տերազմում ստիպեց խոսել իր մասին: Ամբողջ բանակում չկար մի մարդ, վոր չճանաչեր Սուլտրովին: Զորքերի մեջ

հենց միայն նրա խիզախ սիրազործությունների մասին էլին խոսում: Սուլտրովն աչքի ընկավ վորպես խիզախ հեծելաի և հիանալի շտաբային հրամանատար:

Յոթամյա պատերազմում իր մատուցած ծառայությունների համար Յ4 տարեկան հասակում նա ստացավ զնդապետի աստիճան:

Յոթամյա պատերազմը Սուվորովի վրա ուժեղ տպա-
վորութիւն թողեց: Ռուսական զորքերն աչքի ելին ընկ-
նում արտակարգ տոկունութեամբ: Քաջութեանն ու անձնը-
վիրութեանը կարծես սահման չկար: Սակայն մնացած տ-
մեն ինչը, մանավանդ զորքերի տնտեսական մասը, բարձի-
թողի յեր արված: Գունդ ստանալով՝ Սուվորովն սկսեց
նրան սովորեցնել ու վերակազմել իր՝ սուվորովյան ձևով:

Նա չսկսեց կուրորեն ընդորինակել պրուսացիներին:
Սուվորովն իր գլխավոր նպատակն էր դարձրել՝ զնդին
սովորեցնել այն, ինչ հարկավոր է պատերազմում և այն-
պես, վոր իր գունդը յերբեք ու վոչ մի բանից չփոթութեան
մեջ չընկնի:

Սուվորովի գլխավոր պահանջներն էին՝ շարքում լը-
ռութիւն, վերակազմութեան արագութիւն, կրակ բանա-
լու կարգ: Հաճախակի տազնասպները, որերով քայլելը՝ մեջ
ընդ մեջ գիշեր ու ցերեկ, առանց ճանապարհների, ան-
տառների միջով, բլուրների վրայով ու ձորերով, գետերի
վրայով՝ ծանծաղուտներով ու լողալով, այս ամենը Սու-
վորովի գունդը վարժեցնում էին յերթային պայմաններին
ու մարտական կյանքին:

Ուսուցումը տեղի յեր ունենում աշխույժ ու հետաքրք-
րի: Յուրաքանչյուր ուսուցում անպայման վերջանում էր
ովինամարտով: Ուսուցումից հետո տեղի յեր ունենում
պարապմունքի քննարկում, վորի ժամանակ Սուվորովն ար-
տահայտում էր իր պահանջները՝ միշտ վտանգին ընդառաջ
գնալ, միշտ հարձակվել և յերբեք չնահանջել թշնամու ա-
ռաջ:

Սուվորովն առաջինն էր զորավարներից, վոր պահանջ
առաջադրեց, վոր յուրաքանչյուր զինվոր հասկանա իր

մանկվրը. նա կարողանում էր այդ պահանջը հասցնել զին-
վորներին:

1768 թվին Լեհաստանում սկսվեց Լոնֆելդերատական
պատերազմը, վոր բարձրացրել էլին Ռուսաստանին թշնա-

Հրետամայիմ գնդի փուգիւնր (1757)

մի կուսակցութիւնները: Այդ ժամանակ արդեն խակ Լե-
հաստանում գտնվող գեներալ Վեյմարնի գլխավորած զին-
վորական ուժերը լրացնելու համար ուղարկվեցին վեց
գունդ: Սուվորովը բրիգադիւրի աստիճանով Սուզդալյան
գնդով և յերկու եսկադրոններով նոյեմբեր ամսին, առանց
ճանապարհների, 30 օրվա ընթացքում Լադոգայից մինչև

8443
63

Մոլոկենոկ 900 կիրոմետր ճանապարհ անցավ առանց վորեն
մեկ հետ մնացող ունենալու:

Այդ նրա խելացի ուսուցման առաջին պտուղներն էյին:
Սուվորովը ձմեռն անց կացրեց Սմոլենսկում: Այստեղ
նա իր զորքերին ուժեղ թափով վարժեցրեց առաջիկա գոր-
ծողություններին: Գիշերը ճրճքան սառնամանիքին Սուվոր-
ովը գունդը տանում էր մերթ «հակառակորդի» հարձա-
կումը հետ մղելու, մերթ ինքն էր անակնկալ հարձակում-
ներ գործում նրա վրա:

Գարունը բացվեց: Սուվորովը շարժվեց Վարչավայի
վրա: Մինակից մինչև Վարչավա 650 կիրոմետր ճանապար-
հը նա անցավ 12 որսւմ, ճանապարհին ողտաղործելով ձիա-
ապյէր: Իր արագ տեղափոխություններով, անակնկալ ու
արագ զրոհներով նա փայլուն հաղթանակներ տարավ իրեն
հանդիպած հակառակորդի զորքերի դեմ:

Հարձակման անակնկալության և ուժեղության փայ-
լուն որինակ է հանդիսանում Լանցկորոնայի մոտ տեղի
ունեցած ճակատամարտը:

Լեհական զենեքալ Պուլավսկին 4 հազար լեհերով տե-
ղավորվել էր չափ հարմար մի վայրում: Նրա մոտ վորպես
խորհրդական դտնվում էր Փրանսիացի զենեքալ Դյումու-
րյեն: Սուվորովն ուներ մոտ 3,5 հազար մարդ 8 թնդանո-
թով: Մայիսի 10-ին Սուվորովը հանկարծակի հարձակվեց
կոնֆեդերատների վրա: Ճակատամարտը տեղի ընդամենը
մեկ ու կես ժամ: Հեծելազորը հանդուգն կերպով խրվեց
հակառակորդի թևի մեջ, գլխավոր ուժերն ուժեղ ճնշումով
ավարտեցին հաղթանակը:

Լանցկորոնայի պարտությունը ծանր տպավորություն
թողեց լեհական կոնֆեդերատների վրա: Դրանից անմիջա-
պես հետո Դյումուրյեն զնաց Ֆրանսիա:

Սուվորովն այդ գործի մասին գրել է. «Լանցկորոնայի
մոտ թշնամու պարտությունը տեղի ունեցավ խորամանկ
մանեվրներից և Փրանսիական խճճվածությունից, վորից
և մենք ոգտվեցինք: Նրանք (մանեվրները) լավ են ռազմա-
կան զեկուցադրերի զեղեցկության համար... Թշնամուն

ժամանակ չպետք է տալ, վորքան կարելի յե պետք է ող-
տվել նրա նվաղագույն սխալից և միշտ համարձակորեն
խփել նրան ամենաթույլ կողմից: Բայց հարկավոր է, վոր
զորքերը հասկանան իրենց առաջնորդողին»:

Իր արդյունքներով ավելի հարուստ էր Ստոլովիչի հաղ-
թությունը, վոր Սուվորովը տարավ մի խավար գիշեր,
յերկարատե յերթից հետո, հակառակորդից հինգ անգամ
պակաս ուժերով:

Լիտվական զետման գրաֆ Ուլինսկին Լիտվայում ռազ-
մական գործողություններ էր սկսել: Վեյմարնը Սուվորո-
վին արգելել էր մինչև նոր կարգադրություն ստանալը հե-
ռանալ Լյուբլինից: Հանձնարարված էր միայն հսկողու-
թյուն սահմանել Ուլինսկու նկատմամբ: Սակայն Սուվորո-
վըն անհրաժեշտ համարեց չուտ հաշիվ մաքրել նրա հետ:
Վեյմարնին զեկուցադիր ուղարկեց. «Թնդանոթը էրակեց,
Սուվորովն արշավանքի դիմեց»: Չորս որում 215 կմ. ճա-
նապարհ կտրելով՝ Նեսվիթի մոտ նա տեղեկացավ, վոր Ու-
լինսկին Ստոլովիչ գյուղի շրջանում 4-5 հազար մարտիկ
ունի: Սուվորովը, վոր ընդամենը 820 մարդ ուներ, վորո-
շեց հաղթել հանկարծակիի բերելով և Ուլինսկու վրա:
Հել դիշերով: Կոլովը համար էր: Դամը 11-ին մոտ միայն
հաջողվեց կտրել լեհերի համառությունը:

Ստոլովիչի արշավանքը Սուվորովի անունը հայտնի
դարձրեց արտասահմանում:

Ֆրիդրիխ II-ը լեհերին խորհուրդ էր տալիս զգուշանալ
Սուվորովից:

Ստոլովիչի կովի մասին Վեյմարնին տղարկած զեկու-
ցադրի մեջ Սուվորովը գրել է. «Վորպես զինվոր յես ար-
ժանի յեմ պատժի և ձեզ եմ հանձնում իմ թուրը: Վորպես
ռուս յես կատարել եմ իմ պարտքը՝ վոնչացնելով կոնֆե-
դերատների ուժերը, վորոնց մենք հաղթել չեյինք կարող,
յեթե նրանց ժամանակ տայինք միանալու»:

Վեյմարնը զեկուցադիր ուղարկեց Ջինվորական Կորն-
գիային Սուվորովի ինքնազուլս վարմունքի մասին: Սա-
կայն, դատի փոխարեն, վոր սպասում էր Վեյմարնը,

Սուվորովը պարզեցավ Սլեքսանդր Նեվսկու շքանշանով:

1772 թվին Վեյմարին փոխարինեց Բիբիկովը: Վորոշոված եր հաշիվ մաքրել կոնֆեդերատների հետ, գրավել

Բամակային հետևակի մուշկետակիր ավագ սպաներ

(1656—1762)

նրանց ամբողջությունները, ջախջախել կենդանի ուժը:

Հրամանատարություն առաջադրանքով Սուվորովը շարժվեց դեպի Կրակով, ամբողջ պաշարեց, մասամբ ավերեց հրետանային կրակով և քաղաքում հրդեհներ դգեցով:

քնակիչներին առաջարկեց անձնատուր լինել: Սուվորովի պահանջն անհապաղ կատարվեց:

Լեհական կամպանիայում (արշավում) մեզ զարմացնում է Սուվորովի զորաշարժերի արագությունը և նրա հարձակումների շեշտակիությունը:

40—60 կիլոմետր Սուվորովի սովորական անցումներն էյին, բայց նա հաճախ մեկ օրում 90 կիլոմետր էլ եր անցնում: Արդյունքը լինում էր այն, վոր հանկարծակի յերևալը և դրան գումարած՝ շեշտակի հարվածները հակառակորդին՝ միշտ ապահովում էյին Սուվորովի հաղթանակը:

«Ձարմացնել և հաղթել», — ասում էր Սուվորովը:

«Արագությունն ու հանկարծակիի բերելը փոխարինում էն քանակին», — այս էր նրա կանոնը:

Սուվորովի գործողությունների անակնկալությունը նրան հանելուկ էր դարձնում ժամանակակիցների համար: Ֆրանսիացի Դյումուրյեն Սուվորովին պարսավում էր Լանցկորոնայի համար, ասելով, թե նա այնտեղ կարող էր ջարդ ու փշուր լինել:

Լեհերը պնդում էյին, թե Սուվորովը դադափար չունի ռազմական գործի մասին: «Նա միայն արջերի հետ լավ կկռվի», — ասում էյին նրա մասին արհամարհանքով: «Պատահում է՝ դերը ես գրավում, ռուսներին սպասուժ ես ճակատի կողմից, իսկ նա յերևում է կամ թիկունքի կողմից, կամ թե խփում է թևերից: Մենք ավելի շատ առնակնկալի հետևանքով էյինք փախչում, քան թե պարտվելու», — ասում էյին նրանք:

Հարկ կա՞ր արդյոք ասելու, թե ով էր իրավացի և ով ավելի լավ դիտեր ռազմական գործը: Վոչ միայն Սուվորովի հակառակորդներն արտասահմանում, այլ և Ռուսաստանում շատերը չէյին հասկանում նրան: Վեյմարնը հաճախ էր նախատում Սուվորովին, թե՛ նա չդիտի տակտիկան: Մի անգամ Սուվորովը դրան հեղձորեն պատասխանեց. «Ի՞նչ արած, մենք այդպիսին ենք. տակտիկա ու պլանակտիկա չունենք, բայց հակառակորդին ջարդում ենք»:

Յերբ Վեյմարնը հանդիմանություն էր անում, թե Սուվորովը չափազանց արագ յերթերով զինվորներին տանջում

է, Սուվորովը նրան պատասխանեց. «Հռոմեացիք մեղանից
եւ արագ եյին զնում, կարգացեք Կեսարին»:

Սուվորովի փառքն աճում էր, աճում էր նաև նրան
նախանձողների թիվը: Աշխատում էյին Սուվորովի հաջո-
ղությունները վերադրել վոչ թե նրա հմտությանը, այլ
բախտին: «Այսօր բախտը, վաղը բախտը: Հարկավոր է
յերբեկցե նաև կարողություն», — պատասխանում էր Սու-
վորովը:

1773 թվին Սուվորովն ուղարկվեց Ռումյանցեվի մոտ՝
Թուրքերի դեմ մղվող պատերազմին մասնակցելու: Մոյխի
սկզբներին նա հասավ Յասսա: Ռումյանցեվը Սուվորովին
օգնեւ ընդունեց՝ նրան համարելով նորելուկ: Սուվորովի
հրամանատարությանը հանձնեցին մի փոքրիկ ջոկատ,
վոր տեղավորված էր Դանուբի ափին, թուրքական Տուր-
տուկայ փոքրիկ քաղաքի դիմաց: «Նորելուկը» իր հետևն
սեննալով յերկու պատերազմների սխրագործություններ՝
44 տարեկան հասակում ստանում է մի փոքրիկ ջոկատ՝
էոմս Սալտիկովի ղեկից իսկույն:

Հասնելով իր ջոկատը՝ Սուվորովն անհապաղ սկսեց
նախապատրաստվել Դանուբն անցնելու: Առաջին փորձն
անհաջող յեղավ: Թուրքերը նախապատրաստությունները
նկատեցին և առաջին իսկ գիշերն իրենք անաղմուկ անցնե-
լով Դանուբը՝ հարձակվեցին ուսական առաջավոր ջոկատի
վրա: Ինքը՝ Սուվորովը, վոր առաջին շարքերումն էր, քիչ
մնաց պիտի զոհվեր: Սակայն առաջին շփոթությունը չու-
տով անցավ: Ռուսներն արագ ուղքի յեկան և թշնամուն
հետ շարտեցին:

Դրանից հետո Սուվորովը հրաման ստացավ ատայժմ
Տուրտուկայը թողնել և զորքը բացահայտ վտանգի չեն-
թարկել: Սուվորովը վայրը լավ ուսումնասիրելով և հաղ-
թանակին վստահ լինելով՝ վորոչեց ինքնուրույն կերպով
գործել:

Մայիսի 23-ի գիշերը հեծելազորը լողալով, հետևանք
նավակներով անցան Դանուբ դետը: Թշնամին առափնյա
մարտիցից կրակ բաց արեց, սակայն հաջողվեց բարեհա-

հեղ կերպով փոքրագույն զուգորդումներով իր փոքրիկ ջանքերով կանգնեցրեց յերկու շարքով, հրաձիգներով նրանց շարժումը քողարկեց, ուժանդակ ուժ առանձնացրեց և շարժվեց թուրքերի կողմը: Զորասյուները բաժանելն այդ սլաքաբաղմունքում նորոգություն էր: Ժամը 4-ին ամեն ինչ ավարտված էր: Թուրքերը փախան՝ կորցնելով 6 դրոշակ, 16 թնդանոթ, 30 նավ, շատ մակուկներ, ավելի քան հազար մարդ սպանված ու վիրավոր: Ռուսների կորուստն էր 88 մարդ սպանված ու վիրավոր:

Սուվորովը կռիվից հետո հենց այնտեղ էլ կռացավ թմբուկի վրա ու ղեկուցադիր դրեց: Այդ ղեկուցադիրը շատ հակիրճ էր.

«Փա՛ռք աստըծուն և փա՛ռք ձեզ,

Տուրտուկայն առնված ե, այնտեղ եմ յե՛ս»:

Սուվորովի ղեկուցադիրը Ռուսյանցեվին կատաղեցրեց: Ինքնազուլուս դործողությունների համար Ռուսյանցեվը Սուվորովին պաշտոնադրեց և դատի տվեց:

Զինվորական Կոլեգիան մահվան դատապարտեց Տուրտուկայի հերոսին: Սակայն թագուհին դատավճիռը չհաստատեց: «Հաղթողին չեն դատում», մակադրեց նա Զինվորական Կոլեգիայի վորոշման վրա: Դեռ ավելին. Տուրտուկայի մոտ ցուցաբերած քաջությունն ու արիությունը համար Սուվորովը պարգևատրվեց Գեորգի չքանչանով:

Վորոշ ժամանակից հետո Սուվորովը, վոր այդ ժամանակ հիվանդ էր տենդով, Ռուսյանցեվից հրաման ստացավ յերկրորդ անգամ հարձակում դործել Տուրտուկայի վրա: Չնայած թույլ առողջությանը՝ հունիսի 30-ի գիշերը Սուվորովը յերկրորդ անգամ հարձակում դործեց Տուրտուկայի վրա: Այդ ժամանակ Սուվորովի տրամադրությունն էր, որ 3 հազար մարդ, վորոնցից մոտ 700-ը վատ վարժվածներ էին:

Կովի մասին Սուվորովի տված հրամանը պարզ ու հասարակ էր. «Զորամասերի հրամանատարները զորասյուներում վոչ մի բանի մասին չեն ղեկուցում, այլ գործում են ինքնուրույնաբար, շտապ ու խելացիորեն»:

Հուսաբացին թուրքերը փախուստի մատնվեցին. նրանք թողին 14 թնդանոթ, 35 նավ, մոտ հազար սպանված ու վիրավոր: Ռուսների կորուստը յեղավ մոտ 100 մարդ:

Այդ կռիվում Սուվորովը կամքի բացառիկ ուժ ցուցաբերեց: Տենդից հյուսված լինելով՝ նա շարժվում էր յերկու մարդու ոգնությունով: Հիվանդ Սուվորովը հրամանները տալիս էր թույլ ձայնով և այդ հրամանները կրկնելու համար նրա մոտ մի հատուկ սպա կար: Չնայած դրան, այդ հրամանները հաստատ էլին ու վճռական: Նրանք պահանջում էին առաջխաղացում և վոչ մի բանում հակառակորդին վորեւէ զիջում չէին թույլատրում: «Յեթե ասված ե՝ առաջ, ապա յես չգիտեմ, թե ինչ բան ե հոգնածությունը, ցուրտն ու քաղցը...», ասում էր Սուվորովը:

Սուվորովի և նրա ղինվորների համար միջին ճանապարհ չկար: Կամ հաղթանակ կամ՝ մահ: Բոլորն էլ այդ գիտելին և միշտ գործում էին ծայրահեղ վճռականությամբ:

Նշենք Սուվորովի յերրորդ սիրադործությունն այդ պատերազմում՝ Գիրսովոյի մոտ: Գիրսովոն միակ կետն էր, վոր տիրում էին ռուսները Դանուբի աջ ափին: Այդ կետը հարկավոր էր, ինչ դնով էլ լինի, պահպանել: Սուվորովն այնտեղ նշանակված էր այդ նպատակով: Ժամանելով Գիրսովո՝ նա շատ վտանգավոր դրություն մեջ ընկավ, քանի վոր յերեք կողմից չրջապատված էր թշնամիներով: Սակայն այդ քիչ էր հուզում Սուվորովին. նա չէր գիտեր ինչ բան ե վտանգը:

Սեպտեմբերի 16-ին թուրքերը մոտ 12 հազար մարդով շարժվեցին Գիրսովոյի վրա: Սուվորովն ուներ ընդամենը 3 հազար մարդ, այդ թվում մի քանի հարյուր կազակ: Ամբողջ գիշերը Սուվորովն անքուն ուսումնասիրում էր թշնամու դիրքը: Վաղ առավոտյան Սուվորովն իր առաջավոր շարքերին հրաման տվեց՝ թուրքերին վորքան կարելի յե մոտ թողնել՝ թեթե կրակով հետ քաշվելով նրանցից: Խորամանկությունը հաջողվեց: Թուրքերը, տեսնելով վոր ռուսները նահանջում են, կատաղաբար առաջ նետվեցին, սակայն գլխավոր դիրքերի մոտ կործանիչ կրակի

հանդիպեցին: Այդ ժամանակ թշնամու աչքից թաղցրած յերկու զորասյուներ թևերի կողմից սվինամարտի հարձակվեցին թշնամու վրա: Հարվածը ճիշտ եր հաշվի առնված: Թուրքերը չդիմացան և խառնխուռն փախուստի դիմեցին: Սուլթորովը 30 կիլոմետր հալածեց փախչողներին: Թուրքերի կորուստը հասավ 1100 մարդու: Ռուսների կորուստը չնչին եր: Ամբողջ զործողութունն օրինակելի կերպով կատարվեց: Բանակը մեծ հրճվանքով դիմավորեց այդ հաղթանակը:

Գիրսովոյի հաղթութունից հետո Սուլթորովը յենթակա դարձավ դեներալ Կամենսկուն: Նրան յենթակա դարձնելը հետևանք եր այն վորոշակի հակակրանքի, վոր Ռուսյանցեվն ուներ Սուլթորովի նկատմամբ: Կամենսկին միայն մեկ տարով ավելի առաջ եր դեներալի աստիճան ստացել, քան Սուլթորովը: Դրա փոխարեն Սուլթորովը մի շարք փայլուն հաղթանակներ ուներ իր հետևում, վորպիսիք չունեի Կամենսկին: Սուլթորովի և Կամենսկու միջև անմիջապես անբարյացակամ հարաբերություններ ստեղծվեց, վորովհետև Կամենսկին նախանձում եր Սուլթորովին: Այդ բանը շուտով իր բացասական արտահայտությունն ունեցավ: Ընդհանուր պլանի համաձայն Կամենսկին և Սուլթորովը պետք է հարձակվեին Բաղարշիկի վրա և ապա՝ Շումլայի վրա: Հարձակման ժամանակ հանդիպական կռիվ սկսվեց Կոզլուլիի մոտ, վորտեղ Սուլթորովը, առանց Կամենսկուն սպասելու, իր 8 հազարանոց ջոկատով հարձակվեց 40 հազար թուրքերի վրա: Սուլթորովի ջոկատի կործանիչ դրոհի տակ թուրքերի առաջավոր զորամասերը չդիմացան և խուճապային փախուստի դիմեցին: Բայց գլխավոր ուժերն ամուր մնացին: Տաք կռիվ բորբոքվեց: Հենց վոր Սուլթորովն իր 10 թնդանոթներից կրակ տեղաց թուրքերի վրա, բոլոր 40 հազարն էլ սարսափահար փախուստի դիմեցին:

Այդ կռիվի հետևանքով Սուլթորովի ձեռքն ընկավ 29 թնդանոթ, 27 զորչակ ու հազար հոգի զերի: Թուրքերի կորուստները հասնում եյին մի քանի հազար մարդու՝ ըսպանված ու վիրավոր:

Կոզլուլիի մոտ տարած փայլուն հաղթանակը պատե-

րադմի ընթացքը բոլորովին փոխեց: Թուրքերը վհատվեցին և շուտով հաշտության հակվեցին: Սակայն Սուլթորովը ձեռք բերեց մի յերգվյալ թշնամի հանձինս Կամենսկու, վորն այդ զործում վոչ մի տաղանդ չեր ցուցաբերել:

1774 թվի հուլիսի 10-ին Կուչուկ-Կայնարջիում, Ռուս-

Բանակային հետևակի շտաբ—սպա

(1756 — 1762)

յանցեվի գլխավոր շտաբում թուրքերի հետ հաշտություն կնքվեց:

Այդ հաշտությունով Ռուսաստանը ձեռք բերեց Ազովը, Կերչը, Կինբուրնը, Դնեպրի ու Բուդի միջև յեղած ամբողջ տափաստանը: Բացի այդ, իրավունք ստացավ աղատորեն նավարկելու Սև ծովում և Դարդանելի նեղուցում: 27

ԿԻՆՐՈՒՐՆ

1783 թվի սեպտեմբերի 26-ին թուրքերն նորից Ռուսաստանին պատերազմ հայտարարեց: Առիթ էր ծառայել Ղրիմը Ռուսաստանին միացնելը: Ոգտվելով այն բանից, Վոյ Ռուսաստանը պատրաստ չէ պատերազմի, թուրքերը վորոշել էին դրավել Կինբուրն ամրոցը, վորը դժվարացնում էր Դենեպր մուտք գործելը և խանգարում էր թուրքերի ուղիղ հաղորդակցությունը Ղրիմի հետ: Լուսարացին թուրքերն սկսեցին զնդակոծել ամրոցը, իսկ ժամը 9-ին Կինբուրնի ցամաքալեդվակի հարավային ծայրին մոտեցավ թուրքական նավատորմը և սկսեց 6 հազար յենիչերիներից*) բաղկացած զեսանտ ափ հանել:

Սովորովը Կինբուրնում և չրջակայքում ունեւ մոտ 3 հազար մարդ: Սովորովը հրամայեց թուրքերի կրակին չպատասխանել, իսկ յերբ նրան զեկուցեցին, թե թուրքերը զորք են ափ հանում, նա հրամայեց չխանդարել նրանց. «Թող բոլորը դուրս գան»: Սակայն Կինբուրնի չրջակայքում տեղավորված զորամասերին հրամայված էր չտալ ամրոց գալ:

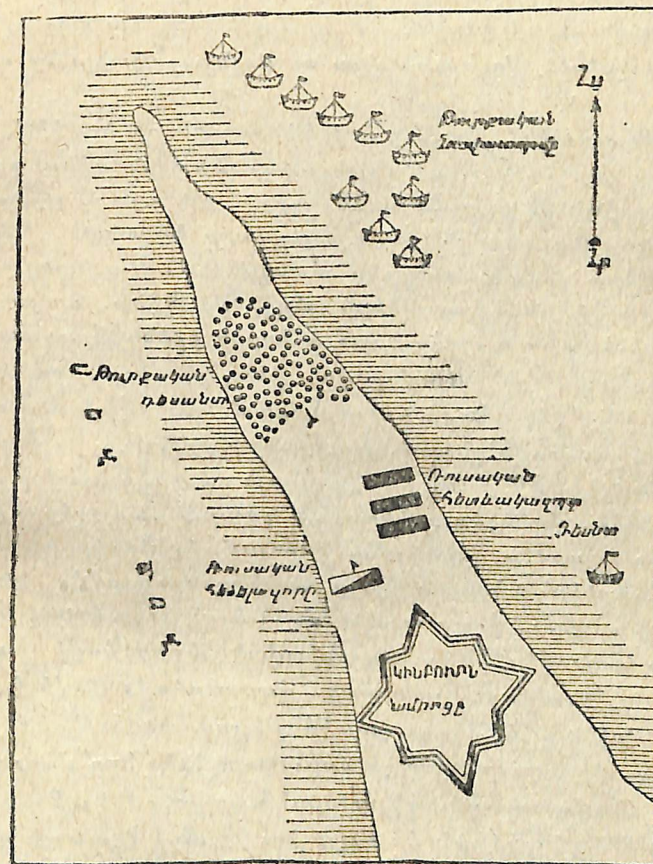
Ոտարերկրացի մասնագետների զեկավարությամբ ափ դուրս գալով՝ յենիչերիներն սկսեցին շտապ զերքեր փորել և ականներ զնել, իսկ նավերը հետ տարվեցին ծովի խորքը, վորպեսզի նահանջի հույս չմնա:

Տեղի յեր ունենալու առաջին կռիվը: Յերկու կողմի համար ել շատ կարևոր էր հաջողություն ապահովել այդ կռվում: Թուրքերն իրենց թվով կրկնակի չափով զերազան-

*) Թուրքական սուլթանի ընտիր զորքեր:

ցում էյին ուսաներին, սակայն վերջիններին գլուխ էր կանգնած Սովորովը:

Թուրքերը 15 շարք խրամատներ էյին փորել և մեթոդիկ կերպով շարժվում էյին դեպի ամրոցը: Նրանք ամրո-

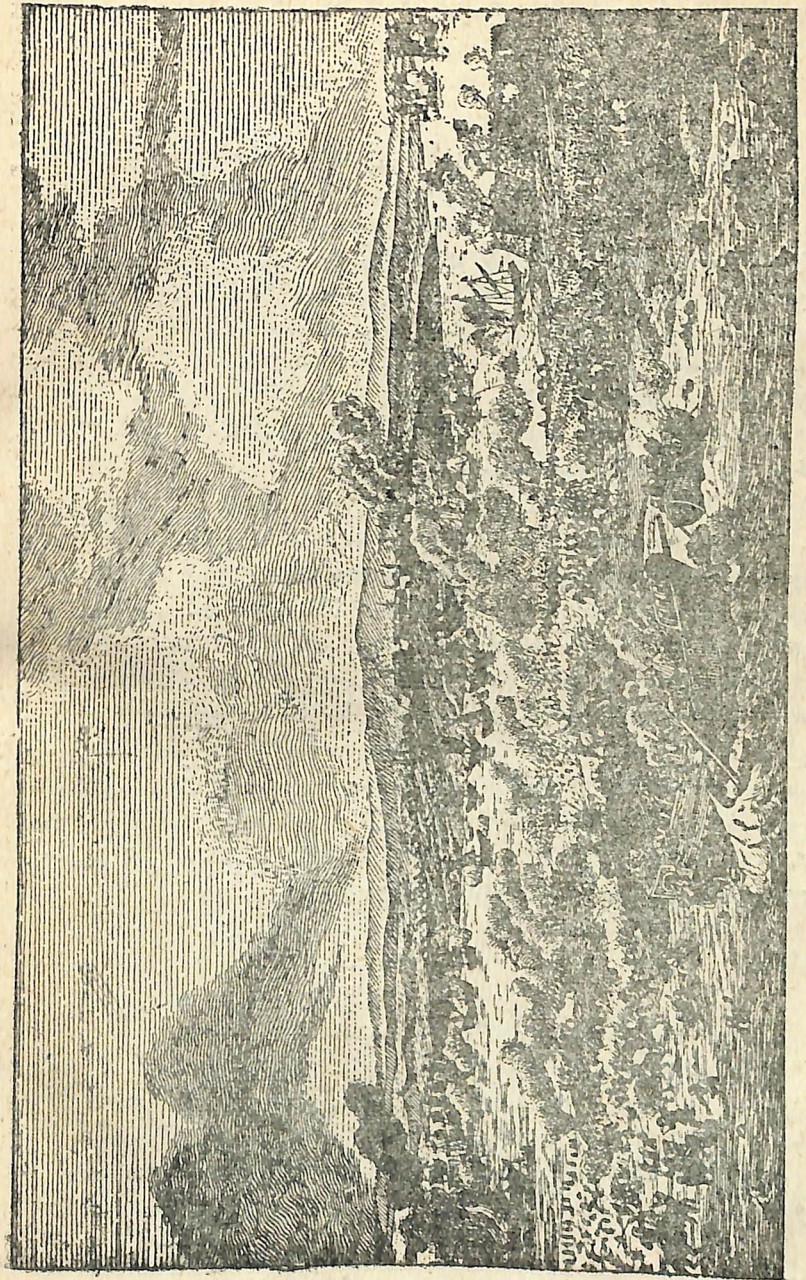

1787 թ. հոկտեմբերի 14-ին Կինբուրնի մոտ տեղի ունեցած մարտի ռիսեմա

ցից ընդամենը մեկ կիլոմետր հեռավորության վրա էյին գտնվում: Սովորովն իր ունեցած զորամասերը՝ 6 դուամարտակն ու 5 վաչորը զասավորել էր յերկու շարքով:

չախմատային կարգով. հեծելազորը տեղավորել եր հետե-
վակից մի քիչ հետև: Հոկտեմբերի 14-ի ժամը 15-ին թուր-
քերի առաջամասերը մինչև 150 մետր մոտեցան ուռաներին:
Ռուսները բոլոր թնդանոթներից համազարկ տվին, իսկ
գումարտակների առաջին դիծը կազակային յերկու գնդերի
և դրազունների յերկու եսկազրոնների աջակցությամբ
հարձակվեցին թուրքերի վրա ու վռնչացրին նրանց ավան-
գարդը:

Այնուհետև, չնայած 600 թնդանոթների կրակին, վոր
տեղում եր ծովից, գեներալ Ռեկի առաջին դիծը գրավեց
թուրքական խրամատների 10 շարքը, սակայն հարկադրված
յեղավ կանդ առնել. ցամաքակեզվակը նեղանում եր և
թուրքերի դիմադրությունն ուժեղանում: Սուվորովը կռվի
մեջ քաշեց գումարտակների յերկրորդ դիծը, սակայն յե-
նիչերինները շուտ տվին նրան և նորից իրենց խրամատներին
տիրեցին: Ինքը՝ Սուվորովը, ինչպես միշտ, առաջավոր
շարքերումն եր: Կռվի հենց սկզբում նրա տակի ձին սպան-
վեց: Սուվորովն ընկավ, թուրքերը հարձակվեցին նրա վրա
և փորձեցին գերի վերցնել, սակայն մի քանի զինվոր «Յեդ-
բայրնե՛ր, փրկեցե՛ք դեներալին» գոչելով հետ քշեցին թուր-
քերին և գրոհը վերսկսվեց նոր ուժով: Յերկրորդ անգամ
խրամատներն սկսեցին իրար հետևից Սուվորովի զորքերի
ձեռքն անցնել, բայց այդ ժամանակ գնդակը կալավ Սուվո-
րովի ձախ ձեռքին և նա ստիպված յեղավ կռվի դաշտը
թողնել, միայն թե շատ կարճ ժամանակով: Ծովի ջրով ի-
րեն թրջելով և վերքը շապկի թևքով փաթաթելով՝ նա
նորից յերեսաց կռվողների մեջ: Կարտեչից նոր վերք կըրծ-
քին: Սուվորովը դիտակցությունը կորցնում ե: Թվում եր,
թե ամեն ինչ կորած ե: Բայց նա շուտով ուշքի յե դալիս:
Ուրիշների ոգնությամբ վոտքի կանգնած՝ նա գեկավարում
ե մարտը և կռվի մեջ ե նետում իր վերջին ուզեքովը՝ 4
վաշտերը: Թուրքերն ել են լարել իրենց վերջին ուժերը:
Կռվի հաջողությունը կարծես նրանց կողմն ե թեքվում,
բայց այդ ժամանակ ուռաներին ոգնության ե հասնում մի
հեծյալ բրիգադա, վորը 36 կմ. ճանապարհ եր կտրել: Թարմ

Կռվի ժամ

զորքերը գրոհի գիմեցին մրրկալից տեմպով: Թուրքերը չդիմացան և գլխովին ջախջախվեցին: Նրանցից մոտ 500 հոգու միայն հաջողվեց նավերով փախչել ու ազատվել: Ռուսների կորուստն այդ կովում հասավ 1000 հոգու՝ ըսպանված և վիրավոր:

Կինբուրնի հաղթանակը Սուվորովի հիանալի ղեկավարության արդյունքն էր: Սուվորովի արտակարգ հաստատակամությունը և նրան յենթակա զորամասերի հերոսությունն ապահովեցին այդ հաջողությունը: Կինբուրնի մոտ կրած պարտությունը ծանր տպավորություն դործեց Թուրքիայի վրա: Դա մի այնպիսի խոշոր անհաջողություն էր, վորից հետո պայքարը շարունակելն անհնարին էր թվում: Չե՞ վոր Կինբուրնի մոտ կովում էյին Թուրքական լավագույն զորքերը— յենիչերիները: Սուվորովի զինվորները յերգում էյին իրենց հորինած յերգը:

«Наша Кинбурнска коса вскрыла первы чюдеса*)»

Ինքը Սուվորովն ամբողջ լրջությամբ դնահատում էր իր խոշոր հաջողությունը Կինբուրնի մոտ: Այդ հաղթանակի մասին գրված զեկուցագրում նա ասում է. «Թուրքերը քաջ էյին, այդպիսիների հետ յես դեռ չէյի կովել»:

Իր աղջկանը գրած նամակում, վոր Սմոլնու ինստիտուտի ուսանողուհի յեր, նա ասում է. «Մեր կռիվը շատ ավելի ուժեղ էր այն կովից, յերբ դուք իրար ականջ եք քաջքշում: Յեվ ինչպե՞ս էյինք պարում մենք. կողքիս կարտեչ, թևիս՝ զնդակից առաջացած ծակ, տակիս ձիու մուլթն էլ կտրվել էր: Այ թե կոմեդիա յեր հա՛, 8 ժամից հետո հազիվ մեզ արձակեցին թատրոնից...»:

*) Մեր Կինբուրնի ցամաքալեզուն առաջնակարգ հրաշքներից էր անցավ:

Պատերազմը Թուրքերի դեմ շարունակվում էր: Այդ պատերազմում ռուսների դաշնակիցներն էյին ավստրիացիք:

1789 թվի հուլիսին Սուվորովը 3-րդ դիվիզիայի գլուխն անցած գտնվում էր Բիրլատում, Ֆասսից 100 կմ. դեպի հարավ, ներկայիս Ռումինիայի սահմաններում: 3-րդ դիվիզիան բաղկացած էր 5 հետևակ զնդից, 8 հեծյալ զնդից և զնդային հրետանու 30 թնդանոթից: Սուվորովի դիվիզիան ռուսական բանակի ամենահեռավոր աջ թևն էր կազմում:

Սուվորովը հարևան էր իշխան Կորուրգսկու հրամանատարության հետ և նոր ժամանած 18 հազար ավստրիացիներին: Շատ հեռու խորքը գնացած առաջավոր ջոկատն անհարմար դրությունը թեթևանում էր նրանով, վոր այդ ջոկատի գլուխ էր կանգնած Սուվորովը: Նրա առաջ կանգնած էր անհղ հակառակորդ, վորն իր թվական գերազանցությամբ կարող էր արորել նրան: Գործերը դանդաղ էյին ընթանում: Գլխավոր հրամանատար նշանակված Պոտյոմկինը վործ չէր անում: Կովի ճակատում ստեղծված հանդամանքները հաշվի առնելով՝ Թուրքերը վորոշեցին արագ հարձակվել ավստրիացիների վրա, նրանց ջախջախել և դաշնակիցներից մեկին հաղթելուց հետո բոլոր ուժերով հարձակվել ռուսների վրա:

Թուրքական զորքերի գլխավոր հրամանատար մեծ վեզիրը, իր գլխավոր ուժերը կենտրոնացրած լինելով Ստորին Դանուբի վրա, Բրախլովից և Սիլեստրիայից սերասկեր Մուստաֆային ու Ոսման-փաշային 30 հազար մարդով ուղարկեց Ֆոկլան, վորպեսզի Սերետի կողմից հարձակվեն դաշնակիցների վրա: Հաշիվը սխալ էր: Յեթե Թուրք-

բը նախ հարձակվելին Սուվորովի ջոկատի վրա, իշխան Կորուզակին հաղթել թե նրան ոգնության հասներ: Սակայն յերբ թուրքերը շարժվեցին ուղիղ ամստրիացիներին վրա, այդ բանն իշխանին դուրս բերեց պատսիվ վիճակից և ստիպեց խնդրել Սուվորովին, վոր նա ոգնության շտապի:

Սուվորովն իր ուժերի մի մասը թողեց Բիրլատում և մնացած ուժերով (7 հազար մարդով) անհապաղ արշավի դուրս յեկավ, իշխանին մի գրությամբ տեղեկացնելով. «Գալիս եմ: Սուվորով»:

28 ժամում 50 կիլոմետր անտանելի ճանապարհ կտրելով՝ Սուվորովը հուլիսի 30-ի ժամը 22-ին հասավ ամստրիացիներին մոտ այնքան անսպասելի, վոր Կորուզը միայն այն ժամանակ հավատաց, յերբ իր աչքով տեսավ ուսներին:

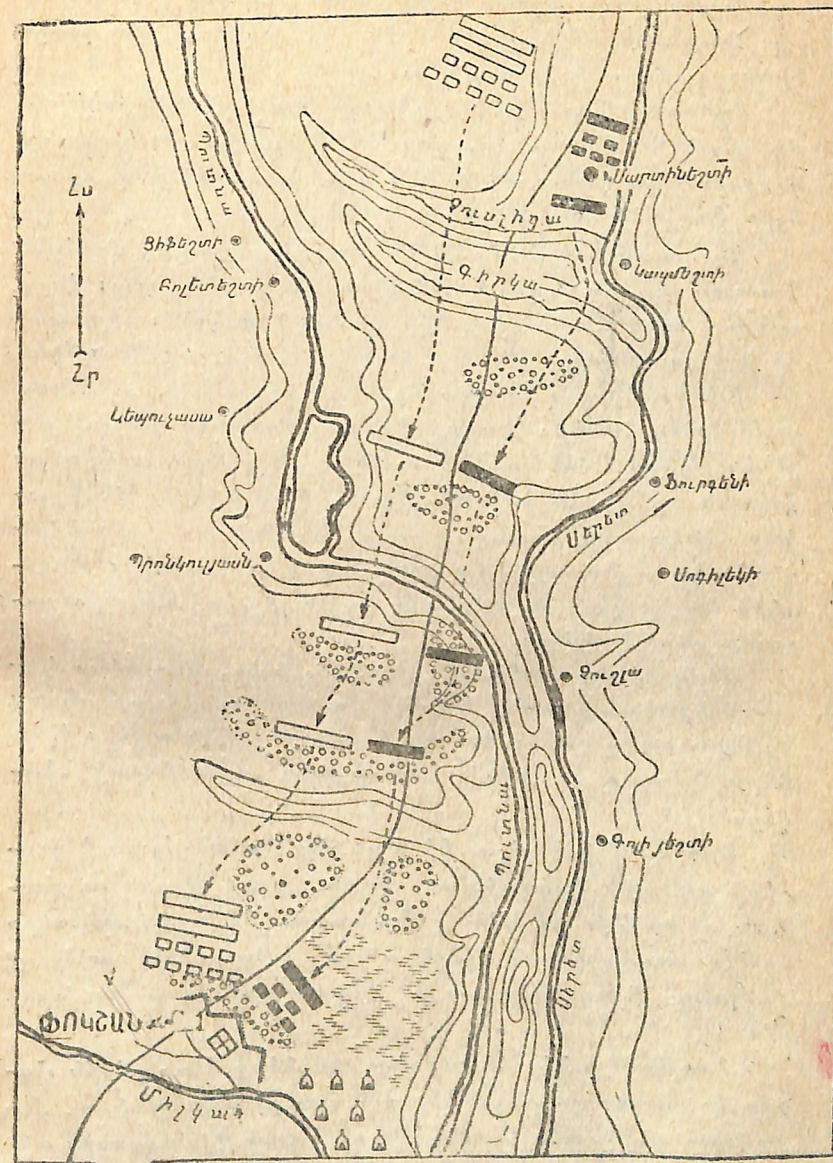
Հուլիսի 31-ի ամբողջ օրն անցավ Տրոտուշ գետի վրա կամուրջներ դրելով: Սուվորովի զորքերը լավ հանդատացան: Առավոտյան իշխանը տեսակցություն խնդրեց Սուվորովի հետ: Սուվորովը խուսափողական պատասխան տվեց: Յերկրորդ պատվիրակին պատասխանեցին, թե Սուվորովն աղոթում է աստծուն, յերրորդին թե՛ քնած է:

Այդպես ել տեսակցություն տեղի չունեցավ:

Ժամը 11-ին Սուվորովը իշխանին ուղարկեց հետևյալ գրությունը. «Զորքերը դուրս են գալու գիշերվա ժամը 2-ին յերեք զորասյուներով, մեջտեղինն ուսներն են լինելու: Թշնամու վրա գրոհել բոլոր ուժերով, առանց աջ ու ձախ մանր բաներով զբաղվելու, վորպեսզի լուսածեղին հասնենք Պուտնա գետը, վորը կանցնենք շարունակելով գրոհը: Ասում են, թե մեր առաջ 50 հազար թուրքեր կան, իսկ մյուս 50 հազարն ավելի դենն են: Ախտոս, վոր միասին չեն. ավելի լավ կլինեք միանգամից հաշիվ մաքրել նրանց հետ»:

Դատողությունների ժամանակ չկար: Իշխանը հասկացավ, թե ինչու Սուվորովն իրեն չընդունեց: Թեև Կորուզը նրանից ավելի մեծ էր, սակայն տկամայից ստիպված յեղավ յենթարկվել նրան:

Զորքերը դուրս յեկան լույս ոգոստոսի 1-ի գիշերը:

1780 թ. ոգոստոսի 3-ին Ֆսկչանի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտի պլանը

Տրոսուշ գետի այն կողմը կաղմեցին յերկու զորասյուն՝ արևմտյան կողմը ավաթրիացիք, արևելյան կողմը՝ ռուսները։ Ռուսների առջևից գնում եր հեծելազորը, վորպեսզի նրանց ժամանումը քողարկվի։

Ուղոստոսի 2-ի առափնոտյան շարունակում էյին շարժումը դեպի Պուտնա գետը, վորտեղ թուրքերի առաջավոր զորքերն էյին գտնվում։ Նրանց գլխավոր ուժերը գտնվում էյին Ֆոկչանի մոտ ամրացված ճամբարում։

Ուղոստոսի 2-ի ժամը 16-ին թուրքերը դուրս մղվեցին Պուտնա գետի այն կողմը դրաված իրենց դիրքերից։ Հորդ անձրևի տակ հարձակվողները կամուրջ դրեցին։ Ուղոստոսի 3-ի լուսաբացին Սուլթորովն արդեն Ֆոկչանի մոտ եր։

Ավաթրիացիք դասավորվեցին յերկու դժով, հեծելազորն իրենց հետևը։ Սուլթորովը ևս իր ուժերը դասավորեց յերկու դժով, հեծելազորն առջևը։ Թուրքերի առաջավոր ջոկատն արագորեն ջախջախվեց։ Սակայն սկսվեց թուրքական հեծելազորի կատաղի դրոհը։ Կռիվներում փորձված հետևակը դժվարությամբ դիմացավ նրա ճնշմանը։ Թուրքերի հեծելազորը նահանջեց և դաշնակիցների առաջխաղացումը շարունակվեց։

Յերբ նրանք ճամբարին մոտեցել էյին, թուրքերը կատաղի կրակ բաց արին։ Սուլթորովը հրամայեց առանց կանգ առնելու առաջ գնալ։ Ռուսների առաջին դիժն առանց կրակելու նվազով ու թմրկահարությամբ սվինամարտի նետվեց։

Գրոհն այնքան չեշտակի չեր, վոր Ոսման-փաշայի զորքերը գլխովին ջախջախված՝ կռվի դաշտը թողին ու փախան դեպի Ռիմնիկ գետը։ Ռուսական թեթև զորամասերը նրանց հետապնդեցին մինչև գիշեր։ Թուրքերի ամբողջ ճամբարը 16 դրոշակով ու 12 թնդանոթով մնաց Սուլթորովին։

Հաղթությունից հետո, վոր ռուսները ձեռք բերին փոքր կորուստով— ընդամենը 400 մարդ՝ սպանված ու վիրավոր— վերջապես Սուլթորովն ու իշխան Կորուրդսկին տեսակցություն ունեցան։ Սուլթորովը դանդաղաչարժ ավրս-

տրիացուն յենթարկել եր իր կամքին և նրան ստիպել, վոր դործի իր ծրագրերին համաձայն։ Իշխանը հիացած եր Սուլթորովով և իր ամբողջ կյանքում մնաց նրա բարեկամը։

Ֆոկչանում թուրքերի կրած ջարդը բոլորովին անսպասելի բան եր նրանց համար։

Ռուսաստանի հասարակական կարծիքը մեծ հիացմունքով եր խոսում Սուլթորովի հաղթանակների մասին։

Թուրքերն սկսեցին անհավատորեն վախենալ Սուլթորովից։ Փոքրիկ «Թուփալ-փաշան», ինչպես նրանք անվանեցին Սուլթորովին, նրանց համար դարձավ սարսափի նշան։ Նրա զեկավարությամբ հաղթել սկսեցին նույնիսկ ավրսատրիացիք, վորոնք մինչ այդ վող մի հաղթանակի ընդունակ չէյին յեղել։ Սուլթորովը նրանց իներտ ուժերը քաշում եր իբ հետևից և նրանց անկամ մոսսան զենք դարձնում իր զլլանների կատարման համար։

Հարյուր հազարավորն ուժ կտա, յեթե
Իմաստուն և խորհուրդն առաջնորդի:

ՇՈՒՐՔԵՐԻ ԹՎՈՒՄՈՒՆԵՐԻ

Յոկչանի մոտ տարած հաղթանակը չողտադործվեց:
Պոսյոմկինը, դեռևս պատրաստ չլինելով ընդհանուր հար-
ձակում գործելու, շարունակում էր դանդաղ, առանց վրե-
ժանի նպատակի շարժվել դեպի Դնեստր:

Վեդիր Յուսուֆ-փաշան, ողտվելով Պոսյոմկինի բա-
նակի հեռու լինելուց, վճռեց ուսաներից վրեժ առնել Յոկ-
չանում կրած պարտության համար:

Բրախլովի մոտ մինչև 100 հազար մարդ հավաքելով՝
նա իրեն միացրեց թաթարներին և Հասան-փաշայի Իզմա-
յիլյան կորպուսը և այդ ահեղ ուժով Բրախլովից դուրս
գալով դիմեց դեպի Յոկչան՝ խնդիր ունենալով ջախջա-
խել իշխան Կորուրդսկուն և ապա հարձակվել ուսաների
վրա: Իրադործվում էր թուրքերի նույն ծրագիրը, վոր ու-
նեյին նաև Յոկչանից առաջ, միայն թե այժմ թուրքե-
րը հանդես եյին գալիս զգալիորեն ավելի մեծ ուժերով և
այդ ուժերին առաջնորդում էր ինքը՝ մեծ վեդիրը: Իր
մտադրությունը թաղցնելու համար նա ցույց էր տալիս,
թե պատրաստվում է ներխուժելու Բեսարաբիայի սահ-
մանները, հրաման ուղարկեց Ղրիմի խանին, վոր նա վոա-
քի յեյնի Կաուչանի մոտ, իսկ Հասան-փաշայի 10 հազարա-
նոց բանակն Իզմայիլից ուղարկեց դեպի Բելզորադ: Այդ-
բայցը կարգադրություններով և դրանց հետևող գործողու-
թյուններով վեդիրը Պոսյոմկինին մոլորության մեջ դրեց:

Պոսյոմկինը վեդիրի ցույցն ընդունեց իսկական մոտ-

դրության տեղ: Թուրքերին թվում էր, թե ամեն ինչ լավ
է ընթանում: Գլխավոր վեդիրին հայտնի չեր. վոր ա-
վաստիացիների և ուսաների ուժերը միասին չեն: Դրա
համար էլ նա հույս ուներ նրանց ջարդել դատ-դատ: Վե-
դիրն այնքան վստահ էր իր հաղթանակին, վոր աչքաթոշ
արավ այն հանդամանքը, վոր ուղիղ իր առաջ ուստական
7 հազարանոց դորամասի գլուխ է կանգնած «Թափալ-փա-
շան»՝ Սուլթորովը:

Թուրքերը նախ հարձակվեցին ավաստիացիների վրա:
Իշխան Կորուրդսկին իրեն սպառնացող վտանգի մասին տե-
ղեկանալով՝ սուրհանդակ է ուղարկում Սուլթորովի մոտ և
նրա ողնությունը խնդրում:

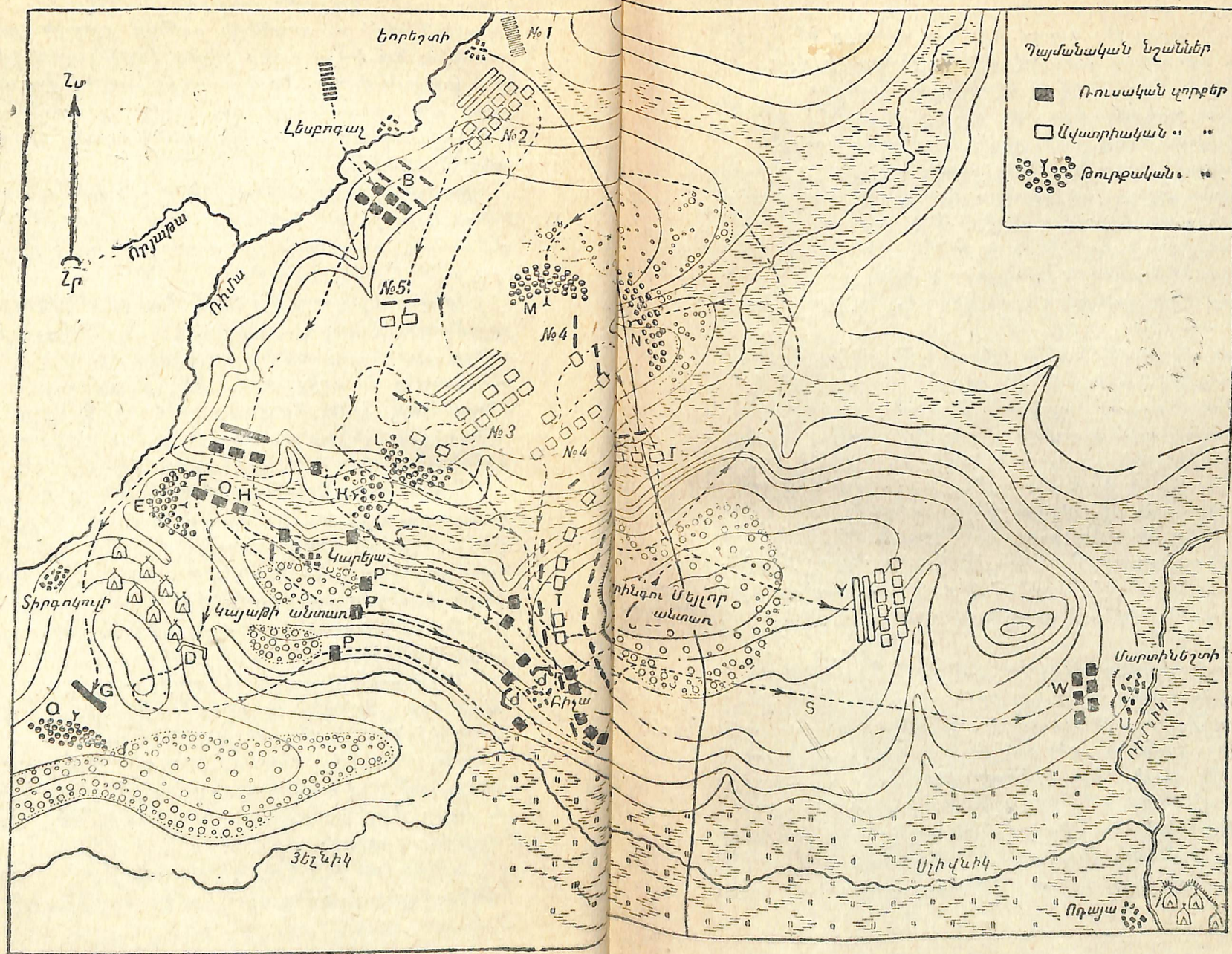
Սուլթորովը հասկացել էր թուրքերի մտադրություննե-
րը: Նա իր ջոկատով փոխադրվեց Պուցենի, վորտեղից
ավելի դուրին էր ավաստիացիներին ողնել և այդտեղից
ուժեղացրեց հետախուզությունը թշնամու նկատմամբ:
Սեպտեմբերի 7-ին յեկավ ավաստիացիների յերկրորդ ուս-
հանդակը և ղեկուցեց, վոր թուրքերի վիթխարի ուժերը
կանդնած են իշխանից 16 կիլոմետր հեռավորության վրա:

Այս տեղեկությունն ստանալով՝ Սուլթորովն իր թի-
կունքն ապահովելու համար թողեց մի դումարտակ հետե-
վակ, իսկ ինքը մյուս ուժերի հետ յերկու որում ցեխացած
ճանապարհներով 75 կիլոմետր անցնելով՝ սեպտեմբերի
10-ին մոտեցավ ավաստիացիներին:

Թուրքերը կանգ եյին առել Ռիմնիկ գետի ափին, ամ-
րացված ճամբարում:

Սուլթորովը վորոշում է անհապաղ հարձակվել թուր-
քերի վրա: Իշխանը չի համաձայնում դրան: Սոսում է
գաշնակիցների և թուրքերի ուժերի անհամաչափության
մասին, թուրքական ուժերը շատ մեծ են, ուստական զոր-
քերը հոգնած են, թուրքերի դիրքերն անառիկ են և այլն:
Սուլթորովը, վոր առարկություններ չեր սիրում,
վրդովված ասաց.

«Թշնամու թվական գերադանցություն, նրա ամրաց-
ված դիրքեր, — հենց դրա համար էլ մենք պետք է դրո-

հենք նրա վրա, վորպեսզի ժամանակ չտանք ավելի ևս ամբողջալու:

Ասենք՝ արեք ինչ ուղում եք: Յես մտադիր եմ միայնակ, իմ ուսանական ուժերով դրոհել թուրքերի վրա և հույս ունեմ, վոր մենակ ել կշախջախեմ նրանց»:

Ինչպես Ֆոկչանի մոտ եր, այնպես ել այժմ իշխանըն ստիպված յեղավ յենթարկվել Սուլթորովի կամքին:

Սուլթորովն իսկույն մեկնեց հետախուզության: Թուրքերի դէքն ավելի լավ դիտելու համար նա բարձրացավ մի բարձր ծառ: Գլխավոր վեզիրի 100 հազարանոց ահեղ բանակը կանգնած եր Ռիմնա և Ռիմնիկ գետերի միջև ընկած բարձունքներում: Ամենաբարձր կետը գտնվում եր հիշյալ գետերի համարյա մեջտեղում, Կրինդու-Մեյլոր անտառի մոտ:

Այստեղից բարձունքներն իջնում եյին յերկու կողմերի վրա դեպի Ռիմնա և Ռիմնիկ գետերը և կախվում եյին նրանց վրա սեպացած ժայռերով: Շատ տեղեր բարձունքները կտրտված եյին խոր-խոր ձորերով: Գլխավոր վեզիրը ճիշտ եր դնահատել վայրը և գլխավոր ուժերը (40 հազար մարդ) դասավորել եր Կրինդու-Մեյլոր անտառի մոտ գլխաւորված բարձունքում, յերկու թևերը տեղավորելով խոր ձորերի մեջ: Տիրգոկուլի գյուղի մոտ տեղավորված եր թուրքերի ավանդարդը՝ մինչև 15 հազար մարդ: Վերջապես մնացած ուժերը՝ 35—45 հազար մարդ, կանգնած եյին Ռիմնիկ գետի ափին, Մարտինեչտի մոտ ամրացված ճամբարում:

Հետախուզությունից վերադառնալով՝ Սուլթորովը կարգադրեց շարժումն սկսել դիշերը. ավստրիացիք՝ դեպի Կրինդու-Մեյլոր անտառը, թուրքերի կենտրոնի ու ձախ թևի վրա, ուսաները պետք ե հակառակորդի աչքի առաջ շարժվելին դեպի թևը, ջախջախելին նրա ավանդարդը Տիրգոկուլի մոտ և աջ թևով շարժվելով դեպի Բիչ գյուղը՝ ավստրիացիների հետ միաժամանակ հարվածելին թուրքերի գլխավոր ուժերին: Ռուսների և ավստրիացիների միջև ձիավոր կապ եր լինելու: Ինչպես Ֆոկչանումն եր,

այնպես ել այստեղ ուսաները յերկու դժով պիտի շարժվելին: Նույնպիսի կառուցվածք պատվիրված եր ավստրիացիներին:

Մեծ վեզիրը, դաշնակիցների առաջին իսկ կրակոցներէ ճիշտ վորոշեց ուսաների ու ավստրիացիների միջև յեղած մեծ տարածությունը և 20 հազար հոգուց բաղկացած իր հեծելազորին հրամայեց խփել հակառակորդների թևերին: Յերեք անգամ թուրքերը դրոհի նետվեցին, բայց ապարդյուն: Չորրորդ անգամ հանդիպելով դաշնակիցների հեծելազորի հակադրոհին՝ նրանք նահանջեցին դեպի Բիչա:

Սուլթորովը բոլոր դժվարությունները հաղթահարելով՝ իր զորքերը շարժեց դեպի Բիչա: Անտառից 3—4 կմ. հեռավորության վրա, ողավելով ջրհորների մոտիկությունից, նա իր զորքերին կես ժամով հանդիստ ավեց: Այդ ժամանակամիջոցում նա վայրը խնամքով դիտեց, վորպեսզի շարունակի շարժումը դեպի Բիչա: Այդ ժամանակ կռիվ դաշտը ժամանեց վեզիրը՝ թարմ հեծելազորով: Գետինը դողում եր 40 հազար ձիերի դուխտնից: Թուրքական հեծելազորն ավստրիացիներին չըջապատեց: Սակայն այս անգամ ավստրիացիք քաջաբար եյին կռվում: Մինչ այդ Սուլթորովն շտապում եր Բիչան գրավել, վորպեսզի ընկնի թուրքերի թիկունքը: Սուլթորովի մանևիրը նկատելով՝ թուրքերն արագ նետվեցին դեպի անտառը, իսկ մասամբ ել դեպի Մարտինեչտի, վոր և ավստրիացիներին հնարավորություն տվեց իրենց թևը մոտեցնել վրա հասնող ուսաներին:

Խնդիր եր դրված Կրինդու-Մեյլոր անտառը դրավել և ջախջախել թուրքական 40 հազարանոց ընտիր զորքը, վոր ամբողջովին բաղկացած եր յենիչերիներից: Խնդիրը բարդ եր: Բայց Սուլթորովն այն լուծեց հակառակորդի համար անսպասելի մի համարձակ մանևիրով: Հակառակ թերթիս յի ու պրակտիկայի՝ նա թուրքական խրամատները նետեց իր հեծելազորը, իսկ նրա հետևից ել հետևակը վաղըով: «Չարմայնել ու հաղթել», ասում եր նա: Թուրքերն այս անակնկալից չչմեկ եյին: 600 մետր հեռավորությունից

դաշնակիցների հեծելազորն իր հետևակի առաջն անցնելով ռալանում եր թուրքերի ամբողջ ժողովների վրա: Ստալինոգրադյան կարարինակիր դուռը դնդապետ Միկլայակիսի գլխավորությամբ առաջինը նետվեց խրամատների վրայով, նրա հետևից նետվեցին ավստրիական հուսարները: Կազակները թուրքերի վրա հարձակվեցին թիկունքից: Յենի-չերինները դեռ չեյին կարողացել ուշքի գալ, յերբ դաշնակիցների հետևակը «ուռա» դռչելով վրա տվեց հեծելազորի հետևից: Սկսվեց մի սոսկալի կոտորած: Թուրքերն սկսեցին նահանջել: Իզուր եր մեծ վեղիբը փորձում կանգնեցնել փախչողներին, դուրան եր կարգում, ազաչում, սպառնում, թնդանոթներ կրակում— վռչինչ չեր ողնում: Թուրքերը խուճապի մատնված փախչում էյին: Փախչողներին կանգնեցնելու բոլոր միջոցներն սպառելով՝ կռվի դաշտից դուրս սլացնով նաև ինքը՝ վեղիբը: Հաղթանակը լիակատար եր: Կռվի դաշտում ամենուրեք փռված էյին թուրքերի դիակներ: Նրանցից մոտ 15—20 հազար մարդ սպանված ու վիրավոր ընկած եր կռվի դաշտում, մյուսները ցրվել էյին: Հետագայում մեծ վեղիբը հավաքեց միայն 15 հազար մարդ: Հաղթողների կորուստներն այդ կռվում չնչին էյին, 2000 մարդուց չեր անցնում:

Հարյուրավոր դրոշակներ, 80 թնդանոթ, մի քանի հազար սալ՝ բարձած զանազան բարիքներով և անասուններ՝ ամբողջ նախիրներ ավար մնացին հաղթողներին:

Ռիմնիկի հաղթանակն ընդհանուր հիացմունք առաջացրեց և՛ Ռուսաստանում և՛ Ավստրիայում: Սուլթանովի անունը դարձավ ժողովրդական սիրված անուն:

Կառուցված եր Դանուբի ծանծաղուտի վրա
Արևելյան վոճով քաղաքը— Իզմայիլ:
Պաշտպանում եր ամբողջ ձախ ափը նրա,
Առաջնակարգ ամրոց եր Իզմայիլը հին:
ԲԱՅՐՈՆ

1790 թվականին Իզմայիլը խիստ ամրացված եր: Գլխավոր պատնեշը ձգված եր 6,5 կմ, յերկարությամբ և քանակությամբ բոլոր ու բաղձաթիվ ներս ու դուրս ընկած անկյուններ: Նրա հարավ-արևելյան մասում, ճակատը դեպի դեռն արած կար մի փոքրիկ աշտարակ՝ 11 մետր բարձրությամբ, 22 թնդանոթով: Ամրոցի պարսպի բարձրությունը 6—8 մետր եր, նրա տակ փորված խրամատն ուներ 12 մետր լայնություն, 6—10 մետր խորություն և տեղ-տեղ լիքն եր մինչև մարդու ուսերը հասնող ջրով: Բոլոր ամրությունները, բացի յերկու քարե աշտարակներից, հողից էյին: Հյուսիսային դուրս ցցված անկյունում Բենդերյան աշտարակը յերեսապատած եր քարով: Գետի կողմը համեմատաբար թույլ եր, սակայն թուրքերը չեյին յենթադրում, թե ուսները կմտնեն Դանուբի հունի մեջ: Ինքը՝ քաղաքն աստիճանաձև կառուցվածք ուներ: Ամուր կառուցված տները, հյուրանոցները, մզկիթները նպաստում էյին պաշտպանության դործին: Հաղորդակցությունը տեղի յեր ունենում չորս դարբասներով՝ Յարդարդյան և Խոտինյան դարբասները հյուսիս-արևմտյան կողմում և Բենդերյան ու Քիլիսյան դարբասները՝ հյուսիս-արևելյան կողմում:

Ամրոցի սպառազինումը բաղկացած եր 200 խոշոր թնդանոթներից: Կայազորը հասնում եր 35 հազար մարդու, վորից 8 հազարը հեծելազոր, 17 հազարը յենիչերիներ, մի քանի հազար ել թաթարներ: Ռազմամթերքն առատ եր, կենսամթերքը՝ մեկ ու կես ամսվա:

Ամրոցի պաշտպանութեան գլուխ եր կանգնած Ալեքսանդր Մեհմեդ-փաշան, վոր կռիւներում ճերմակած, վճռակաւ, ամառը աւ գործունեյա մարդ եր:

Սուլթանը հայանել եր, վոր Իզմայիլի անկման համար բերգապահաներից բոլոր կենդանի մնացածներին մահապատժի յե յենթարկելու:

Իզմայիլն առաջնակարգ ամրոց եր, այն ժամանակվա համար լավ դիմւած, ուժեղ կայապարտ և փորձված ու վճռական առաջնորդով:

1790 թվականի աշնանը հանգամանքներն այնպես եյին դատաւորվել, վոր հարկավոր եր մի ուժեղ հարվածով Թուրքիային հարկադրել, վոր հաշտութիւն կնքի, նախ քան թշնամի պետութիւնները կկարողանային նրան ողնութեան հասնել: Թվում եր, վոր Իզմայիլին շտապ տիրելը պատերազմին վերջ կդնի:

Յերկու անգամ արդեն ուռաները մոտեցել եյին Իզմայիլին, սակայն անհաջող: Սուլթանի ժամանելուց մի քանի օր առաջ Իզմայիլը դրոհով առնելն անհնարին եր համարվում: Արդեն հրաման եր տրված հետ քաշվել Իզմայիլից և մի քանի զորամասեր սկսել եյին կատարել այդ հրամանը:

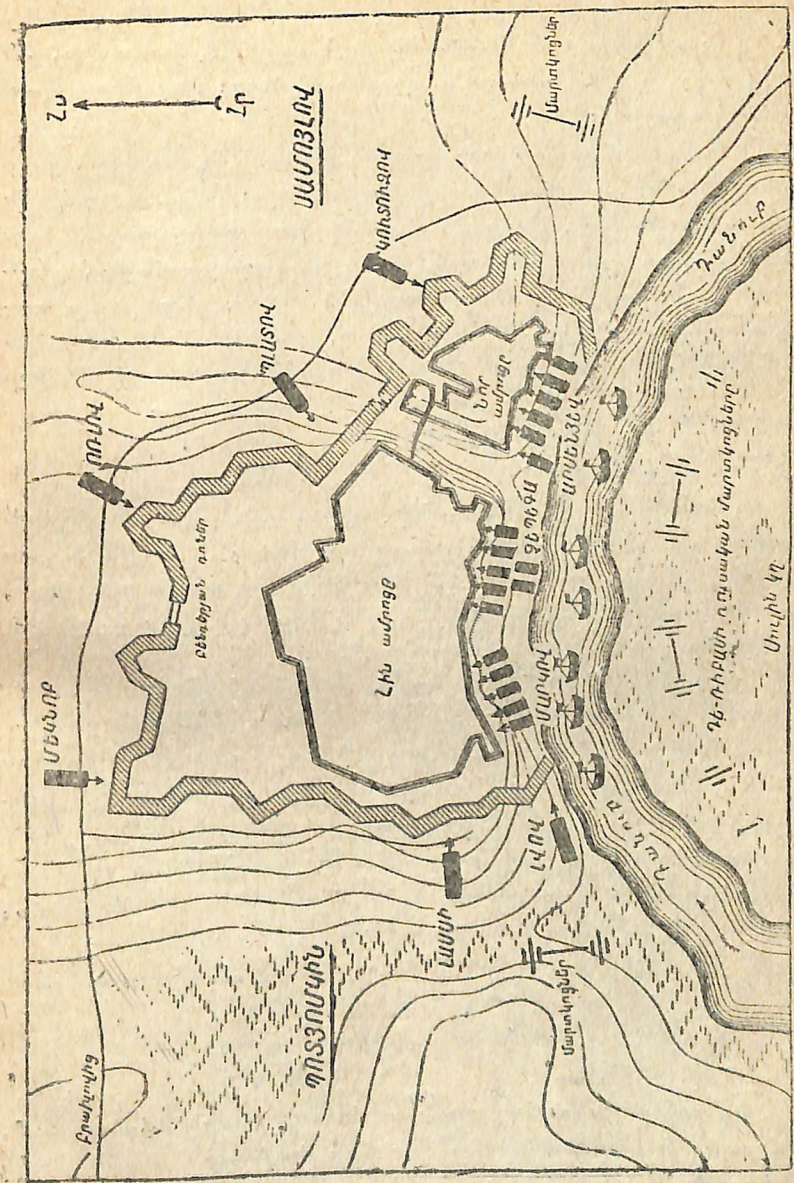
Ամրոցը ցնծութեան մեջ եր:

Տեսնելով՝ հեռանում են դորբերը,
Անասճան հրձկեցին Թուրքերը,
Բայց հրձկանքը կարճատև յեղավ:

ԲԱՅՐԱՆ

Պատյոմկիներ, վոր այդ ժամանակ ապրում եր Քենդերում, սիրտ չեր անում վճռական միջոցների դիմել Իզմայիլը գրավելու համար: Պատմում են, թե իբր մի կին իրազաթղթով գուշակութիւն անելով, նրան ասել եր, թե Իզմայիլն անձնատուր կլինի յերթե շաբաթից հետո:

— Յես ձեզանից լավ կարող եմ գուշակել, — պատասխանել է նրան Պատյոմկիներ և Սովորովին հրաման է ուղարկել՝ ինչ գնով եւ լինի գրոհով վերցնել Իզմայիլը:

Իզմայիլի գրոհը 1790 թ. դեկտեմբերի 11-ին

Կարճ աւելցին Սուլփորովի պատրաստութիւնները: Իդ-
մայիլի պաշարումը ուժեղացնելու համար նա Գալացից այն-
տեղ ուղարկեց Փանադորյան դրենադերներին, 200 կազակ,
հազար արնաուտ և Ապշերոնյան զնդի 150 կամավոր, 30
յեկարան, հազար ճեղան և պարենամթերք: Իսկ ինքը ձիով
առաջ օլացավ:

Դեկտեմբերի 2-ի լուսարացին Իդմայիլին մոտեցան յեր-
կու ձիավոր, յերկուսն ել ցեխաթաթախ: Այդ Սուլփորովն
եր և մի կազակ, վորը մի փոքրիկ կապոցով տանում եր
առաջնորդի գույքը... Վոդլույնի համազարկ հնչեց, ընդ-
հանուր ուրախութիւնն արագորեն տարածվեց բոլոր զո-
րամասերում: Այդ փոքրամարմին, անսլաճույճ 60-ամյա
ծերունու մեջ նրանք տեսնում եյին վերահաս հաղթանակը:

Ո՞վ եր հեղաշրջման պատճառը համարվում,—

Ծերունի՛ն,— վոր ամբոխ եր կառավարում:

ԲԱՅՐՈՆ

Անմիջապես յեռուն աշխատանք ծավալվեց: Սուլփորովն
ամեն ուր սպաների հետ դուրս եր գալիս հետախուզու-
թյան, ուսումնասիրում եր վայրի յուրաքանչյուր դար ու
փոսը, ցուցումներ եր տալիս, թե զորքերը վո՛ր կողմից և
ինչպե՛ս գրոհի տանել ամրոցի վրա:

Մարտկոցները ծածկվեցին, վորպեսզի թուրքերին հա-
մոզեն, թե յերկարատե պաշարման մտադրութիւն ունեն:

Ճամբարում Իդմայիլի պատնէշների ու խրամատներէ
նման պատնէշներ ու խրամատներ պատրաստվեցին և զի-
շերները Սուլփորովն ինքը զորքերին սովորեցնում եր, թե
ինչպե՛ս պետք ե հաղթահարել այդ պատնէշներն ու խրա-
մատները: Պատրաստվում եյին յեկարաններ ու ճեղաններ:

Ուսուցում եր՝ հասարակ մի յենթասպա վորպե՛ս,—

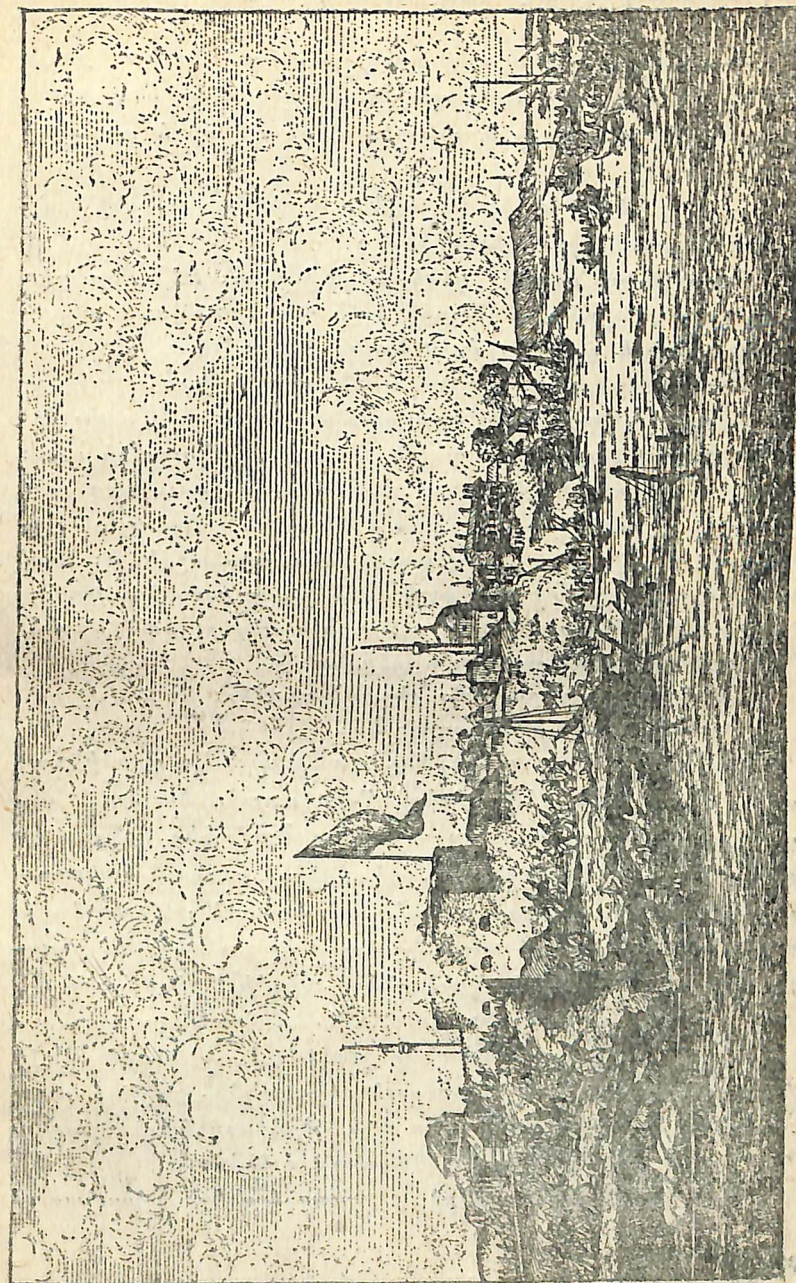
Ջեր կորցընում վո՛չ մի տեղ և վոչ մի վայրկյան.

Քրշում եր փոսերով, վարժեցնում այսպե՛ս,

Վոր զիմանան հրին, ինչպե՛ս սալամանդրան:

ԲԱՅՐՈՆ

Սուլփորովը հսկայական աշխատանք եր կատարում,
վորպեսզի բարձրացնի իր զորքերի հավատը հաղթանակի
նկատմամբ: Նա չըջում եր ճամբարում, խոսում զինվորնե-

Պաշարի ցուցանիշ

քի ու սպաների հետ, հիշեցնում նախկին հաղթութիւնները, մատնանշում Իզմայիլը զբաղեցրու գծավարութիւնները:

— Տեսնո՞ւմ եք այս ամբողջը, — ասում եր նա ցույց տալով Իզմայիլը: — Նրա պարիսպները բարձր են, խրամատները՝ խոր, բայց և այնպես մենք պե՛տք ե գրավենք այն:

— Քեզ հետ միասին կգրավենք, — խանդավառութեամբ պատասխանում էյին զինվորները:

Բայց ինչպե՞ս տեսլ գեներալների հետ: Ձե՞ վոր դեռ նոր եր, վոր նրանք անհնարին էյին համարում այդ ամբողջը գրավելը և վորոշել էյին նահանջել այնտեղից:

Սուլթորովը, վոր դեմ եր ամեն տեսակ խորհրդակցութիւնների, վորոշում ե ռազմական խորհուրդ հրավիրել: Սակայն այդ խորհուրդն անց ե կացնում իր ուղածի պես: Նա մի կրակոտ ճառ ե ասում, նշում ե, թե ռուսները յերկու անգամ անհաջող հարձակում են գործել Իզմայիլի վերա, բայց յերրորդ անհաջողութիւնն անհնարին ե: Կամ պետք ե ամբողջը գրավել, կամ մեռնել նրա պատերի տակ:

— Յես վճռել եմ կամ ամբողջը գրավել, կամ մեռնել նրա պատերի տակ, — վերջացրեց նա:

Ընդհանուրի վորոշումը յեղավ՝ գրոհել:

Իզմայիլի բախտը վճռված եր:

Յերբ համարյա ամեն ինչ պատրաստ եր գրոհի համար, Սուլթորովը գեկտեմբերի 7-ին առաջարկութիւն ուղարկեց Իզմայիլ՝ ամբողջը հանձնել: Նամակին կցեց իր գրութիւնը. «Սերասկերին, պետերին և ամբողջ հասարակութիւնը: Յես զորքով այստեղ եմ ժամանել: 24 ժամ ձեզ կուլթյանը: Յես զորքով այստեղ եմ ժամանել: 24 ժամ ձեզ կուլթյանը: Իմ առաջին կրակոցներն արդեն փրկութիւն չեն բերի: Գրոհը մահ ե: Թողնում եմ ձեր հայեցողութիւնը»:

Սերասկերը պատասխանեց նամակով, խնդրելով 10 օր զինադադար, իսկ բերանացի ավելացրեց. «Ավելի շուտ Դանուբի հոսանքը կանգ կառնի և յերկինքը կփլի յերկրի վրա, քան թե Իզմայիլը անձնատուր կլինի»:

Սուլթորովը սերասկերի պատասխանին հասկացավ

թուրքերի վճռական մտադրութիւնը և իր զորքի մեջ հաղթանակի ծարաւն ավելի բորբոքելու համար հրամայեց սերասկերի հպարտ պատասխանը կարգաւ զորամասերում:

Իզմայիլի մոտ Սուլթորովն ուներ 31 հազար մարդ, վորից 13 հազարը հետեակ կադակներ: Նրանց զգալի մասը զինված եր միայն կարճ նիզակներով, սակայն Սուլթորովը նրանց ներշնչեց, թե՛ «ձեր զենքը նեղվածք տեղում գործելու համար ամենահարմարն ե»:

Իզմայիլի վրա գրոհելու Սուլթորովի հրամանը չգերազանցված մի ուրինակ ե հանդիսանում: Դիսպոզիցիայի մեջ նշված էյին բոլոր էյական բաները, սկսած զորասյուների կազմից և վերջացրած ճեղանների թվով ու յեւրանների յերկարութեամբ: Վորոշված եր հրաձիգների թիվը զորասյուներում, նրանց տեղն ու դերը, ինչպես և բանվորներին: Նշանակված էյին առանձին ու ընդհանուր ռեզերվներ, նրանց տեղն ու ռզտագործման պայմանները: Յույց էյին արված ամբողջի ներսում զգուշութեան կանոնները, ճշտորեն նշված էյին զորասյուների բռնելիք ուղղութիւնը, ամբողջի շրջափակում նրանց տարածման սահմանները և այլն:

Այդ կարգադրութիւնները լավ ուսումնասիրեցին ու հասկացան ինչպես սպաները, այնպես ել զինվորները:

Զորքերը բաժանված էյին յերեք թևի, յուրաքանչյուրում յերեք զորասյուն: Դե-Ռիբասը (8 հազար մարդ) գետի կողմից, աջ թևը բռնում եր Պոսոյովկինը (7,5 հազար մարդ) ամբողջի արևմտյան կողմում, ձախ թևը՝ Սամոյլովը (12 հազար մարդ) ամբողջի արևելյան կողմում: Զխովսր ռժանդակ ուժը՝ Վեստֆալենը (2,5 հազար մարդ)՝ ցամաքի կողմն եր: Դիլիավոր հարվածը գետի կողմիցն եր:

Գրոհը նշանակված եր գեկտեմբերի 11-ին: Անակնկալի բերելու համար Սուլթորովը վորոշեց հարվածը հասցնել զիչերով: Դրանով նա հետապնդում եր մի ուրիշ նպատակ ևս. համառ դիմադրութեան սպասելով՝ նա ցանկանում եր արվա լույս ժամանակն ավելի յերկար ռզտագործել:

Գրոհը միաժամանակ սկսեց. հաջորդ ռակետի ազդա-

նշան եր ուսման ված: Յերրորդ աղղանշանին, առավոտյան ժամը 5-ին գրոհը պիտի սկսվեր, բայց, վորպեսզի թուրքերը գլխի չընկնեն, հրամայված էր ամեն գիշեր ճամբարում ռակետներ արձակել:

Լույս դեկտեմբերի 11-ի գիշերը խավար էր ու մառախուլալատ: Սուվորովն անձամբ շրջեց թմբերը, ստուգեց պահակային ծառայությունը: Վոչ վոք քնած չէր: Զինվորներն ու սպաները խարույկների մոտ հավաքված առաջիկա գրոհի մասին էյին խոսում: Սուվորովը չըջում էր ճամբարներում և նրանց հետ զրույցներ սկսում: Սիրված զորավարի հասարակ ու կենդանի խոսքերը սրտեր էյին բորբոքում: Բոլորը փափաղում էյին ցույց տալ, վոր իրենք արժանի յեն գովասանքի:

Գիշերվա ժամը 1-ին Սուվորովը պառկեց խարույկի մոտ, սակայն քնել չկարողացավ: Ակներև է, այգպիսի գիշերներին մարդու քուն չի տանում: 22 տարի հետո Բորոգինոյի ճակատամարտից առաջ նույնպես քնել չէյին կարողանում վոչ Նապոլեոնը, վոչ Կուտուզովը:

Ժամը 3-ին ռակետը դալարվեց ողում: Զորամասերը գրավեցին նշանակված տեղերը: Ժամը 5-ին գիշերային խավարը ճեղքեց յերրորդ ռակետը և զորքերը գրոհի անցան: Թանձր մառախուղը ծածկում էր նրանց շարժումը: Մի ակնթարթ՝ և հրավառ ողակը շրջապատեց ամրոցը: Դըղըրդացին ամրոցի 250 թնդանոթները և վորպես նրանց պատասխան՝ գետի կողմից սկսվեց 500 թնդանոթների կըրակը: Զորամասերն արագորեն մոտենում էյին խրամատին՝ նրա վրա նետելով ճեղանները: Խրամատն արագորեն հաղթահարեցին և յեւարանները ամրոցի պարիսպներին դեմ տալով՝ սկսեցին վեր մաղցել: Առաջինը պատնեշի վրա բարձրացավ Լասսին, նրան հետևեցին Լվովի զորամասերը: Շուտով Բենդերյան և Խոտինյան դարբասները ռուսների ձեռքումն էյին: Բաց դարբասներով Իգմայիլի ներսը լցվեց հեծելազորը:

Պակաս հաջող էր ընթանում Կուտուզովի գրոհը Քիլիսյան դարբասի ուղղությամբ: Նկատելով Կուտուզովի գո-

ղամասում յեղած դանդաղկոտությունը՝ Սուվորովը նրան լուր ուղարկեց, թե նա նշանակվում է ամրոցի պարետ: Այդ Կուտուզովի զորամասում ջանքերի լարում առաջացրեց և Քիլիսյան դարբասը գրավվեց:

Մեկնորի յեւարանները կարճ դուրս յեկան: Հարկ յեղավ մահացու կրակի տակ յերկուսական յեւարան իրար կապել: Վերջապես հաջողվում է պատնեշի վրա բարձրանալ, սակայն այդտեղ հանդիպում է ինքը՝ սերասկերը՝ ընտիր յենիչերիներով: Մեկնորն ընկնում է մահացու վիրավորված, համարյա բոլոր սպաները կոտորվում են, բայց պատնեշը գրավվում է, վորովհետև Սուվորովի բանակում յուրաքանչյուր զինվոր «գլխե իր մանեվրը», և նրանք բոլորը միասին դժվար հաղթահարելի ահեղ ուժ են հանդիսանում:

Ուլովն արդեն մաղցում էր պատնեշի վրա, յերբ հանկարծ թուրքերի մի բաղմություն կողքից հարձակվեց կադակների վրա: Նիդակները փչրվում էյին թուրքերի թրերի հարվածից: Անդեն կադակները կոտորվում էյին: Սուվորովը նրանց ողնության ուղարկեց հեծելազորը և Պոտոցկու գնդի յերկու դումարտակը: Թուրքերը ջախջախվեցին և նրանց մի մասը միայն փրկություն գտավ ամրոցում:

Պլատովը մինչև դոտին ջուր լցված խրամատն անցնելով բարձրացավ թումբը և «իմ հետեվի՛ց» գոռայով առաջ նետվեց: Նրա որինակր վարակեց զորքին և մի ուժեղ հարված տալով զորքը մտավ ամրոց:

Դե-Ռիբասի զորամասերն արագ ու կանոնավոր անցան Դանուբը, Իգմայիլի պատերի տակ ափ դուրս յեկան և տիրեցին նրա պատնեշին:

Լույսը բացվեց: Գլխավոր պատնեշն ամենուրեք ռուսների ձեռքումն էր: Թուրքերը քաղաք նահանջելով՝ պատուտվում էյին վերջին վճռական ընդհարմանը:

Կարճատև հանդատից հետո, իրենց կարգի բերելով, հրացաններն առաջ մեկնած, յերաժշտության նվազի տակ անդուսպ կերպով առաջ նետվեցին Սուվորովի հերոսները և գրոհեցին ամրոցի վերջին պաշտպանության վրա: Քաղաքի ներսում կատաղի կռիվ սկսվեց: Մարտնչում էյին յուրաքանչյուր տան համար:

Յերեկվա ժամը 4-ին, ճիշտ Սուվորովի հաշված ժամին՝ Իզմայիլն ընկավ: 35 հազար բերդապահներէն 26 հազարն սպանված ու վիրավորված էին, 9 հազարը դերի առնված: Հատ ու կենտ մարդկանց միայն հաջողվեց հեռանալ ամբողջից: Դանուբն ամբողջովին կարմրել էր արյունից:

Ռուսների կորուստն էր 4000 սպանված և մոտ 6 հազար վիրավոր:

Ա. Պետրուշևիչին Սուվորովի մասին դրած իր աշխատության մեջ Իզմայիլի դրոհն այսպես է բնութագրում.

«Իզմայիլի դրոհն աչքի յե ընկնում թուրքերի գերմարդկային համառությամբ, և այդ հասկանալի յե. նրանք գիտեին, վոր դրոհից առաջ տեղի ունեցած բանակցություններից հետո իրենց նկատմամբ խնայողություն չի լինելու: Բայց անհույս կատաղության այդ համառությունը, վորին մասնակցում էին նույնիսկ զինված կանայք, կարելի չեղավ կտրել միայն դրոհողների յեռանդի ծայրահեղ լարումով, նրանց հոգու գերազույն բորբոքումով: Այդ ամենն էլ հենց արել էր Սուվորովը: Իզմայիլի պատերի տակ ողւս զորքերի քաջությունը հասավ ինքնապաշտպանության զգացմունքի կատարյալ բացասման: Սպաները, գլխավոր պետերը առաջին շարքումն էին, կռվում էին շարքայինների նման, չնայած ստացած բաղձաթիվ վերքերին, իսկ սպանվածներն այնքան էին այլանդակվել սոսկալի վերքերից, վոր շատերին անկարելի յեր ճանաչել: Զինվորները սպաների հետևից առաջ էին նետվում ինչպես վորեն մրցության ժամանակ: Անընդհատ վտանդի, հոգեկան բորբոքման ու Ֆիզիկական լարումի 10 ժամերը չէին կտրում նրանց յեռանդը, չէին նվազեցնում նրանց ուժերը: Գրոհին մասնակցածներից շատերը հետո ասում էին, վոր ցերեկվա լույսով, հոգեկան հանդիստ վիճակում նայելով այն տեղերին, վորոնցով նրանք վեր ու վար են արել գիշերային խավարում, սոսկացել են և չեն ցանկացել իրենց աչքերին հավատալ և հազիվ թե ցերեկով սիրտ անեյին կրկնել նույն բանը»:

Ինքը՝ Սուվորովը՝ ևս ասում էր, վոր այդպիսի դրոհ կարելի չե կատարել կյանքում միայն մեկ անգամ:

Իզմայիլի դրոհը անորինակ մի գեպը և պատերազմներին ամբողջ պատմության մեջ:

Սուվորովը Իզմայիլի դրավման մասին իր սովորական լակոնականությամբ այսպես գեկուցեց թագուհուն՝ «Գոռոզ Իզմայիլը ձերդ մեծության վոտքերի տակ և», Պոպոմկինին՝ «Զի յեղել ավելի ամուր բերդ, քան Իզմայիլը, ավելի կատաղի պաշտպանություն, քան Իզմայիլի պաշտպանությունը, բայց Իզմայիլը դրավված է: Շնորհավորում եմ: Ա. Սուվորով»:

Վեց ու քաղաքը մաքրում էին զիալներէից: Գրավված էր հարուստ ավար՝ հենց միայն ձիեր վերցված էր ավելի քան 10 հազար հատ, թանգարժեք իրեր՝ ավելի քան մեկ միլիոն ուրլու, մեծ քանակությամբ զինամթերք և պարեն:

Իզմայիլի ջարդը չմեցուցիչ տալավորություն դործեց թուրքերի վրա: Շատ ամրոցներ, վախենալով թե Իզմայիլի բախտին կարժանանան, հանձնվում էին առանց կռվի: Թուրքիայի սիրտը տանող ճանապարհը բացված էր:

Ռուսաստանում ցնծությանն ու հիացմունքին սահման չկար:

Բանաստեղծ Դերժավինը Իզմայիլը նվաճող հերոսին փառաբանում է հետևյալ տողերով.

Վեզովի բոցն է խաղում բռնկած.
Հրավառ սյուն է խավարում կանգնած,
Ալ-կարմիր հագած այդն է բոցկլում,
Սև քուլաներով ծուխն է բարձրանում.
Կարմրում է Պոնտոսն ահեղ վորոտում,
Հարվածն հարվածին իջնում է ուժգին,
Դողում է յերկիրն, հորդ անձրև տեղում,
Յեռում գետերը լավայի պես տաք:
Ո՛ր, Ռուսիա՛, ահա պատկերը փառքիդ,
Վո՛ր տեսավ աշխարհն Իզմայիլի տակ:

Իզմայիլի առումից հետո հերոս Սուվորովի անունը իր ժամանակակից բոլոր անուններից ավելի վեր բարձրացավ:

Նա ընդհանուր ուշադրութեան ու զարմանքի առարկա դարձավ վոչ միայն Ռուսաստանում, այլ և արտասահմանում:

19-րդ դարի ընթացքում քանի՛-քանի անգամ թուրքիայի դեմ մղած կռիւներում ռուսական զորքերը պաշարել ու գրոհել են ամրոցներ, սակայն վոչ մի անգամ, նույնիսկ նրա լավագույն աշակերտները, ինչպիսին էր Կոնստանդուլը, չեն հասել այնպիսի վարպետութեան, ինչպիսի վարպետութեան ցուցաբերեց Սուլթոնուլը Իզմայիլի տակ, յերբեք այնքան լրիւ կերպով չի ուստադործւել զորքի հոգեկան ու Փիլիկական ուժերը, ինչպես այդ արեց Սուլթոնուլը Իզմայիլը գրավելիս:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ ԼԵՂԱՍՏԱՆ

Լեհաստանի յերկրորդ բաժանումից հետո նրա վերապահման համար ապստամբութեան բարձրացրեց լեհական տաղանդավոր զորավար Փադեյ Կոստյուշկոն: Այդ ապստամբութեան ժամանակ լեհերի ուժերը հասնում էին 70 հազար մարդու: Լեհաստանում գտնվող ռուսական թույլ ջոկատների նկատմամբ տարած առաջին հաղթութիւնները խիստ վոգեվորեցին ապստամբներին: Իր զորքով Վարչավայում գտնվող գեներալ Իգելստրոմի անհոգութիւնից ու սխալներից ոգտվելով՝ լեհերը հարձակվեցին ռուսների վրա և կոտորեցին ավելի քան 2 հազար մարդ: Կոստյուշկոն Վարչավան գրավեց և խիստ ամրացրեց նրա արվարձանը՝ Պրադան: Մոտենում էր 1792 թվի աշունը: Թվում էր, վոր ճմբռ վրա հասնելու հետ պատերազմը պիտի ընդհատվեր, իսկ այդ լեհերին հնարավորութիւն կտար ամրանալ գրաված զիրքերում և ոտարերկրացիների ոգնութեամբ յերկա՛յ ձգձգել պատերազմը:

Ոգոստոսի 27-ին Սուլթոնուլը 4,5 հազար մարդով ու 10 թնդանոթով դուրս յեկավ Նեմիրովից, իսկ սեպտեմբերի 4-ին, 9 օրում՝ 250 կմ. անցնելով, արդեն Վարկովիչու՛ն էր: Վարչավայի ճանապարհին նա իրեն միացրեց Բուկոգեդենի և Մարկովի ջոկատները: Նրանց հետ միասին Սուլթոնուլի ուժերը հասան 11 հազար մարդու և 26 թնդանոթի: Սեպտեմբերի 10-ին Սուլթոնուլը Կովելումն էր, իսկ 17-ին՝ Կորբինի մոտ, վորտեղ ջարդեց Սիրակովսկու առաջավոր զորամասերը: Ինքը՝ Սիրակովսկին իր գլխավոր ուժերով քաջվեց գեպի Բրեստ: Առանց իր զորքերին հանգիստ տալու՝ Սուլթոնուլը հասավ Սիրակովսկու հետեից և սեպտեմբերի 21-ի լուսաբացին վեց ժամյա կատաղի կռիւով վոչնչացրեց նրա կորպուսը:

Սակայն այդ հաղթանակը թանգ նստեց նաև Սովորովի գործերին. սպանվեց ու վերավորվեց մոտ 1000 մարդ։

«Բրեստի կորստան աշտորվանից դոյություն չունի», գեկուցում է Սովորովին այդ ճակատամարտի մասին։ Մինչ այդ լեհերը չեյին ուղում հավատալ, թե իրենց վրա յե գալիս նշանավոր Սովորովը։ Այժմ այդ բոլորի համար պարզ եր։ Կոստյուշկոն դուրսը կորցրել եր։ Յանկանալով խանդարել Սովորովի ու Ֆերդենի ուժերի միացմանը՝ Կոստյուշկոն հոկտեմբերի 12-ին Մայնովիցի մոտ հարձակվեց Ֆերդենի ջոկատի վրա։ Կռիվը Կոստյուշկոյի համար անհաջող յեղավ. այդ կռվում նա ջախջախվեց և դերի ընկավ։ Սովորովը վորոչեց անհապաղ շարժվել դեպի Վարշավա։ Ֆերդենին ու Դերֆելդենին հրամայեց դնալ իրեն միանալու։ Իր գործերի մի փոքրիկ մասը թողնելով Բրեստում՝ Սովորովը հոկտեմբերի 20-ին Տ հաղար մարդով դուրս յեկավ դեպի Ֆանով։ Հոկտեմբերի 27-ին Ստանիսլավովում նրան միացավ Ֆերդենը 11 հաղար մարդով։

Դերֆելդենն այդ ժամանակ գտնվում եր Բուդ գետի վրա, Վիշկովի մոտ։ Տեղեկանալով, վոր Ոկունեվում և Կորելվում լեհական խոշոր ուժեր կան, Սովորովը Ֆերդենին ուղարկում է Ոկունեվի կողմը, իսկ ինքն շտապում է դեպի Կորելով, վորտեղ հոկտեմբերի 28-ի առավոտյան վոր չընչացնում է Մակրանովսկու ուժերի մի մասը։ Դա մի չըտեսնված կռիվ եր։ Ձիերից իջած հեծելազորն այնպիսի սուսերամարտ տվեց, վոր ինքը՝ Սովորովը հետագայում ասում եր, թե դեռ յերբեք ինքն այդպիսի բան չեր տեսել։

Կորելովում Սովորովը կանգ առավ հանգստանալու։ Մինչև Պրազա մի քանի կիլոմետր եր մնում։ Հարկավոր եր սպասել Դերֆելդենին և գրոհը նախապատրաստել։

Պրազան այն ժամանակ մի աղքատիկ ավան եր Վիսլայի աջ ափին։ Վարշավայից Պրազա յեր տանում մի կամուրջ, վարը փոքրիկ ամրություն ուներ։ Պրազան բոլոր կողմերից չըջապատված եր հողե հին պատնեշով։ Հին պատնեշի առաջ Կոստյուշկոն ամրություն եր չինել սկսած Վիսլայից մինչև ճահճոտ, վորտքով անանցանելի գետակը։

Ամրությունները յերեք շարք եյին կազմում. 1) ճյուղապատվարներ և զայլազուբեր, 2) հողապատնեշ և փոսեր՝ հետևակի ու հրետանու համար, 3) 43 մարտիցներ՝ պատնեշի վրայով կրակելու համար և 4) դուրս ցցված անկյունում յերկու ամուր աշտարակներ։ Ամրոցի սպառազինումը բաղկացած եր 104 թնդանոթից։

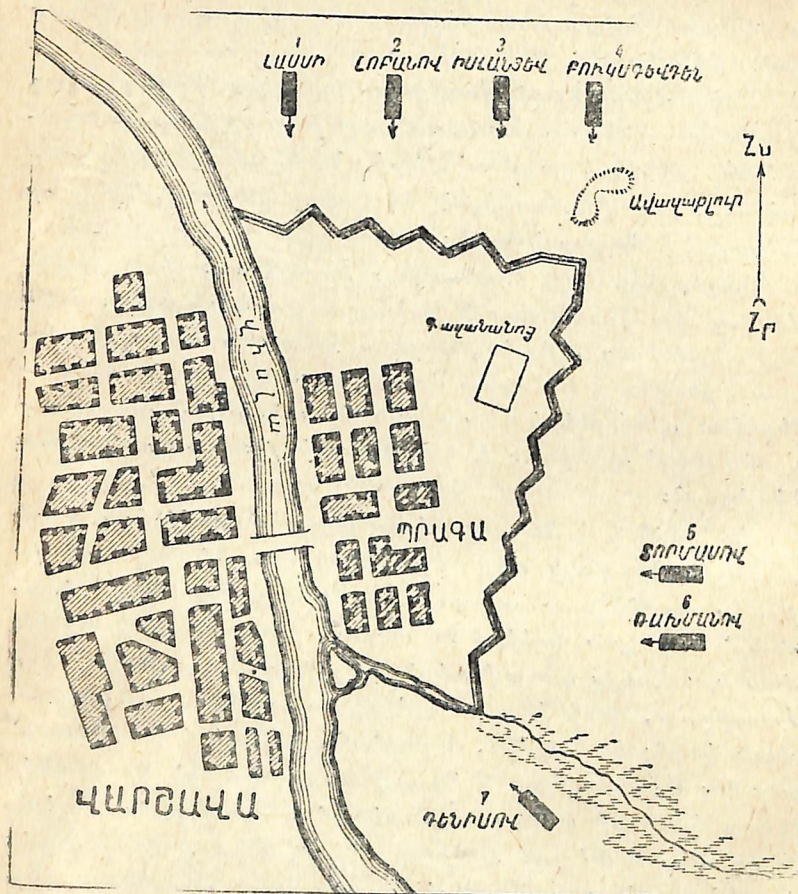
Հոկտեմբերի 31-ին Սովորովը իր ջոկատի բոլոր ավադ հրամանատարների հետ հետախուզություն կատարեց։ Նոյեմբերի մեկին նրա մոտ՝ Կորելով յեկավ Դերֆելդենի ջոկատը, վորով նա ունեցավ 18 հաղար հետևակ, 7 հաղար հեծյալ և 5 հաղար կազակ։

Նոյեմբերի 6-ին նշանակված եր Պրազայի գրոհը։ Սկսվեց այդ գրոհի յեռուն նախապատրաստությունը։ Ամեն ինչ արվում եր այնպես, ինչպես Իզմայիլի տակ։ Սովորովը, ինչպես և Իզմայիլի մոտ, շարունակ գործի մեջ չըըջելով ու զինվորների հետ զրույցներ ունենալով չափազանց վողեվորում եր նրանց և հաղթանակի լիակատար հավատ ներշնչում։

Նոյեմբերի 5-ին ռուսական բոլոր մարտիկները կրակ տեղացին Պրազայի ամրությունների վրա։ Գրոհից անմիջապես առաջ զորամասերում կարդացվեց Սովորովի հրամանը՝ նույնքան հակիրճ ու ազդու, ինչպես և Իզմայիլի մոտ եր։ Զորքը դասավորված եր յոթ զորասյունով. 1-ինը Լասսին եր, վորի խնդիրն եր՝ հյուսիսային կողմից թշնամուն կտրել կամուրջից, 4-րդի՝ Բուկուդեդենի խնդիրն եր՝ դրավել Ավադարուրը և Գաղանանոցը, 5-րդը՝ Տորմասովը դեպի կամուրջ տանող ամենակարճ ուղղությամբ պետք է դրավեր արևելյան ճակատը, 2-րդ, 3-րդ և 6-րդ զորասյունները պետք է դրավեյին արվարձանի պատնեշը։ 7-րդ զորասյունը՝ Դենիսովիչը՝ պետք է մյուսներից 2 ժամ շուտ դուրս գար և 1-ին զորասյունին ուղներ կատարելու իր խնդիրները՝ թշնամուն հարավից կտրելու կամուրջից։

Ժամը 4 և 30 րոպեյին գրոհն սկսվեց։ Դժվար է նկարագրել այդ գրոհի սոսկալի պատկերը։ Ամեն ինչ խառնվել, դարձել եր մի գարհուրելի առնչունա մասսա։ Լե-

հերը սլաշտպանվում էյին կատաղորեն: Սուվորովի ղին-
վորները կռվում էյին առյուծի նման և խորտակում էյին
ամեն ինչ, ինչ վոր նրանց առաջն եր դալիս: Յերբ ոռւս-
ները ներխուժեցին Պրագա, կոտորածն ավելի սաստկացավ:

1794 թվի նոյեմբերի 6-ին Պրագայի գրոհի սխեման

Պրագայի բնակիչները կրակում էյին կոտորներից ու պա-
տուհաններից, զանազան ծանրություններ էյին գցում ոռւս-
ների գլխին, յեռացող ջուր էյին թափում նրանց վրա: Այդ
ավելի յեր բորբոքում ոռւսներին: Սուվորովը հրաման ու-

ղարկեց սպաներին, վոր բնակիչներին խորհուրդ տան
փախչել ոռւսների ճամբարը, վորտեղ նրանք վտանգից
ազատ կլինեն, բայց բնակչության մեծ մասը չօգտվեց
գրանից և զարհուրելի կոխվներում դոճ գնաց Պրագայի
փողոցներում: Վախենալով, թե Վարչավան ել նույն վի-
ճակին կհասնի՝ Սուվորովը հրամայեց Վիսլայի կամուրջը
վառել, վորպեսզի կանխվի այդ քաղաքի ավերումը: Նո-
յեմբերի 6-ի առավոտյան ժամը 9-ին ամեն ինչ վերջացած
եր. ամբողջ Պրագան ոռւսների ձեռքումն եր:

Լեհերը կորցրին 23 հազար մարդ և 104 թնդանոթ,
ոռւսները՝ մոտ 3 հազար մարդ: Հիվանդ, հաղիվ վոտքերը
քարշ տվող Սուվորովը Ռուսականցեվին գեկուցում ուղար-
կեց. «Այսքան փայլուն հաղթանակ յես սակավ եմ տե-
սել: Սույն դործը նման ե Իզմայիլի դործին»:

Սուվորովի ամբողջ արշավանքը, վոր ավարտվեց Պրա-
գայի մոտ տված կայծակի հարվածով, արագաչարժու-
թյան, ճիշտ հաշիվների և հակառակորդի վրա դրոհելու
արիության բարձր օրինակ ե հանդիսանում, չնայած հա-
կառակորդի ուժերի գերազանց թվին:

Ժամանակակիցներից շատերը Սուվորովին հանդիմա-
նում էյին Պրագան գրավելու ժամանակ թույլ տված դա-
ժանության համար: Այդպիսի բոլոր հանդիմանություններին
նա միանգամայն հիմնավոր կերպով պատասխանում եր.
«Խաղաղասեր Փելզմարշալները լեհական կամպանիայի
եկղբում ամբողջ ժամանակն անց էյին կացրել պահեստներ
պատրաստելով: Պատերազմելու նրանց պլանը նկատի ու-
ներ յերեք տարի: Ինչպիսի՝ արյունահեղություն: Յեվ ո՞վ
կարող եր յերաշխավորեկ պապագայի համար: Յես յեկա
և հաղթեցի: Մի հարվածով յես խաղաղություն ձեռք բե-
րի և վերջ դրի արյունահեղությանը»:

Պրագան գրավելու համար Սուվորովը հարուստ պար-
զեններ ստացավ, սակայն նրան ամենից շատ ուրախացրեց
Փելզմարշալական գավաղանը: Այն ժամանակ Ռուսաստա-
նում միայն Ռադումովսկին և Ռուսյանցեվին ունեյին այդ
աստիճանը:

Սուվորովն այդ պարզեացողութիւնը տոնեց յուրահա-
տուկ ձեռով: Նա իր հալածարարիմ կամերդիներ Պրոչկային
հրամայեց դահլիճի յերկարությամբ իրարից հալածար հե-
ռավորությամբ իննը աթոռ դնել: Ի զարմանս ներկա յե-
ղող անվանի հյուրերի՝ 65-ամյա ծերունին սկսեց այդ ա-
թոռների վրայով ցատկել՝ ասելով.

— Այսպէս առաջ ցատկեցի: Սալտիկովը հետ մնաց:

Մյուս աթոռի վրա ցատկելով՝

— Դուգորովին հետ մնաց:

Յեւ այսպէս իննը հնազույն գեներալներ Սուվորովի
հետեւ մնացին:

Յերբ բոլոր իննը աթոռ — «գեներալները» հետ մնացին,
Սուվորովն ուրախ դոչեց.

— Այ՛ թե ինչպէս: Բոլորին անցա, վոչ մեկը ցած չը-
դցեցի և նույնիսկ վոչ մեկին չկապ: Յերեւելի յե: Վոգոր-
մած աստված, ի՞նչ յերեւելի յե:

Յերկար, անբասիր ծառայության ընթացքում Սուվոր-
ովի կրած բոլոր վշտերը, բոլոր վիրավորանքները, վոր
պատճառել էին նրան նրա ռազմական հանճարը ճանաչել
չցանկացողները և նրա առաջ իրենց ավագությամբ գոռո-
ղացողները, թափվել էին այդ գործողության մեջ:

Մի ամբողջ տարի Սուվորովը մնաց Վարչավայում: Իբր
դիվանագիտական տակտով նա կարգավորեց Ավստրիայի ու
Պրուսիայի հետ յեղած վիճելի հարցերը: Խաղաղ կյանք ըս-
տեղծելու համար հաջողությամբ մի շարք միջոցներ ձեռք
առավ: Կովի դաշտում լինելով ահեղ, խաղաղ աշխատան-
քում նա թույլերի ու ճնշվածների պաշտպանն էր:

Ամբողջ մի վիթխարի յերկրամաս կառավարելու ան-
սահմանափակ իշխանութիւն ստանալով՝ նա առաջվա պէս
մնաց հասարակ, խուսափում էր շքեղութիւնից, գերազու-
սում էր կյանքի պարզ ու դաժան յեղանակը:

Շուտով նա կանչվեց Պետերբուրգ: Մայրաքաղաքը
հանդիսավոր ընդունեց հաղթողին:

Գալով Տաւրիկյան պալատը, վորտեղ մի քանի տարի
գրանից առաջ նույնպիսի շքեղությամբ առնվեւ էր Իցմա-

յիլի առումը՝ առանց այդ գործի հերոսի, Սուվորովը
սկսեց վաղել սենյակից սենյակ, հասավ մինչև ննջարանը,
վորտեղ պատրաստ էր շքեղ անկողինը և պայծառորեն վառ-
վում էր բուխարին:

«Արդյոք վաղո՞ւց ե այստեղ ապրել Պոռյոմկինը,
նա, վոր...», մտածեց Սուվորովը, «իսկ այժմ ինձ ե վի-
ճակվել ապրելու նրա պալատում. այս ի՞մ բնակարանն է...
Բախտի ինչպիսի՞ անհաստատութիւն»:

Յեկատերինայի մահից կես տարի առաջ Սուվորովը
գնաց Տուլչին, վորը դարձրեց իր շտաբ՝ բնակարանը և
այնտեղ սկսեց զբաղվել զորքերի դասավորությամբ և ու-
սուցումով՝ գալիք նոր պատերազմի համար:

1796 թվին, Յեկատերինա II-ի մահից հետո դահ բարձրացավ նրա վորդի Պավելը: Սկսվեց պետության կառավարման ամբողջ գործի վերակառուցում: Այդ վերակառուցումն առանձնապես խիստ արտահայտվեց ղինվորական գործում: Պավելը պրուսական Ֆրիդրիխ 2-րդ թագավորի ջերմ յերկրպագուն էր: Բանակում արմատացվում էին պրուսական կարգեր: Ռուս ղինվորի տարազը պրուսականի նմանեցնելու գործը հասնում էր պեղանտիզմի: Զորամասերին ուղարկվել էին փայտիկներ՝ վորպես ղինվորների ծամերի և խաղաղների նմուշ ու չափ: Ծարքում ավելի լավ հավասարություն պահպանելու համար քայլերը փոքրացվեցին: Ծարքում ամենաչնչին սխալ անելու համար սահմանված էր դաժան ծեծ ու պատիժ:

Այս բոլոր նորամուծումները դուր չէին գալիս Սուվորովին, և նա հեղնանքով ու չարությամբ ծաղրում էր բանակում ստեղծված նոր կարգերը:

«Պուդրան վառող չէ, խաղաղները թեղանոթ չեն, ծամը սուսեր չէ և յես ել դերմանացի չեմ, այլ բնածին ոռու», բարձր ձայնով ասում էր Սուվորովը: Քայլը բանակում փոքրացնելու մասին նա ասում էր. «Այդպես որեմն, քառասունի փոխարեն յերեսուն վերստ կքայլենք դեպի թշնամին»:

Սուվորովին նախանձողները նրա դժգոհությունները ծաղկեցրած և ուռցրած ձևով անմիջապես հասցրին Պավելին:

Վերջինիս կողմից փոթորիկը շատ չուլացավ: 1796 թ. փետրվարի 6-ին Սուվորովը պաշտոնաթող յեղավ: Նրան հրամայված էր քաշվել իր գյուղը: Բայց այդ միայն սկիզբն էր: Դրանից հետ շնորհադրկումներն իրար հաջորդե-

ցին: Շուտով ցարական հրամանագիրը յեկավ Կոբրինսկի կալվածքը, վորտեղ բնակություն էր հաստատել Սուվորովը: Այդ հրամանագրով Սուվորովին առաջարկվում էր բնակության վայր ընտրել հայրական հին, անբարեկարգ կալվածքում, Կոնչանսկոյեյում:

Մայիսի 5-ին Սուվորովը ժամանեց Կոնչանսկոյե և բնակություն հաստատեց մի փոքրիկ, կիսավեր տնակում, տեղական խաղաղինիկ (վոստրիկանպետ) վինդոմսկուհսկոգուսկյան տակ:

Տխուր ու միապաղաղ էր անցնում Սուվորովի կյանքը, թեև նա ամեն կերպ աշխատում էր պահպանել իր նախկին գործունյա ապրելակերպը:

Ինչպես ծառայության ժամանակ, այնպես էլ այժմ, արթնանում էր ժամը յերկուսին: Իր վրա պաղ ջուր ցանելուց հետո շտապում էր դյուղական զանգակատունը՝ զանգերը տալու: Ժամը յոթին ճաշում էր և հանգստանալուց հետո դնում զբոսնելու դյուղում, վորտեղ վազվզում ու թռչկոտում էր յերեխաների հետ, նրանց հետ վեզ էր խաղում և ակտիվ մասնակցում էր դյուղական խմբական պարերին: Նա լուծում էր դյուղացիների վեճերը, ոգնում էր նրանց կարելի դեպքում, յերբեմն հյուր էր դնում և սակավ դեպքերում իր մոտ հյուր էր ընդունում հարևան ազնվականներին:

Այս բոլորի հետ միասին Սուվորովը ուշի ուշով հետևում էր ինչպես Ռուսաստանում, այնպես էլ Յեվրոպայում տեղի ունեցող քաղաքական դեպքերին:

1797 թվից Սուվորովի նկատմամբ հսկողությունն ավելի ուժեղացավ: Կոնչանսկոյե յեկավ ցարական հրամանագրով նշանակված վոմն Նիկոլայեվ, վորը Սուվորովի նկատմամբ վիրավորական հսկողություն սահմանեց: Նա բռնում էր Սուվորովին հասցեագրված նամակները, ցանկացողներին չէր թույլատրում տեսակցել նրա հետ և այլն: Այս ամենը խիստ վրդովեցնում էր Սուվորովին: Այդ ժամանակ նրա նյութական գործերն ել լավ չէին: Նրան ներկայացվեցին մի շարք դրամական խոշոր պահանջներ՝ առաջուց չվճարված հաշիվներով, ըստ վորում, գործերը

պահպանութեան վորոշ հաշիւներ եւ անմիջապէս նրան ե-
լին վերադարձում:

Այդպիսի բոլոր հաշիւները Պալեի կարգադրութեամբ
բաժարարվում էլին ի հաշիւ Սուվորովի կալվածքի:
Սպասվում էր, վոր Սուվորովի ամբողջ ունեցածը վեր-
կերվի և-աճուրդով կվաճառվի:

Յերկու տարի անց՝ փոփոխամիտ Պալեյը հանկարծ իր
դայրույթը փոխեց վորդորմածութեան: Կոնչանսկոյե ու-
ղարկվեց իշխան Գորչակովը՝ Սուվորովի ազգականը, վորը
նրան հրավերեց Պետերբուրգ: Սակայն ցարի անսպասելի
վորդորմածութունը Սուվորովին չուրախացրեց: Առանց
մեծ ուրախութեան նա գնաց մայրաքաղաք: Այնտեղ սկս-
վեց Սուվորովի սիրաշահումը, նրան հրավիրում էլին դո-
րատեսերի, ուսուցման: Սուվորովի ներկայութեամբ մի
գումարտակի ուսուցանում էլին Սուվորովի սիրած ձեւ-
երով: Բայց այս ամենը չկաշռեց ծերունուն: Նա այս բո-
լորի մեջ տեսնում էր Պալեի թագնված մեքենայութուն-
ները և չէր ցանկանում ընդառաջել նրա առաջարկութեան-
ներին: Մի քանի օր Պետերբուրգում մնալով, պալատա-
կան մի շարք ստորութեաններ տեսնելուց հետո Սուվորո-
վը թույլատրութուն խնդրեց, վոր նորից վերադառնա
գլուղ, նույնիսկ խնդիր ավեց, վոր իրեն թույլատրվի
վանք քաշվել:

Սուվորովի խնդրի պատասխանը չստացվեց, և դրա-
նից հետո ելի մի տարի Սուվորովը գլուղական կյանք վա-
րեց: Սակայն հսկողութեանը մեղմացված էր, իսկ 1799
թվի փետրվարի 6-ին անդլիական թագավորի ու ավստրի-
ական կայսրի խնդրանքով Սուվորովն առաջարկութուն
ստացավ գրավել դաշնակիցների զորքերի գլխավոր հրա-
մանատարի պաշտոնը Իտալիայում, զորքեր, վորոնք զոր-
ծելու էլին Փրանսիացիների դեմ: Նոր նշանակումը Սու-
վորովն ընդունեց աննկարագրելի հրճվանքով: Վերջապէս
ավարտվում էր Սուվորովի յերեքամյա աքսորը և նա նո-
րից կարող էր իր սիրած զորքերի գլուխ անցնել: 70-ամյա
ծերունին պատանեկական յեռանդով արշավեց ապագա կը-
ռիվների դաշտը, վորպէսզի մի անգամ ևս աշխարհը վար-
մացնի իր սիրազորութեաններով ու ռազմական տաղան-
դով:

ՍՈՒՎՈՐՈՎԸ ԻՏԱԼԻԱՅՈՒՄ

(Սխեման տեղավորված է զրքի վերջում)

1799 թվի մարտի 25-ին Սուվորովը մտավ Վեննա:
Հետեյալ օրը ներկայացավ Ֆրանց կայսրին: Հետաքրքր-
վողների բազմութեանը լցրել էր բոլոր փողոցները: Բոլո-
րը ցանկանում էլին տեսնել այնքան փառավոր ճակատա-
մարտերի յերջանիկ հաղթողին: Ընդհանուր հրճվան-
քին սահման չկար: Ֆրանց կայսրը հավատաց-
նում էր, թե ինքը զործողութեանների լիակատար ազա-
տութուն կտա Սուվորովին, սակայն հոֆկիրիդորատի*
զանադան անդամների միջոցով շարունակ մարզ էր ու-
ղարկում Սուվորովի մոտ՝ տեղեկանալու նրա զործողու-
թեանների պլանին: Պլանի մասին արված հարցումներին
Սուվորովը շարունակ պատասխանում էր, թե պլանն ինքը
կկազմի տեղում հանդամանքներին ծանոթանալուց հետո:

Մի ահանատես պատմում է, թե մի անգամ հոֆկիրիդ-
որատի չորս անգամ յեկան Սուվորովի մոտ: Նրանք Սու-
վորովին ցույց ավին զործողութեանների շատ մանրամա-
սըն պլան, վորտեղ նշված էր բանակի զործողութեանն-
րը մինչև Ադրա գետը և Սուվորովին խնդրեցին իր գի-
տողութեաններն անել: Սուվորովը ջնջեց ամբողջ պլանը և
տակը դրեց. «Գործողութեանները կսկսեմ Ադրա գետն
անցնելով, իսկ կամպանիան կավարտեմ վորտեղ վոր աստ-
ծուն հաճելի կլինի»:

Ապրիլի 3-ին վերջին տեսակցութեանն էր կայսրի
մոտ: Ֆրանցը, ինչպէս և առաջին անգամ, նորից խոսքով

*) Հոֆկիրիդորատ — կայսրության բարձրագույն զինվորական խոր-
հուրդը:

սիրալիր և, Սուվորովին խոստանում և լիակատար ազատություն, սակայն, հրաժեշտի ժամանակ նրան և հանձնում մի գրավոր փաստաթուղթ, վորով նկատելի չափով յերևում և անփստահությունը և յերկյուղը Սուվորովի խիստ համարձակ վորոշումների նկատմամբ: Ապրիլի 4-ին Սուվորովն արդեն Վերոնայումն էր, վորտեղ ընդունեց ուսուս և ավատրիացի զենեարաներին:

Յերբ մնացին միայն ուսու զենեարաները, Սուվորովը շուտասելուկի նման հիշեցրեց նրանց իր սխտեմը. «Սուրորդինացիա: Եկզերցիցիա: Զինվորական քայլը՝ մեկ արշին, անցումներին մեկ ու կես: Գլուխը սուշին՝ չի սպասում: Անակնկալ՝ ինչպես գլխին ձյուն մաղի: Գնդակը հիմար և, սվինը՝ քաջ: Մենք յեկել ենք խփելու թեթևամիտ Ֆրանսիացիներին: Նրանք կոպում են դորասյուներով, մենք էլ դորասյուներով կխփենք»:

Այդ նույն յերեկոյան նա Վերոնայից մեկնեց Վալեդ-ժիո՝ բանակի գլխավոր բանակատեղին: Իտալիա ժամանելով՝ Սուվորովը մի կոչով դիմեց ժողովրդին: Այդ կոչում նա խոսում էր խաղական ժողովուրդը ոտար նվաճողներից փրկելու մասին: Կոչը ջերմ արձագանք գտավ Իտալիայում և Շվեյցարիայում: Բնակչությունը սիրալիր էր դիմավորում ուսու դորքերին: Յերբ բնակչությունը համոզվեց, վոր ուսու զինվորն իր նկատմամբ լավ վերաբերմունք ունի, փոխադարձ բարեկամական հարաբերություններ ըստեղծվեցին:

Հյուսիսային Իտալիայի հարթությունը հյուսիսից ու արևմուտքից յեզրափակված և Ալպյան լեռների սեղացած ժայռերով, իսկ հարավից՝ Ապենինյան լեռներով, վոռուղում և բազմաթիվ գետակներով ու ջրանցքներով: Այդ հարթությունը խիստ բնակչություն ունի, հողը արգավանդ է, այնտեղ ցրված են բազմաթիվ քաղաքներ ու ամրոցներ, մինչև նկարագրված դեպքերը շարունակ յեղել և բազմաթիվ նշանավոր արշավանքների ու կռիվների թատերաբեմ և իրավացիորեն արժանացել և ռազմական տեսակետից կյաթիկ յերկրի անվանը: Տեղական միջոցների հարստու-

թյունը, ճանապարհների առատությունը բոլոր ուղղություններով, Յրանսիայից Շվեյցարիայի և Ավստրիայի սահմանադիրին լինելը— այս ամենը մեծ հնարավորություններ էյին ստեղծում դորավարի ստրատեղիական նրկատառումների համար:

Այն հանգամանքը, վոր վայրը խիստ կտրված էր ջրանցքներով, ամբարտակներով, ալեյաներով, զանազան ցանկապատերով, ամենուրեք դժվարացնում էր դորքերի գործողությունները: Հեծելազորի գործունեյության համար տարածություն չկար: Դրա փոխարեն այդպիսի վայրը խիստ հարմար էր Սուվորովի մեթոդով վարժված դորքերի համար: 70-ամյա Ֆելլեմարչալը, վոր իր ամբողջ կյանքում ջարդել էր թուրքերին տափաստաններում և լեհերին ճահիճներում ու անտառներում, նոր վայրում ամենալավ ձևով կիրառեց ռազմական գործի իր հասարակ կանոնները:

Մինչև ապրիլի 7-ը Սուվորովն ավատրիական դորքերին սովորեցնում էր իր կանոններով պատերազմել, աշխատում էր նրանց վստահություն ներշնչել իրենց ուժերի նկատմամբ: «Հաղթանակելու գիտությունը» թարգմանեց գերմաներենի: Ռուս սպաներն ավատրիացիներին սովորեցնում էյին սվինային չեչտակի հարված տալը:

Ապրիլի 7-ին սկսվեց Սուվորովի նշանավոր արշավը: Շարժումը կատարվում էր արագ, հատուկ չվացուցակով: Դուրս էյին դալիս գիշերը, զնում էյին 7 կիլոմետր, ապա մեկ ժամ դադար էյին առնում, հետո նորից 7 կիլոմետր անցնում և յերկարատե դադար առնում— 3-4 ժամ— ճաշ յեփում, սնունդ պատրաստում: Ճաշից հետո անցնում էյին 7 կմ., ապա կրկին մեկ ժամ դադար: Վերջապես անցնում էյին վերջին 7 կմ. և կանգ առնում գիշերելու, դորքերն անցնում էյին որական 28 կիլոմետր, հանգստանում էյին որլս ամենաչոգ ժամանակը և առանձնապես չեյին հողնում: Սակայն այդ բնթացքն ավատրիացիներին չափազանց արագ էր թվում: Յերբմն նրանք ինքնազուլիս կանգ էյին առնում, իսկ նրանց զենեարալ Մելստը հոֆկիրից սրատին գեկուցում ուղարկեց, թե յերթը խիստ արագ է

և զուրկ և ուղղական հաշիվներից: Բրեշիան գրավելուց հետո ապրիլի 15-ին Սուվորովը մոտեցավ Ադդա գետին:

Ֆրանսիական զորքերի հրամանատար Շերերը, 28 հազար մարդ ունենալով, նահանջեց Ադդա գետի այն կողմը՝ պաշտպանվելու նպատակով: Յերկյուղ կրելով, թե իր թևերի կողմից հարձակման կենթարկվի՝ նա իր զորքերը փոքր կոմս լճից մինչև Պո գետը, մոտավորապես 100 կմ վրա, պահպանելով Կասանոյի, Լոդիի և Պիչիդետոնի մոտ դանդաղ կամուրջները:

Սուվորովը կենտրոնացավ Ֆրանսիացիների հյուսիսային թևի և կենտրոնի դիմաց: Ամենահյուսիսային մասում նա ուներ 19 հազար մարդ, ընդդեմ 8 հազար Ֆրանսիացիների, կենտրոնում 23 հազար, ընդդեմ նրանց 8 հազարի: Սուվորովը վորոշեց ձեռքի Ֆրանսիացիների ձգված գիծը:

Ապրիլի 17-ին պաշտոնանկ արված Շերերի փոխարեն Ֆրանսիական զորքերի հրամանատարությունն իր ձեռքն առավ յերիտասարդ, յետանդուն ղեկերալ Մորոն: Իմանալով այդ մասին՝ Սուվորովն ասաց. «Այն դավաճանները, վոր մենք կխլենք Մորոյից, ավելի փարթամ կկանաչեն»:

Մորոն վորոշեց իր նախորդի ցրված զորքերը հավաքել կենտրոնում, սակայն Սուվորովի արագ զործողությունները նրան խանգարեցին: Ֆրանսիացիների ճակատը ձեղքվեց: Սկսվեց նրանց նահանջը դեպի Միլան: Սերյուրյեյի դիվիզիայի կեսը Վալերիոյի մոտ կտրվեց գլխավոր ուժերից և գնդը ցած դրեց: Ընդհանուր առմամբ Ֆրանսիացիք կորցրին 2,5 հազար սպանված և վիրավոր, 5 հազար գերի և 27 թնդանոթ: Դաշնակիցների կորուստները հասնում էին 2 հազար մարդու:

Սուվորովի հաղթանակը հանդիսավոր կերպով տոնվեց և՛ Վիեննայում և՛ Պետերբուրգում: Սուվորովը խոշոր պարգևներ ստացավ: Սուվորովի Վիեննա ժամանելուց հետո ընդամենը յերկու շաբաթ եր անցել, բայց զրույթյունն ուղղամտակառույթ սկսել եր արժանապես փոխվել:

Ադդա գետի մոտ տարած հաղթությունից հետո Սուվորովն անհապաղ շարժվեց դեպի Միլան, վոր Լոմբար-

դիայի գլխավոր քաղաքն եր: Ֆրանսիական իշխանությունները Մարոյի հետ փախան այնտեղից: Ապրիլի 18-ին Միլանի բնակչությունը Սուվորովին հանդիսավոր դիմավորություն կազմակերպեց: Նա դարձավ ամբոխի սիրելին և Վոշ միայն ուռսական, այլ և ավստրիական զինվորներին արտերի անսահմանափակ տերը:

Միլանում Սուվորովը մնաց յերկու օր: Նա բոլոր ջանքերը դործողեց, վորպեսզի վերացնի տակտիկական գրույթյան մեջ յեղած այն տարբերությունը, վոր դեռ գոյություն ուներ ուսական ու ավստրիական զորքերի միջև: Ընդհանուր կանոններ ուղարկեց և՛ առաջինների, և՛ յերկրորդների համար: Հենց Միլանումն ել Սուվորովը մշակեց Ֆրանսիացիների դեմ կատարելիք իր հետագա զործողությունների ծրագիրը: Այդ ծրագրի ելությունը հանգում եր նրան, վոր թիկունքում ամրոցները պաշարի ավստրիական ղեկերալ Կրայի զորքերով, իսկ ինքը հարձակվի Մակոնայդի*) վրա, վորը Տոսկանայից (Միջին Իտալիա) Ապենինյան լեռների վրայով դալիս եր Պո գետի հովիտը, Սուվորովի դեմ: Սուվորովը ծրագրել եր նրան ջանջախել և ապա շարժվել դեպի Տուրին, Մարոյի վրա, յերկուսի հետ ել հաշիվ մաքրել և ապա ուսաների ու ավստրիացիների բոլոր ուժերն առած շարժվել դեպի Փարիզ: Կարիք կա՞ր ասելու, վոր հոֆկրիգարաուր, վոր ինչպես Սուվորովն և զիպուկ կերպով նկատել, վարժվել եր շարունակ ջարդված լինելուն, չկարողացավ համաձայնել այդպիսի համարձակ ծրագրի, նա կարգադրեց պաշտպանողական դիրք բռնել և բոլոր ջանքերն ուղղել Հյուսիսային Իտալիայի ամրոցները նվաճելու վրա, վորպեսզի իրենց ձեռքում պահվի հարուստ Լոմբարդիան:

Սուվորովը, իր «դարձացնել-հաղթել» կանոնին հավատարիմ մնալով՝ շարունակում եր իր հարձակումը:

Յերկու ամսում նա մաքրեց ամբողջ Հյուսիսային Ի-

*) Ֆրանսիական հրամանատարներից մեկը:

տալիան: Բայց այդ ուժերի խիստ ցրում առաջացրեց, իսկ մինչ այդ մինչև վերջ չջախջախված Մորոյի բանակը քաշվեց Ջենովական Ռիվյերան, այնտեղ կարգի բնկալ իր առաջին պարտութիւնից հետո և սլաւաբանութեամբ եր հարձակվելու Հյուսիսային Իտալիայի վրա: Նույն ժամանակ Մակդոնալը պետք է շարժվեր արևելքից, Պո դետի հարավային ափով: Յերկու բանակները պետք է միանային Տորտոնի մոտ:

Սուվորովը Տուրինում տեղեկանալով յերկու կողմից Փրանսիական զորքերի շարժման մասին, վորոշեց իբ բանակը հաւաքել կենտրոնական կետում՝ Ալեքսանդրիայում, վորպեսզի նրանց միանալու հնարավորութիւն չտա և հարձակվի այն հակառակորդի վրա, վորն առաջինը կերեալ:

Մայիսի 29-ին Տուրինից դուրս գալով՝ խիստ չոգ յանակին, անտանելի ճանապարհներով յերկու ու կես օրում Սուվորովը 100 կիլոմետր տարածութիւն անցավ և հունիսի մեկին ժամանեց Ալեքսանդրիա: Այստեղ Սուվորովի հրամանատարութեան տակ կենտրոնացավ 34 հազար մարդ: Տրված կարգադրութիւնները կարող էին ապահովել, վոր այդ կետում 60 հազար մարդ կենտրոնանա, սակայն հոֆերիգարտի միջամտութիւնը խանգարեց: Ավրտորիացիք Ալեքսանդրիա, Սուվորովի զորքերին միանալու չեկան: Հունիսի 2-ին տեղեկանալով, վոր Փրանսիացիք Մոդենը գրավել են, Սուվորովը վորոշեց, վոր գլխավոր թշնամին Մակդոնալն է: Մտածելու ժամանակ չկար և Սուվորովը վորոշեց իր ունեցած ուժերի պակասը լրացնել զործողութիւնների արագութեամբ: Մակդոնալի ավանդարդը հունիսի 3-ին Ֆլորենցիայի մոտ եր (Պիաչենցայից 20 կմ. դեպի հարավ-արևելք): Գեներալ Ռոր 6 հազար ավստրիացիներով Վոգերայից դարձավ դեպի հետ և պաշտպանվելու համար կանդ առավ Պիաչենցայի մոտ: Սուվորովը հունիսի 4-ին 22 ժամում Բորմիդան անցավ, հարավային ճանապարհին ունենալով ռուսական զորքեր, հյուսիսայինում՝ ավստրիական: Նա նպատակ ուներ ռուսական զորքերով Փրանսիացիներին լեռներից կտրել և

նրանց Պո դետին սեղմելով՝ վոչնչացնել հենց այնտեղ: Ամբողջ գիշերը և 5-ի առավոտյան առաջ շարժվելով՝ ռուսական զորքերը մոտեցան Կաստելնովային: Ընդամենը 3 ժամ հանդստանալուց հետո նրանք հասնում են Կաստելլիո, իսկ զորասյունի գլուխը՝ Ստրադելլա: Ստրադելլայի մոտ անցը դրավելու առաջին խնդիրը կատարված է: Ի դուր չեր, վոր դրա համար սոսկալի չոգին զորքերը լարել էին իրենց բոլոր ուժերը, որական 45 կմ. ճանապարհ անցնելով:

Գեներալ Ռորից ղեկուցադիր ստանալով, վոր նա նահանջել է Փրանսիացիների գլխավոր ուժերի առաջ, Սուվորովն անհապաղ Մելասին հրամայում է դնալ Ռորն ոգնութեան: Իսկ ինքը գլխավոր ուժերով հարձակվում է Ստրադելլայի վրա և հունիսի 6-ին, ժամը 10-ին գրավում այն: Ելի 25 կիլոմետր մնաց թիկունքում: Սուվորովը մրտադիր եր Ստրադելլայում զորքին հանդիստ տալ, սակայն, նոր ղեկուցադիր ստանալով այն մասին, թե Փրանսիացիք արդեն հասել են Տիլոն դետին, առանց հանդիստ առնելու շտապում է նրանց դեմ: Մակդոնալը տեղեկանալով, վոր Սուվորովն Ալեքսանդրիայից առաջ է շարժվում, վորոշում է Ռոր ավստրիացիներին ջախջախել մինչև Սուվորովի հասնելը: Ռոր 8 ժամ դիմադրում է Փրանսիացիների դրոհին, բայց ստիպված է լինում նահանջել: Այդ ժամանակ նրան ոգնութեան և հասնում Մելասը: Նորից տաք կռիվ է բխվում:

Մինչ այդ Սուվորովը, առանց մի րոպե իր զորքերին հանդիստ տալու, նրանց արտակարգ արագութեամբ առաջնորդում է Փրանսիացիների դեմ: Այրող տալին մարդիկ վոչ թե քայլում էին, այլ՝ վազում: Շատերն ուժասպառ լինեցին ընկնում էին: Զորասյուները ձգվում էին: Սուվորովը զորքերի մեջ շրջելով շարունակ կրկնում եր.

— Առա՛ջ, առա՛ջ, գլուխը պոչին չի սպասում:

Վորպեսզի զորքերին ստիպի հոյնածութիւնը մոռանալ, նա հրամայում եր առաջխաղացման ժամանակ Փրանսիացիներին 12 բառ սովորել:

Նոր տեղեկութիւն. թշնամին արդեն Տիգոն գետի վրայէ: Գնեւերալ Ուր նահանջում է Զիւլաւնոյից դեպի Հյուսիս: Սուվորովը հրամայում է զորքերը բերել վորձան կարելի չե արագ, իսկ ինքը Բաղրատիոնի հետ արշավում է կովի դաշտը: Ժամը 15-ին Սուվորովը բարձրանում է մի բլուր, վարակից յերեւում եր կովի դաշտը— և այնտեղից դիտում է մի անմխիթար պատկեր: Ամստրիացիք, յերկու կողմից չըջապատված լինելով Փրանսիացիներով, նահանջում են: Ամստրիացիների և հարավային ուղղութեան միջև, վոր նշանակված եր ուսական զորքերի համար, հաղթականորեն և մեծ խանդավառութեամբ առաջ է նետվում Դոմբրովսկու լեհական դիվիզիան, վոր զործում եր Փրանսիացիների հետ: Մակդոնալդը չեր կարծում, թե այստեղ Սուվորովին կհանդիպի: Ընդամենը 36 ժամ առաջ նա գետ Ալեքսանդրիայումն եր, Տիգոն գետից 80 կմ. հեռու: Կրկնվում եր նույնը, ինչ Ռիմնիկում տեղի յեր ունեցել մեծ վեղերի հետ: Համանաբար Մակդոնալդը չկտրեց այն մարդու գլուխը, վոր նրան տեղեկութիւն բերեց, թե Սուվորովը դանկում է Ալեքսանդրիայում, բայց և այնպես Մակդոնալդի զորքերը դարձացած եյին, թե Սուվորովն ինչպե՞ս լույս բնկավ այստեղ:

Գրեկովի և Պողոբեյի կադակական զնդերն արշավում են Դոմբրովսկու վրա, իսկ նրանց հետևից Կարաչայի զորագուհները խփում են Փրանսիացիներին: Փրանսիացիների յերկու թեւերն ել կաշկանդված են: Սուվորովն ընդհանուր հարձակման է անցնում: Բաղրատիոնը խնդրում է զրոհ հետաձգել— վաշտերում 40-ական մարդ ել չկա, իսկ Մակդոնալդի վաշտերում— 200-ական մարդ կա:

— Ինչ վոր աստված տվել է, նրանով ել զրոհիր:

Հանդիպական կովի հիւնալի բմբուռոցութիւն— «զարմացնել, հաղթել»:

Յեւ 19 հազար սուվորովյան հերոսները հարձակվում են Նապոլեոնի 22 հազար աշակերտների վրա: Փրանսիացիներին ստիպում են նահանջել դեպի Տրեբրիա: Մակդոնալդն սպասում եր Ոլիվյեյի և Մոնտրիչարի գիւղերի

ժամանմանը, վորոնք մեկ յերթաչափ հեռու եյին դանկում, վորպեսզի վերսկսի զրոհները Սուվորովի դեմ: Մորոն պետք է դործեր նրա թիկունքում: Հունիսի 7-ին Փրանսիացիք հարձակուճը վերսկսեցին: Սուվորովը կանխեց այն և նույն օրը ժամը 10-ին յերեք զորասյուներով, գլխավոր խմբավորումը հարավում, շարժվեց հակառակորդի դիմաց, դեպի Տրեբրիա գետը: Տիգոնայի և Տրեբրիայի միջև կատարի կովի է սկսվում: Որվա յերկրորդ կեսից (Ոլիվյեյի և Մոնտրիչարի տեղ հասնելուց հետո) Մակդոնալդն ուներ 35 հազար մարդ, Սուվորովը՝ 24 հազար, Փրանսիացիք իրենց թվով մեկ ու կես անգամ զերազանցում եյին: Չնայած դրան՝ Մակդոնալդը պարտութիւն է կրում և ստիպված լինում մեծ կորուստներով փախչել Տրեբրիայի այն կողմը: Մինչև ուշ գիշեր հակառակորդները կանգնած եյին այդ գետով բաժանված և զնդակի տարափ եյին տեղում իրար վրա: Վրա յեր հասնում կովի յերրորդ օրը:

Հունիսի 8-ի օրը յերկու հակառակորդներն ել նոր հարձակում են նշանակում: Սուվորովը զորքերին առաջադրում է հին խնդիրը, Մելասին հիշեցնում է, վոր Ֆրելիսի ջոկատը և Լիխտենշտեյնի 10 Վսկադրոնը անպայման պետք է շարժվեն կենտրոնի զորասյունի հետևից:

Մակդոնալդն ել իր կողմից իր զորքերի առաջ այսպիսի խնդիր է դնում. Վիկտորը, Ռուսկան և Դոմբրովսկին 14 հազար մարդով խփում ու չուրջանցում են հակառակորդին հարավից, Վատրենիան և Սալման— 7 հազար մարդ— Հյուսիսից, Ոլիվիյեն և Մոնտրիչարը— 11 հազար մարդ— դաշնակիցներին հարվածում են կենտրոնից: Նախատեսվում է կրկնակի ընդհարում: Կովի դաշտում այս անգամ հանդիպում են 23,5 հազար մարդ Սուվորովի կողմից և 35 հազար՝ Մակդոնալդի: Բոլոր ուղղութիւններում Փրանսիացիք համարյա մեկ ու կես անգամ ավելի յեն: Սուվորովի 12 հազար հոգու գլխավոր հարվածի դիմաց կանգնած են Մակդոնալդի 14 հազար հոգին: Յերկու հակառակորդն ել ակտիվ են: Յերկուսն ել հույս են դրել զործոցութիւնների արագութեան ու վճռականութեան վր-

րա: Այն ժամանակ, յերբ Սուվորովի զորքերը դենք էյին վերցնում, Փրանսիացիք հարձակումն սկսեցին: Կատաղի կռիվ սկսվեց:

Սուվորովը, տեսնելով, վոր Դոմբրովսկու ղեկավարած ուղում է իր աջ թևը շուրջանցել, նրա դեմ է ուղարկում իր սիրելի Բաղրատիոնին: Մյուս զորամասերից պահանջում է ուշադրութիւն դարձնել հարավային կողմի վրա: Դոմբրովսկու ղեկավարան վոչնչացված է. նրանից մոտ 300 հուլի ազատվում են փախչելով Տրեբրիա դետի մյուս կողմը: Բայց այդ ժամանակ Շվեյկովսկու հինգ զումարտակները չընկալաւած են Վիկտորի և Ռուսկայի 15 զումարտակներով: Սուվորովը Բաղրատիոնին վերադարձնում է իր մոտ և յերկու կողմերի ուժերի թիվը չատ թե քիչ հավասարակշռվում են: Ռուսները Փրանսիացիներին ճեղմանը չի դիմանում և Սուվորովից նահանջելու թուլլալովութիւն է խնդրում: Սուվորովը շուրից թուլացած, սպիտակեղենով պառկած է մի մեծ քարի մոտ:

— Փորձեցեք այս քարը տեղից շարժել, — ասում է նա, — չեք կարող: Այլպես ել յես չեմ կարող նահանջի թուլլալովութիւն տալ: Բարի յեղեք ավելի ամուր դիմանալ և վոչ մի քայլ չնահանջել:

Բայց ահա զեկուցում է Բաղրատիոնը.

— Վնասը մեծ է, հրացանները ցեխոտվել են ու չեն կրակում, զորքերը հյուծված են, կռիվը շարունակել չեն կարողանում:

— Լավ չե, իշխան Պյոտր, — ասում է Սուվորովը, — բերեք ձիս, — դուռում է նա:

Յեվ հենց չապկանց ել սլանում է դեպի զորամասերը: Մի ակնթարթում ամեն ինչ կենդանանում է: Յեվ հրացաններն են սկսում կրակել, և՛ հոգնածութիւնն է չքանում: Տեսնելով, վոր մի զորամաս խռոնխիւտուն հետ է նահանջում, Սուվորովը միացավ նրան: Իր ձին հեծած, այդ զորամասի առջևից սլանալով նա դուռում էր նահանջողներին:

— Հրապուրեցե՛ք, հրապուրեցե՛ք:

Յերբ նահանջող զորամասը զարմանքով սկսեց ականջ դնել իր գլխավոր հրամանատարի ասածին, Սուվորովը հանկարծ կանգ առավ, կտրուկ շուռ յեկավ դեպի նահանջողները և հրահանդեց.

— Բավական է, այժմ թշնամու վրա՛:

Համարյա թե քայքայման հասած զորամասը Սուվորովի այս հրահանգով շուռ յեկավ և նոր ուժերով հարձակվեց թշնամու վրա:

Միաժամանակ Բաղրատիոնը հարված հասցրեց թշնամու թիկունքին: Հարվածն այնքան ուժեղ եր, վոր Փրանսիացիք Բաղրատիոնին նոր ժամանած ուժանդակ ուժերի տեղ դրին և արագորեն անցան Տրեբրիա դետի մյուս կողմը:

Այնուամենայնիւ Սուվորովին չհաջողվեց իր հաջողութիւնը ծավալել: Մեկտը նորից չկատարեց նրա հրամանը և իր մոտ, պատիւ ճակատամասում պահեց Փրեկիսի ջուկատը:

Գիշերը վրա հասավ: Ճակատամարտը յերեք ուր եր տեսել: Տրեբրիա դետի հովիտը դիակներով եր ծածկված: Ծանր դրութիւն եր ստեղծվել: Մակդոնալդը դեռ վերջնականապես ջախջախված չեր, իսկ Սուվորովի թիկունքում, բնդամենը յերկու յերթաչափ նրանից հեռու, Մակդոնալդին ողնութիւն եր շտապում Մորոյի բանակը: Չնայած դրան, Սուվորովը վորոշում է հարձակումը շարունակել:

Ի՞նչ եր կատարվում այդ ժամանակ Մակդոնալդի մոտ: Ինչպես Սուվորովին, այնպես ել նրան դրութիւնը չափազանց ծանր եր պատկերանում: Ճակատի դիմաց Սուվորովն է, թիկունքում՝ ավստրիացի Կրայը և Հոհենցոլլերնը գտնվում էյին մոտավորապես նույն հեռավորութիւն վրա, ինչ վոր Մորոն Սուվորովից:

Մակդոնալդը զինվորական խորհուրդ է դումարում: Գեներալները միաբերան հայտարարում են, թե մեծ կորուստներ են ունեցել: Շատ զնդեր բոլորովին բնաջինջ են յեղել, հեծելազորը կիսով չափ նվազել է, հետագա դիմա-

դրութիւնն անհնարին և: Վորոշվեց նահանջել: Դիչերն սկսվեց Փրանսիացիները նահանջը: Սուվորովը դժա մասին խմացավ ժամը 4-ին և անմիջապես հետապնդում կազմակերպեց: Սակայն ավստրիացիք հասան միայն մինչև Պիաշենցա, իսկ ուսմները հասան Փրանսիացիներին արշերգարդի հետևից և ամբողջապես վոջեցացրին այն: Տրեբբիայում ունեցած 35 հազար մարդուց Մակդոնալդին հաջողվեց դուրս բերել մոտ 12 հազար մարդ, բոլորովին ընկճված ու հուսահատված: Բացի այդ, հակառակորդին ավար եր մնացել 6 թնդանոթ, 7 դրոշակ և համարյա ամբողջ զուսմակը:

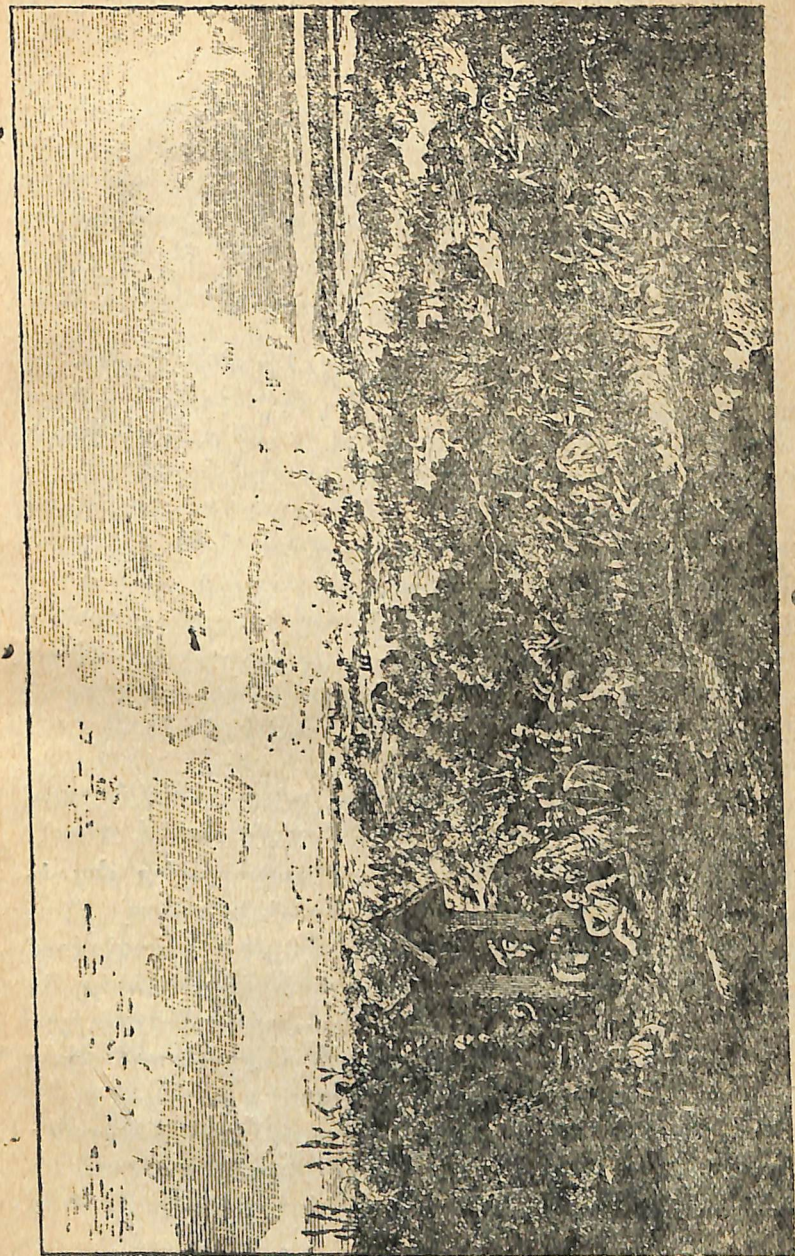
Սուվորովի 23,5 հազարը ջախջախեցին Մակդոնալդի 35 հազարին: Զորավարի համառութիւնը, զորքերի քաջութիւնը, լավ վարժվածութիւնը և կռիւների հիանալի վարումը հաղթանակ տարան: Սուվորովի շարժումը Ալբանոյդերիայից դեպի Տրեբբիա և ուժեղագույն հակառակորդին այդ դեռի մոտ ջախջախելը ռազմական արվեստի մեծագույն նմուշների թվին և պատկանում: Զինվորական գործողները միաբերան հայտարարում են, վոր հենց միայն դեպի Տրեբբիա կառարած շարժումը և հունիսի 6-8 կռիւլը արժանի յեն դարձնում, վոր նա մեծ զորավարների շարքը դասվի:

Մորոն, Սուվորովի հակառակորդը, նրան Նապոլեոնից ցածր չի դասել: Նա ասել է.

— Ինչ կասեք դուք մի մարդու մասին, վորը բոլորին կպտուկեցնի, ինքն ել կպառկի, բայց նահանջի հրաման չի տա:

Այդպես եր Սուվորովը և այդ դիժը նա իր մեջ դաստիարակել եր մանկութիւնից: «Հաղթելուց հետո գործիք համաձայն հանգամանքներին», սովորեցնում եր Սուվորովը և Մակդոնալդի դեմ տարած հաղթանակից հետո նա զարմանալի արագությամբ չուռ և դալիս դեպի Մորոն, սակայն վերջինս չուղեց կրկնել Մակդոնալդի դասերը և հետ նահանջեց դեպի Ռիվյերա:

Վերադառնալով Ալբանոյդերիա՝ Սուվորովն ստացավ Ֆրանցի չոր ու ցամաք հրովարտակը, վորով նրան հիչե-

Սուվորովի զորքի զինվորական

ցում եր արվում, թե գլխավոր խնդիրն է Մանտուա ամրոցը
գրավելը, ուստի և առայժմ պետք է հրաժարվել բոլոր այլ
տեսակի գործողութուններից ու անճիշտ նախաձեռնու-
թյուններից:

Հունիսի 17-ին վերջապես Մանտուան նվաճված էր,
Սուվորովը վճռական նպատակ դրեց՝ Ռիվյերայի ու Ջենու-
վայի վրա հարձակվելով Մորոյի բանակը բոլորովին դուրս
քշել Իտալիայից և նրան զրկել յերբեկից Մակդոնալդի բա-
նակի հետ միանալու հնարավորութունից: Ջենուվայի գը-
րավումով Մակդոնալդը շատ ծանր դրության մեջ կընկ-
ներ:

Հոֆերիգորատի հարուցած խոչընդոտները կաշկանդե-
ցին նրա այդ պլանները և Սուվորովն ստիպված յեղավ
զրադվել մանր ամրոցներ գրավելով և զրա վրա թանկագին
ժամանակից ավելի բան մեկ ամիս կորցրեց:

Ֆրանսիայում այդ ժամանակ ուրիշ բան էլին մտա-
ծում: Սուվորովի սպառնալիքներն այնքան մեծ էլին, վոր
Ֆրանսիական կառավարութունը պատերազմի իտալական
ճակատը գլխավորը համարեց: Շտապ կարգով լրացնելով
Մորոյի ու Մակդոնալդի ջախջախված բանակները՝ Ֆրան-
սիական կառավարութունը բոլոր ջանքերը գործադրեց,
վոր նրանց միացնի և 1799 թվի հուլիսի վերջերին նրան
այդ բանը հաջողվեց:

Այդպիսով դաշնակիցների աչքի առաջ Ռիվյերայում
նորից Ֆրանսիացիների 45 հազարանոց մի բանակ ստեղծ-
վեց: Հուլիսի 24-ին յերիտասարդ, տաղանդավոր ժուրե-
րըն այդ բանակի գլուխ անցավ: Մորոն նրա մոտ մնաց
վորպես ոգնական: Հուլիսի 29-ին ժուրերը հարձակում
սկսեց: Ոգոստոսի 3-ի լուսարացից առաջ Ֆրանսիացիք յե-
րեացին Նովիի մոտի բարձունքներում, զեպի Տորտոն տա-
նող ճանապարհին: Նրանք պաշարեցին Սերրավալեն: Սեն-
Միլը խոչոր ուժերով Նովին գրավեց:

Սուվորովը հուլիսի 24-ից սկսեց տեղեկութուններ ըս-
տանալ Ֆրանսիացիների հարձակման մասին, բայց միայն
ոգոստոսի մեկին վերջնականապես յերևաց, վոր նրանք

շարժվում են Բորմիդա և Սկրիվիա գետերի հովիտներով:
Սուվորովը վորոշեց Ֆրանսիացիներին թույլ տալ, վոր իշ-
նեն դաշտավայրը և այնտեղ ջախջախել նրանց, ինչպես
արել էր Կինթուրնի ցամաքակղզում («Թող բոլորը արի
գուրս դան»): Առաջավոր զորամասերին հրամայված էր
թշնամուն լեռներից հրապուրել զեպի դաշտավայրը:

Նովիի շրջանում, լեռների լանջերին ժուրերը կանգ-
նեցրեց իր զորքը և ինքը Մորոյի ու Սեն-Միլի հետ բարձ-
րացավ Նովիի մոտի բլուրը՝ շրջակայքը դիտելու: Նրանց
առաջ փոված էր դաշտավայրը, վոր գրավված էր դաշնա-
կիցների զորքերով: Ուղիղ Պոցոլո-Փորմիզարոյի մոտ
կանգնած էլին Բադրատինի և Միլորադովիչի 9,5 հազա-
րը, Ռիվալտոյի մոտ յերևում էր Մելասի ու Դերֆելդենի
15 հազարը, Որբա գետի ափին՝ Կրայի ու Բելլարդի 27
հազարը, Տորտոնայի մոտ՝ Ռոզենբերգի և Ալոկայի 13,5
հազարը:

Սոսկալի Սուվորովը բոլոր զորքերով ուղիղ նրանց դի-
մաց էր: Ինչ անել: Առաջ դնալն անմտություն է, նահան-
ջելը՝ ամոթ: Յեվ ահա, ինչպես միշտ այդպիսի դեպքերում
լինում է, գումարվում է զինվորական խորհուրդ: Ամբողջ
լինում է, գումարվում է զինվորական խորհուրդ: Ամբողջ
որը միճում են, գեներալները պնդում են, թե պիտի նա-
հանջել: Ո՞վ կուղենա առանց ռազմական բախտը վորձելու
նահանջել: Ժուրերը տատանվում է, վոր մի վորոշում չի
ընդունում: Նա գանում է, վոր դեռ մտածելու ժամանակ
ունի և խոստանում է առավոտյան դեմ տալ իր կարգա-
գրությունը:

Բայց Ֆրանսիացիք մոռացել էլին, վոր իրենց առաջ
Սուվորովն է, վորը չէր սիրում հակառակորդին մտածելու
ժամանակ տալ: Տեսնելով, վոր Ֆրանսիացիք դաշտավայրը
չեն իջնում՝ Սուվորովը վորոշում է ոգոստոսի 4-ին նրանց
ջախջախել լեռներում: Այն վայրը, վորտեղ նախատեսվում
էր ճակատամարտ տալ, Ապենինների վերջին բլուրներն են,
Սկրիվիա և Որբա գետերի հովիտների միջև: Մեծ բարձ-
րությունը, վայրի խիստ կտրտված լինելը, Նովիի մոտի
խաղաղի այգիները, քաղաքի քարե բարձր պատեր, քաղ-

մաթիւլ այգիները— այս բոլորը Փրանսիացիներին մեծ աւաւելուություններ եյին տալիս համառ զիմադրության համար:

Սուվորովն առաջարկեց հակառակորդի վրա գրոհել նրա ձախ թևից: Կրայը ցանկություն հայտնեց հարձակումն սկսելու: Ֆելդմարշալը հաւանություն տվեց ավստրիական զենքերաւի այդպիսի առաջարկությանը: Այն բանից հետո, յերբ կսկսեք արտահայտվել Կրայի հարվածը, Բազրատիոնը և Միլորադովիչը պետք է հարձակում գործեյին Նովիի վրա: Սուվորովը վստահ էր հաղթանակին: Նա Մելասին հրամայեց դերի վերջնել այն զորքերին, վորոնք Կրայի առաջխաղացման հետևանքով կտրված կլինեն իրենց գլխաւոր ուժերից:

Դեռ լույսը չբացված Կրայը դուրս յեկավ և արեղակի առաջին ճառագայթների հետ Փրանսիացիների ձախ թևում հրացանային կռիւ սկսվեց: Գլխավոր հրամանատար Ժուլբերը զնդակոծությունը լսելով՝ անձամբ այնտեղ արշավեց: Նա տեսավ, վոր Կրայի 27 հազարանոց ահեղ կորպուսն առաջ է շարժվում, նետվեց կովոդ չղթայի մեջ, բայց ճանապարհին պատահական զնդակով սպանվեց: Մորոն ստանձնեց Փրանսիական բանակի հրամանատարությունը:

Կրայի առաջին գրոհները Փրանսիացիներին չփութած գտան և հաջող եյին անցնում: Փրանսիական հեծելազորը բոլորովին հետ էր մղվել: Ավստրիացիք մոտենում եյին բլուրների լանջերին: Նրանց բազմաթիւ հրետանին ուժեղ Կրակ էր տեղում: Հետևակազորը համարձակորեն գրոհի յեր նետվում: Ավստրիացիների աջ զորասյուշներն արդեն շուրջանցել եյին թշնամու դիրքերի ձախ թևը, Լեմուանի դիվիզիայի բրիգադներից մեկն արդեն բոլորովին ջարդվել էր և ավստրիական գումարտակներն արդեն բարձրանում եյին բլուրների կատարները: Թվում էր, թե հաղթանակը մոտ է:

Մինչ այդ Մորոն վտանգը տեսնելով՝ մարդ էր ուղարկել Սեն-Սիբի մոտ, վոր ողնության ասնի: Վերջինս ան-

հապաղ ուղարկել էր Կոլլիի բրիգադը: Թարմ բրիգադի ժամանումը և միաժամանակ Պաստուրանից Կլոզելի ու Պարտունոյի հարձակումը գործին նոր ընթացք տվեց: Բոլոր յեղավ, յերբ ավստրիական զորքերը պիտի բարձունքները հետ մղվեյին և ստիպված եյին հետ քաշվել:

Մոտ ժամը 9-ին Սուվորովը Բազրատիոնին հրամայեց շարժվել Նովին, իսկ Միլորադովիչին կարգադրեց ոգնել նրան՝ Կրային՝ վերսկսելու իր գրոհը: Դաժան ընդհարումը շարունակվեց 13 ժամ: Սուվորովը գործի մեջ դրեց իր մարտական կարգի յերրորդ հերթը՝ Դերֆելդենի ջոկատը, առկայն հաջողություն չկար: Հակառակորդները ուժասպառ եյին յեղել: Սկսվեց սրտամաշ դադարը:

Այն ժամանակ Սուվորովը կովի մեջ քաշեց իր վերջին ռեզերվները: Նա Մելասին հրամայեց հարձակվել Փրանսիացիների աջ թևի վրա, իսկ Ռոզենբերգին հրամայեց դնալ Ռիվալտու հետապնդման նպատակով: Ժամը 16-ին կռիւը նորից բորբոքվեց: Փրանսիացիք դադարը հաջող եյին ողտադործել: Նրանք ամբարքել եյին իրենց դիրքերը, հրետանին տեղավորել եյին բարձունքներում և նախապատրաստվել յերկարատե պաշտպանության:

Սակայն վոչ մի դիրք նրանց փրկել չկարողացավ: Սուվորովի ձեռքում նուշիսկ ավստրիացիք կարողանում եյին անցնել թշնամու թևերն ու թիկունքը: Ռուսներն անզուսույ կերպով նետվում եյին դեպի Պաստուրան, վորտեղի նեւ անցքը փակված էր սայլերով ու ձիերի դիակներով: Ժամը 18-ին Փրանսիական զորքերի ամբողջ մասսան ցնցվեց: Հետևակը, հրետանին ու հեծելազորը — բոլորը միասին գլխատառն նետվեցին դաշտերը, ձորերն ու փոսերը: Փուրբանչյուրը փրկություն էր վորոնում ինչպես կարող էր: Միայն վրա հասնող դիչերը նրանց փրկեց վերջնական բնաջնջումից:

Բայց և այնպես այս փայլուն հաղթանակը թանգ ձեռք բերվեց. շարքից դուրս յեկածների թիւը հասնում էր մոտ 8 հազարի: Փրանսիացիների կուրուստն ավելի մեծ էր. 6500 սպանված ու վիրավոր, 4500 գերի, վորոնց մեջ

կային չորս գեներալ (Պերինյոն, Գրուշին, Կոլլին, Պարտունոն)։ Համարյա ամբողջ հրետանին, 4 գրոշակ և ամբողջ դումակը ավար մնաց դաշնակիցներին։

Նովիի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտը պատերազմների պատմության մեջ ամենաարյունահեղ ճակատամարտերից մեկն է համարվում։

16 ժամ տևող կռիվում հյուժված զորքերը հենց կռվի դաշտում էլ պառկեցին քնելու։ Քնած չեր միայն Սուվորովը։ Նա արդեն կարգադրություն էր պատրաստում, վոյսկուսարացին հարձակում սկսվի Զենովական Ռիվյերայի վրա և դրա հետ միասին պաշտպանում էր զորքերի հանգիստը։ Գիշերը Նովիի մոտ թագնված Փրանսիացիք, տեսնելով վոր բոլորը քուն են մտել, վորոշեցին հարձակվել պահակության վրա և տաղնապ առաջացնել։ Սուվորովն անձամբ ղեկավարեց նրանց վոչնչացնելու գործը։ Նրա անձնական միջամտության շնորհիվ կարգն անմիջապես վերականգնեց։

Ռիվյերայի վրա հարձակում գործելով թշնամուն վոչնչացնելու Սուվորովի ցանկությունը վիճակված չեր իրականանալ։ Պարզվեց, վոր ավստրիացիք ղեկավարյալ կերպով սլարեն ու չորիններ չեյին պատրաստել լեռնային արշավանքի համար։ Հետևյալ օրը Մելասը ղեկուցեց, բե հոֆերիգորատն իրեն հրամայել է Ծ հաղար մարդ առանձնացնել և ուղարկել Տոսկանա և վոր ինքը համապատասխան ցուցումներ է տվել։ Մելասի կողմից ֆելդմարշալի գլխի վրայով կարգադրություն անելը ուսս զորավարին հասցրած առաջին վերավորանքն էր։ Բթամությունն ու նախանձն իրենց գործն էյին տեսնում։

Ռուսների ու ավստրիացիների դաշնակցության վերջը մոտենում էր։

Նովիի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտով էլ ավարտվեց Սուվորովի իտալական արշավանքը։ Այդ արշավանքի ընթացքում նրա բոլոր մտածածներն իրագործվեցին։ Մինչև վերջ չհասցրվեց այն, ինչին խանգարեցին ավստրիացիք։

Յերեք անգամ Սուվորովը պարտություն մատնեց հրմուտ և ուժեղ հակառակորդին։ Մի քանի չարաթվա ընթացքում նվաճեց ամբողջ Հյուսիսային Իտալիան։ Չնայած հոֆերիգորատի հարուցած խոչընդոտներին՝ Սուվորովը հերթով ջախջախեց Փրանսիական յերեք լավադույն զորավարներին։ Նրան չվիճակվեց միայն հանդիպել և չափվել Նապոլեոնի հետ։ Նապոլեոնն այդ ժամանակ Յեդիպտոտումն էր։ Բայց նրա բոլոր աշակերտները վախենում էյին «զարհուրելի» Սուվորովից։

Սուվորովի իտալական ամբողջ արշավանքը ռազմական տրվեստի մի նմուշ է հանդիսանում, ուսս զորավարի մեծ ուժի և հաստատակամության նմուշը, վորով հռչակ ձեռք բերեց և՛ իր և սուվորովյան զորքերի համար։

Սուվորովի մասին խոսում էր ամբողջ աշխարհը։ Բոլոր զորամասերին հատուկ հրամանով կարգադրված էր նրան սահմանված պատվները տալ նույնիսկ կայսեր ներկայությամբ։

Թատրոններում Սուվորովին նվիրված վոտանավորներ էյին կարդում։ Անդլիայում թագավորից հետո յերկրորդ բաժակը բարձրացնում էյին Սուվորովի կենացը։ Յուրաքանչյուր անդլիացի ցանկանում էր ունենալ Սուվորովի նկարը։ Թերթերն ու ժուռնալները լիքն էյին նրան վերաբերող հոդվածներով։

Շատ զորավարների չի վիճակվել իրենց կենդանության ժամանակ այդպիսի փառք վայելել։

ՇՎԵՑԱՐԱԿԱՆ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ

(Սխեման սեղավորված է գրի վերջում)

Վիեննայի, Պետերբուրգի և Լոնդոնի կաբինետներին յերկարատե բանակցություններից հետո մշակվեց ուժերի նոր դասավորում։ Գլխավոր նպատակն էր համարվում Փրանսիացիներին Շվեցարիայից դուրս քշելը։ Այդ պլանի իրականացման ամբողջ ծանրությունն ընկնում էր ռուս զորքերի վրա։ Ստանց Շվեցարիայում վորեւե առանձին շահ ունենալու Պավել I-ի Ռուսաստանը պետք է իր արյունը թափեր, վորպեսզի անդլիացիք իրար հետեից Փրանսիական զաղութները դրավելով դառնան համաչխարհային պետություն, իսկ Ավստրիան իրեն միացնի Հյուսիսային Իտալիան, վոր նվաճվել էր Սուվորովի ջանքերով։ Շվեցարական ու իտալական արշավանքները քաղաքական տեսակետից մեղ համար առանձին հետաքրքրություն չեն ներկայացնում, սակայն դրանք հետաքրքրական ու կարևոր են ռազմական տեսակետից։ Նրանք ցույց են տալիս ռուսական բանակի բացառիկ քաջությունը, նկարագրում են աշխարհիս զորավարներից մեծագույնի՝ հանձարեղ Սուվորովի ռազմական արտակարգ ընդունակությունները։

1799 թվի ոգոստոսի վերջին Սուվորովն ստացավ երգհերցոգ Կարլի նամակը պատերազմի նոր պլանի մասին, իսկ յերկու օր հետո՝ Պավել կայսեր հրամանը՝ դեպի Շվեցարիա արշավելու մասին։

Իտալիայում հրամանատարութունը հանձնելով ավստրիական զենքերալ Մելասին՝ Սուվորովն Աստիից և Ալեքսանդրիայից յերկու զորասյուներով դուրս յեկավ դեպի Տավերնա, 6 օրում անցնելով ավելի քան 150 կիլոմետր։

Տավերնայում Սուվորովը հրահանգ հրապարակեց, թե լեռներում բանակն ինչպես պիտի դործի և զորասյուներին կազմը վերակազմակերպեց այն հաշվով, վոր անհրաժեշտության դեպքում նրանցից յուրաքանչյուրը կարողանա ինքնուրույն կռիվ մղել։ Սուվորովի ամբողջ բանակը, վոր մտավ Տավերնա, բաղկացած էր 21 հազար մարդուց, վորից հետևակ՝ 15600 հոգի, հեծելազոր՝ 3700, հրետանավորներ՝ 1500 և սակրավորներ՝ 200 մարդ։ Բանակը բաժանվում էր յերկու կորպուսի, Ռոդենբերգի կորպուսը՝ մոտ 7 հազար մարդ և Դերֆելդենի կորպուսը՝ 14 հազար մարդ։ Շվեցարիայում Սուվորովի բանակին պիտի միանային դեներալ Ռիմսկի-Կորսակովի կորպուսը՝ մոտ 25 հազար մարդ և ավստրիական Ֆելդմարշալ Հոտցեն՝ 25 հազար մարդով։ Բացի այդ, մինչև Սուվորովի տեղ հասնելը Շվեցարիայում պետք է լինեին երցհերցոգ Կարլի ավստրիական բանակը։

Վիեննայի կաբինետի անպայման դիտավորյալ մեքենայությունների հետևանքով երցհերցոգ Կարլի բանակը Շվեցարիայից դուրս էր բերվել մինչև Սուվորովի այնտեղ հասնելը։ Պատմության մեջ և՛ մինչև այդ արշավանքը և՛ դրանից հետո բազմիցս նկատվել են այդպիսի դեպքեր։ Դաշնակից ավստրիացիք սովորաբար ավարի բաժանման նկատառումով աշխատել են հնարավորին չափավելի շատ արնաքամ անել իրենց ընկերակցին, վորպեսզի բաժանման ժամանակ իրենք ավելի ուժեղ յերևան։ Բայց այդ բանը քիչ է ոգնել նրանց։

Շվեցարիայից ավստրիացիներին հեռանալուց հետո Փրանսիացիներին ուժը խիստ զերազանցում էր. 92 հազար մարդ՝ դաշնակիցների 50 հազարի դիմաց։ Փրանսիական գլխավոր հրամանատար զենքերալ Մասսենան վորոշեց ոգտադործել իր ուժերի զերակչությունը և դաշնակիցներին Շվեցարիայից դուրս քշել նախ քան Սուվորովի այնտեղ հասնելը։

Մասսենան ընդհանուր դրոհը նշանակել էր սեպտեմբերի 25-ին, մինչդեռ Սուվորովը յենթադրում էր Յյուրըի

Հասնել 23-ին: Յեւ ահա, յերբ Սուվորովը աներեւակային զժվարություններ հաղթահարելով հակառակորդին դուրս ե մղում Սեն-Գոթարդի լեռնանցքից ու Սատանի կամուրջից, Մասսենան բոլոր ուժերով հարձակվում ե Ռիմսկի-Կորսակովի ե Հոտցի վրա: Սեպտեմբերի 25-ին ե 26-ին նա կործանիչ հարվածներ ե տալիս նրանց: Կորսակովը ե Հոտցեն բոլորովին ջախջախվում են: Հոտցեն սպանված ե: Ռուսները նահանջում են դեպի Շաֆհաուզեն: Սուվորովի զրությունն անեղանելի յե դառնում:

Հետևենք նրա ընթացքին ե այդ փայլուն որինակով սովորենք այդ բացառիկ մարդու արիությունն ու տոկունությունը:

Սեն-Գոթարդում Լեկուրբի 8,5 հազար Փրանսիացիներն եյին: Տեղադրությունը կրկնապատկում եր նրանց ուժը: Սուվորովը Դերֆելդենի ճակատային հարվածով կաշկանդում ե հակառակորդին, իսկ այդ ժամանակ Ռոդենբերգն ուղարկվում ե Լուկմայեր լեռնաշղթան չուրջանցելու ե դեպի Ուրդեն գյուղը դուրս գալու: Լեկուրբը շրջապատվեց ե Ռեյսայի հովիտը տանող բոլոր ճանապարհները կտրվեցին նրա առաջ: Այդ զրության մեջ Լեկուրբին ուրիշ բան չեր մնում անելու, քան այն, վոր բոլոր հրանոթները Ռեյսա նեաի, իսկ ինքը զորքերի հետ գիշերով Բեացբերգ լեռնաշղթայով անցնի, դուրս գա Ռեյսի հովիտը, Գեչենեն գյուղի մոտ: Ամբողջ գիշերը Փրանսիացիք ներքաններին բզեռ ամբարցրած մաղցում եյին լեռներում ե առավոտյան դեմ Լեկուրբը նորից Սուվորովի ճանապարհը յիակեց Ռեյսա գետի միակ անցի՝ Սատանի կամուրջի մոտ:

Սեպտեմբերի 25-ի առավոտյան Սուվորովի մեկ զորասյունը լարժվեց դեպի Ալտորֆ: Նոր սխրագործություն եր սպասվում: Ուրդեն գետից 1 կիլոմետր հեռավորությամբ մի լեռնային գետակ ե հոսում «Ուրդենի անցքի» միջով, սեպացած ժայռերի միջով ե լեռան չուրջը պտտվելով կլտրուկ կերպով իջնում ե դեպի Սատանի կամուրջը, վոր զցված ե Ռեյսա գետի վրայով: Կամուրջի մոտ գետն աղմուկով դուրս ե նետվում ճեղքի միջից, փրփրում ե 25

մետր բարձրությամբ ջրվեժից դահալիժում ցած: Մի նեղ արահետ ալյուտեղ յերկու անգամ սլտտվում ե ժայռի շուրջը ե ալիից ափ անցնելով՝ Գեչենեն գյուղի մոտ դուրս ե գալիս կիրճից:

Մի քանի հրացանաձիգը բավական եյին այստեղ Սուվորովի առաջխաղացումը կանգնեցնելու համար: Լուսաբացին Մանսուրովի դունդը մոտեցավ «Ուրդենի անցքին»: Գնդի ավանգարդին դիմավորեց Փրանսիացիներին թնդանոթային ու հրացանային կրակը: Առաջ անցնեց անհնարին ե: Այն ժամանակ դնդապետ Տրուբնիկովի 300 կամավորները, մայր Տրեվդինը 20 յեղերներով ե գնդապետ Սվիչչևի գումարտակը սեպացած ժայռերի վրա մաղցելով անցնում են Փրանսիացիների թիկունքը ե նրանց ստիպում են «անցքը» թողնել:

Սակայն Լեկուրբի յերկու գումարտակները վոր կանդնած եյին կամուրջի այն կողմը, կարողանում են վերցնել վայրեջքի մի մասը: Նոր համառ հրաձգություն ե սկսվում: Այն ժամանակ գեներալ Կամենսկու զորամասերը նոր չուրջանց են կատարում ե Փրանսիացիք վերջնականապես կամուրջը թողնում են: Ժամը 16-ին կամուրջը բացված եր ուռնների առաջխաղացման համար: Դուրս յեկավ, վոր Սուվորովի զորքերի համար անհնարին բան չկա: Հաղթահարելով հմուտ թշնամուն ե բնության ստեղծած անմատչելի արգելքները՝ Սուվորովի զորքերը սեպտեմբերի 26-ին հաջողությամբ ժամանեցին Ալտորֆ: Մնում եր մեկ յերթ մինչև Շվից, վորտեղ պետք ե միանային դաշնակիցների մյուս ուժերի հետ ե վորտեղ անհրաժեշտ պաշարեղեն եր պատրաստած:

Թվում եր, թե առաջնորդի համարձակ մտադրությունը մոտ ե իրականացման:

Սակայն Ալտորֆի մոտ Սուվորովն իմացավ, վոր Լյուքսերնյան լճի մոտով դեպի Շվից տանող ուղիղ ճանապարհ չկա ե յերեք չի յեղել: Միայն յերկու շավիղ կան, վորոնք Շախենի հովիտի Ռուպտոկ ձյունապատ լեռնաշղթայի վրայով տանում են դեպի Մուռտենակ, սակայն նույնիսկ վորձ-

ված վորսորդները այդ ժամանակ այդ շավիղներն անան-
ցանելի էյին համարում: Դաշնակից բանակի մասին տեղի-
կություն չկար, իսկ տեղական բնակիչների մեջ լուրերը ե-
յին պտտում, թե մի ուր առաջ կատաղի կուլում Փրանսիա-
ցիք վճռական հաղթանակ են տարել նրանց դեմ:

Ի՞նչպես կարող էր պատահել, վոր Սուվորովը միայն
Ալտորֆում իմացավ, թե դեպի Շվից ճանապարհ չկա:
Հայտնի չէ, վոր նրա սկզբնական պլանի համաձայն զոր-
քերի միացումը պիտի տեղի ունենար Գլարխի շրջանում:
Նա այդ պլանը փոխել էր ավստրիացիների խորհրդով, վո-
րոնք բոլոր տեղեկությունները պիտի տային առաջխաղաց-
ման ճանապարհների մասին: Սուվորովը հաճախ էր նրանց
հիշեցնում այդ: Ոտարերկրյա շատ զորոցներ դառնում են,
վոր ավստրիացիք դիտավորյալ կերպով են Սուվորովին դե-
պի Ալտորֆ տարել:

Այսպես թե այնպես Սուվորովի զորքերը նոր աներևա-
կայելի դժվարության առաջ էյին կանգնած: Առանց մի
բուպե տատանվելու Սուվորովը վորոշում ընդունեց դեպի
Շվից շարժվել ամենակարճ ճանապարհով, ու չադրություն
չդարձնելով դժվարությունների վրա:

Ռեյսա ու Շախեն գետերի հովիտների և Մուռտտի հով-
տի միջև յեղած լեռնաշղթան միջին հաշվով ծովի մակերե-
վույթից 2000 մետր բարձրություն ունի, հովիտների հա-
տակից՝ 1500—1600 մետր: Ուժասպառ զորքերը լեռնաշղթա-
յի ստորոտից բարձրանում էյին հազիվ նկատելի շավիղով,
վորը քանի բարձրանում՝ այնքան ավելի վատանում էր,
տեղ-տեղ ել բոլորովին անհայտանում: Սուվորովը, չնա-
յած իր տարիքին, քայլում էր վտառով, առջևի զորամասե-
րի հետ: Ինքը շարունակ առույգ և ուրախ լինելով՝ նա ի-
մարդկանց ել թույլ չէր տալիս ընկճվել: Տեսնելով, վոր
մի իրումբ մարդիկ ուժասպառ յեղած հրաժարվում են ա-
ռաջ դնալ, նա սկսեց ուրախ յերգել. «Ի՞նչ է պատահել այս
աղջկանը, ի՞նչ է պատահել դեղեցկուհուն»: Յեւ հոգնած
մարդիկ մերթ կատակով, մերթ յերգով խրախուսվելով
առաջ էյին դնում: Վերելքը դժվարին էր, սակայն վայրեջ-

քը ավելի դժվար էր: Բազրատիւնը՝ Սուվորովի սիրելին
շարունակ ամենադժվար տեղերն էր լինում: Այդ անդամ ել
նա դնում էր ավանդարդում:

Հովիտն իջնելով՝ Բազրատիւնը տեղեկանում է, վոր
դյուղը դրավված է Փրանսիացիների կողմից: Առանց յեր-
կար մտածելու նա գրոհում է նրանց վրա: Արդյունքն այն
է լինում, վոր հակառակորդի կեսը կոտորվում է, մյուս-
ները դերի յեն ընկնում: Բազրատիւնի ամբողջ ավանդարդը
Մուռտտեն դյուղի մոտ հավաքվեց ու չ գելները: Հանդստա-
նալու փոխարեն ստիպված յեղան դենքը ձեռքներին պա-
րաստ մնալ, վորովհետև վոչ հեռու, Շվիցում հակառա-
կորդն էր, գլխավոր ուժերի պոչը ձգվել էր մինչև Ալտորֆ,
իսկ այնտեղից մինչև Մուռտտեն ամբողջ ճանապարհը
ծածկված էր հատ ու կենտ մարդկանցով ու ջորիներով,
վորոնք վերջին ուժերն էյին լարում սոսկալի վերելքներն
ու վայրեջքները հաղթահարելու համար:

Յերկու ուր Սուվորովի զորքերը Ալտորֆից շարժվում
էյին դեպի Մուռտտեն: Այդ ամբողջ ժամանակամիջոցում
Լեկուրը փորձում էր գրոհել Ռոդենբերգի վրա, վորը
պաշտպանում էր ռուսների զորասլանի ուղին, սակայն
ամեն անգամ Լեկուրի գրոհներն անհաջող էյին անցնում:
Սեպտեմբերի 28-ին վերջապես Սուվորովի զորքերը հավաք-
վեցին Մուռտտենի հովտում: Գլարխը և Կլենտալ հովիտը
դրավված էյին հակառակորդի կողմից, իսկ Լինկենի ջո-
կատի մասին վոչ մի տեղեկություն չկար:

Տեղական բնակիչներից Սուվորովն իմացավ, վոր Ռիմ-
սկի-Կորսակովը և ավստրիացիք ջախջախվել են: Ի՞նչ
անել: Դեպի Շվից դնալը անմտություն է: Նահանջը ամօթ
է, ռուսները և Սուվորովը յերբեք չեն նահանջում: Միակ
բանը, վոր մնում էր անելու, դեպի Գլարխ անցնելն էր՝
ավստրիացիներին միանալու համար: Իսկ զորքե՞րն ինչպես,
պատրաստ են նրանք այդքան տառապանքից հետո նոր
սխադրործության դիմելու: Սուվորովը գինվորական խոր-
հուրդ է հրավիրում: Իր ճառը նա վերջացնում է այսպես.

— Մենք վոչ վրեժից ոգնություն սպասել չենք կարող:
Միակ հույսը ձեր առաջնորդած զորքե՞ս անսահման քա-

Ջուլիոսեն և և անձնուրացությունը: Միայն այդ և մնում
մեզ: Մեր առաջ աշխարհում չափանված խոշորագույն ջան-
քեր կան. մենք անդունդի յեզրին ենք կանգնած... Սա-
կայն մենք ուսանել ենք: Փրկեցեք Ռուսաստանի պատիւն
ու արժանապատւությունը:

Բոլորի փոխարեն պատասխանեց ԴերՖելդենը.

— Հայր, Ալեքսանդր Վասիլյեւիչ, մենք տեսնում ենք
և գիտենք, թե ինչ կտ մեր առաջ: Բայց դու հո գիտես,
հայր, ճանաչում ես ամբողջ հոգով քեզ նվիրված, անսահ-
մանորեն քեզ սիրող զինվորներին, հավատա՞ մեզ, յերդ-
վում ենք մեր և բոլորի փոխարեն: Ինչ ել պատահելու լի-
նի մեր մեջ, հայր, դու չես տեսնի վոչ նողկալի վախի-
տություն, վոչ տրտուկ: Թող թշնամու հարյուր հազար-
ներ մեր դիմաց յեկնեն, թող այս լեռները յեռապատիկ,
տասնապատիկ բարձր լինեն, մենք կհաղթենք և՛ նրանց, և՛
մյուսներին, ամեն ինչի կդիմանանք և չենք խալտառակի
ուսական գնքը, իսկ յեթե մեռնենք, կմեռնենք փառքով:
Առաջնորդի մեզ վորտեղ ուղղում ես, արա ինչ ցանկանում
ես, մենք քոն ենք, հայր... Մենք ուսանել ենք:

«Յերդվում ենք» բառերից հետո Սուվորովը բարձրաց-
րեց զլուխը, բաց արավ իր փայլուն աչքերը և սկսեց խո-
սել.

— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ: Կլախջախենք թշնա-
մուն և այդ հաղթանակ կլինի նենդության գեմ... Հաղ-
թանակ կլինի:

Այդ խոսքերից հետո նա սեղանին մոտեցավ և թելա-
դրեց հրամանը: Հրամանի ելությունը հետևյալն էր: Սեպ-
տեմբերի 30-ին Աուֆենբերգը շարժվում է դեպի Պրագե
լեռը, Գլախի ճանապարհին խփում է Փրանսիացիներին
և հնարավորին չափ հեռու քշում: Հետևյալ որը նույն ճա-
նապարհով գնում է Բաղրատիոնը, նրա հետևից Շվեյկով-
սկու գլխիցիան: ԴերՖելդենի կորպուսից Ռոզենբերգը
և Ֆերստերը մնում են Մուստտենի հովտում՝ Շվեյցի մոտ
կանգնած հակառակորդին հետ պահելու համար, մինչև
վեր մյուսները Պրագեի վրայով անցնեն:

Աուֆենբերգը Պրագեի լեռան վրայից հակառակորդին
քշեց և իջավ Կլենտալ: Հոկտեմբերի 1-ին նրա հետևից
շարժվեց Բաղրատիոնը, Բաղրատիոնի հետևից՝ Շվեյկով-
սկին: Մոտ ժամը 15-ին Բաղրատիոնը իջավ Կլենտալ, վոր-
տեղ Աուֆենբերգն առավոտվանից կռիվ եր մղում Մուլի-
տորի դեմ, վորը հավատացած լինելով, թե Մուստտենի
հովտում Սուվորովը զոհ է գնացել, Աուֆենբերգենին առա-
ջարկություն ուղարկեց անձնատուր լինել: Աուֆենբերգենն
արդեն բանակցությունների մեջ եր մտել, բայց այդ ժա-
մանակ վրա հասավ Բաղրատիոնը: Ճակատից հարված տա-
լով և յերկու թևերից շուրջանցելով նա Մուլիտորին տեղա-
հան արեց և սեղմեց լճի ու սեպացած լեռների արանքում:
Դեպի Լինտայի հովիտը տանող ճանապարհն աղատված եր:

Նույն ժամանակ Ռոզենբերգը փայլուն կերպով կատա-
րում եր թիկունքը պահելու խնդիրը: Ռոզենբերգի տրամա-
դրության տակ Մուստտենի հովտում Ֆերստերի դիվիզիա-
յի հետ միասին կար մոտ 8 հազար մարդ: Մասենան իջ
բոլոր ուժերը դեպի Շվից քաղերով այնտեղ հավաքեց 11
հազար հոգի և վորոչեց այդ ուժերով հարձակվել Սուվո-
րովի վրա և Մուստտենի հովտում վոչնչացնել նրան: Հոկ-
տեմբերի 1-ի առավոտյան Մասենան Շվեյցից Ենենբուր-
գի վրայով, հին ճանապարհի յերկարությամբ շարժվեց
դեպի Մուստտա դեպի վրա պղծված Քարե կամուրջը:

Կես որվան մոտ Փրանսիական զորասյունի զլուխը մո-
տեցավ Խինտեր-Իրերդույին և սկսեց այնտեղից հարձակ-
վել Կլինտորելի վրա: Ռոզենբերգի առաջավոր զորքերը
կրակ բաց արին, սակայն տաք հրաձգությունից հետո
քաշվեցին դեպի գլխավոր պաշտպանության դիմը, վոր
դտնվում եր Հեսիդկենի և Բյուլի միջև: Այնտեղ ևս Փրան-
սիացիք ուժեղ կրակի հանդիպեցին և ստիպված յեղան դի-
խավոր ուժերը ծավալել: Սակայն պահակային զորամասե-
րը խոշոր ուժերի դրոհը չընդունեցին և քաշվեցին դեպի
գլխավոր դիրքը:

Ռոզենբերգն իր զորքերը մարտական կարգի մեջ դրեց
Մուստտեն դյուղից դեպի արևմուտք, 800—1000 մ. լայ-

նությամբ մի դաշտում: Առաջին գիծը, վոր կազմվեց առաջավոր պոստերի նախկին ռեզերվից, չարվեց յերեք շարքով, յերկրորդ գիծը ևս յերեք շարք կազմեց առաջինից 300 մետր դեպի հետ: Ավելի հեռուն, ռեզերվում գտնվում էին Ֆերաստերի, Վալեցկու և Տիրնովի զնդերը: Հեծելազորը տեղավորված եր թևերում: Այսպիսի դիրքով սպասում էին հակառակորդի գրոհին:

Փրանսիացիք հարձակվում էին իրենց օովորական մարտակարգով. առջևից հրաձիգների մի խիտ շղթա, նրա հետևից շարային կարողով ու քայլով, նվազախմբով ու թմբուկներով գլխավոր ուժերը, վորոնք շարված էին յերեք խոշոր զորասյուներով, յերկուսը Մուստտա գետի աջ ափում, մեկը՝ ձախ, հրանոթները զորասյուների գլխամասում:

Մասսենի առաջավոր զորամասերը յեռանդով օեղմեցին հետ նահանջող ռուսական պահակային զորքերին, Մուստտա գետն անցան և դուրս յեկան ռուսների գլխավոր դիրքի առաջ: Յերկու կողմերից ել հրացանային ու կարտեզային ուժեղ կրակ սկսվեց: Փրանսիացիք գրոհ էին մղում: Ռուսական զորքերի առաջին գիծը յերեքայն և սկսեց նահանջել, բայց այդ ժամանակ յերկրորդ գիծը խիտ առ խիտ շարվեց դեպի առաջին գիծը և մի քանի համադարկերից հետո յերկու զորագծերն ել սվինները դեմ տված սլացան Փրանսիացիների վրա: Այդ, ինչպես տեղական բնակիչներն են պատմում, մի ահեղ տեսարան եր: Հովտի ամբողջ լայնությամբ, միանգամից ամբողջ ճակատով բաղխվեցին հակառակորդների մարտական գծերը: Թևերում ռուսների գրոհին ոգնում էին կազակները:

Փրանսիացիների հետևի զորաշարքերն իզուր էին առաջ դալիս իրենց առաջավոր զորագծին ոգնելու և իզուր էին փորձում կանգնեցնել փախչողներին և հետ չարտել ռուսներին: Ռուսների ճնշմանը վոչինչ չեր կարող դիմանալ: Նրանց թափը շուտ եր տալիս ամեն ինչ, ինչ վոր հանդիպում եր ճանապարհին: Փրանսիական ուժերը յերեքայն և սկսեցին ընդհանուր նահանջը, վոր ռուսական հե-

տակորի ու հեծելազորի ճնշման տակ դարձավ խուճապահար փախուստ:

Այդ ճակատամարտի հիշողությունը յերկար ժամանակ մնում եր տեղական բնակիչների մեջ: Շվեցարացիք հաճախ ասում էին.

— Կարծում եմ մենք լավ կռվեցինք Շինդելլեզի և Ռոտենտուրմի մոտ, սակայն ռուսների կռվին վոչինչ հավասարվել չի կարող:

Փրանսիացիների կորուստը ահագին եր. 3 հազար սպանված և վիրավոր, ավելի քան 300 հոգի խեղդվեցին, մոտ 200 հոգի ժայռերից գլորվեցին ու զոհ գնացին, գերի առնվեց մեկ գնեբալ, 108-րդ կիսաբրիգադի հրամանատար Լակուրը: Այստեղ Փրանսիացիների գործած հարձակումը իրենց ուժերի մեկ յերրորդը նստեց:

Այսպես լուծվեց պաշտպանությամբ հետ քաշվելու խնդիրը: Հանդամանքները Ռոզենբերգին, ստիպում էին հեռանալ: Նա խորամանկության դիմեց լուրեր տարածեց, թե մյուս որը շարժվում ե դեպի Շվից: Հրամայեց Շվիցի շրջանում 12 հազար մարդու համար պարեն պատրաստել: Այս լուրերը իրենց վրա բեկեցին հակառակորդի ուշադրությունը, թեև առանց այդ խորամանկության ել հաղթի թե Փրանսիացիք սիրտ անեյին յերրորդ անգամ մտնել իրենց համար ճակատադրական այդ կիրճը:

Հոկտեմբերի 2-ի լուսաբացին Ռոզենբերգը Պրադեյի վրայով առաջ ուղարկեց 1200 զերիններ, մեկ զոմարտակի հսկողությամբ: Նրանց հետևից Ռոզենբերգի կորպուսը, զորասյունի վերջից գնում էին կազակները, վորոնք հովտից հեռացան միայն 3-ի առավոտյան: Հոկտեմբերի 2-ի, լույս 3-ի գիշերը զորքը ճանապարհին աներևակայելի դժվարություններ կրեց. լեռներում ձյուն եր գալիս, իսկ հովտում հորդ անձրև եր տեղում: Բոլոր դժվարությունները հաղթահարելով հոկտեմբերի 4-ի առավոտյան Ռոզենբերգի ջոկատի վերջին ձիավորները մոտեցան Գյարխին:

Փրանսիացիների կողմից անհանդստության չենթարկվելով և իր արյերգարդին սպասելով՝ Սովորովը հոկ-

տեմբերի 2-ին և 3-ին մնաց Գլարիսի մոտի ճամբարում:

Հոկտեմբերի 4-ին ղինվորական խորհրդում վորոշեցին Շվաբյեների և Ելմի վրայով գնալ Հոենհուսի հովիտը: Կին-
ցիդ-Կուլմի և Պրադելի վրայով կատարած դժվարին յե-
թերից հետո պետք է հաղթահարեյին մի լեռնանցք, վորը
տարվա այդ ուշ ժամանակին առաջիններից ավելի դժվար
էր լինելու: Այդ յերթի թիկունքի պաշտպանությունը հանձ-
նարարվեց Բադրատիոնին, վորը հետ մղելով յեռանդուն
կերպով իր վրա հարձակվող Մուլխորթի զորքերի բոլոր
գրոհները, հերոսաբար կատարեց իր վրա դրված խնդիրը:

Հոկտեմբերի 5-ի յերեկոյան Սուվորովի բանակը հա-
վաքվեց Ելմում: Հետևյալ օրը նա հաղթահարեց Պանիկ-
սեր լեռնանցքը, վոր ծածկված էր ավելի քան կես մետր
հաստությամբ ձյան շերտով, ըստ վորում հոկտեմբերի
6-ի, լույս 7-ի գիշերն անց կացրեց այդ լեռնանցքում: Հոկ-
տեմբերի 7-ի յերեկոյան ղլխավոր ուժերը հասան Պա-
նիկս:

Դժվարությունը մնաց հետևում: Հոկտեմբերի 12-ին
Սուվորովն իր բանակով արդեն Ֆելդկիրխենումն էր, վոր-
տեղ գտավ այն դումակն ու հրետանին, վոր ուղարկվել
էր Իտալիայից:

Դեռ նոր էր զորքը կարգի յեկել իր կրած ծայրահեղ
դժվարություններից հետո, յերբ հոկտեմբերի 13-ին Սու-
վորովը առաջարկություն ուղարկեց երգհերցոգին, վոր
կանդնած էր Դոնաուեշինգենում, միացյալ ուժերով Հոկ-
նուսի վրայով հարձակում գործելու մասին: Ավստրիացի-
ների հանցանքով այդ հարձակումը տեղի չունեցավ:

Սուվորովի շվեցարական արշավանքն իր նպատակին
չհասավ: Սակայն այդ արշավանքը կատարող բանակը մեծ
փառքի արժանացավ: Այդպիսի դժվարությունների դիմա-
նայու համար, մշտական վտանգի մեջ լինելով և հաճախ
հուսահատական դրության մեջ գտնվելով հրամանատար-

Սուվորովի յերբը Ալպերի վրայով

Ների նկատմամբ հավատը չկորցնելու համար, այդ պայ-
մաններում շարունակ արիություն ու տոկունություն ցու-
ցաբերելու համար, այս բոլորի համար հարկավոր եր զո-
րավարի յերկաթե կամք, բանակի կույր հավատ նրա նկատ-
մամբ և բաղձաթիվ մարտերում կոփված հաստատա-
կամություն՝ սկսած շարքային մարտիկից մինչև գեներալը:

Յեթե Մորոն ասում եր, վոր հենց միայն դեպի Տրեք-
քիա կատարած առաջխաղացման համար Սուլթորովն ար-
ժանի յե մեծ զորավարի կոչման, այդա Մասսենան ասել է,
թե ինքը իր բոլոր 48 արշավանքները կտար Սուլթորովի մեկ
չվեցարական արշավանքին:

Ամբողջ Յեվրոպան սրտատրոփ հետևում եր այդ ար-
շավանքին: Հոկտեմբերի վերջին տեղեկություններ ստաց-
վեցին արշավանքի հաջող վերջավորության մասին: Ռուս-
ները ցնծությանը վերջ չկար: Իր ամբողջ կյանքում ուժե-
ղագույն թշնամիների հաղթելով՝ Սուլթորովը չվեցարական
արշավանքով ավելացրեց իր դափնիները և իր անունը պսա-
կեց անպարտելի հերոսի փառքով:

Իտալական ու չվեցարական արշավանքների համար
Սուլթորովն ստացավ գեներալիսիմուս կոչումը:

Դեպի Շվեյցարիա նոր արշավանք կազմակերպելու
պլաններին վիճակված չեր իրականանալու: Դաշնակիցնե-
րի մեջ յեղած տարաձայնությունը պատճառ յեղավ, վոր
Սուլթորովը ստիպված յեղավ դնալ Բոհեմիա, Աուգսբուր-
գի մոտ, վորտեղ և մնաց ձմեռելու: Բանակը տեղավորվեց
Պրագայում, Չեխոսլովակիայի ներկայիս մայրաքաղաքում:
Սուլթորովի Պրագա գալն ընդհանուր տոնի վերածվեց:
Ռուս զորավարն ամբողջ Յեվրոպայի ուղադրության կենտ-
րոնն եր կաղմում, ամեն տեղից նա հարգանքի ու պատվի
նշաններ եր ստանում:

Պատերազմը վերջացավ և ռուսական բանակը 1800 թվի
հունվարի 27-ին յերկու զորասյուններով շարժվեց դեպի
հայրենիք:

Կրակովի ճանապարհին Սուլթորովն իրեն վատ զգաց:
Նա հրամանատարությունը հանձնեց Ռոզենբերգին, մի օրը-

տաշարժ նամակով հրաժեշտ տվեց զորքերին և միայնակ
շարունակեց ճանապարհը: Յերկար պայքարեց նա հիվան-
դության դեմ, սակայն տարիները և կրած դժվարություն-
ները խախտել էին նրա ուժերը: Սուլթորովն ստիպված յե-
ղավ ճանապարհորդությունն ընդհատել և իջնել Կոբրինըս-
կոյեյի իր կալվածքում:

Թագավորի կողմից Սուլթորովի նկատմամբ ցույց տված
հատուկ ուղադրությունը, նրա հանձնարարությամբ Սու-
լթորովի վորդու՝ Արկադի Ալեքսանդրովիչի Կոբրինսկոյե
գալը հիվանդի տրամադրությունը բարձրացրեց: Սուլթո-
րովն անկողնից յեկավ և սկսեց իր համար սովորական
կյանք վարել: Բժիշկները նույնպես նրան թույլատրեցին
ճանապարհը շարունակել: Սուլթորովին հանդիսավոր ըն-
դունելություն եր սպասում Պետերբուրգում: Սակայն ամեն
ինչ այլ ընթացք ստացավ: Սուլթորովին նախանձողները,
ողովելով նրա բացակայությանից և դեպի մայրաքաղաք
կատարած նրա ճանապարհորդության դանդաղությունից,
ժամանակ ունեցան Պավլի մոտ զրոյարտելու նրան: Ապրի-
լի 2-ին նրան ուղարկված նամակում ասված է. «Պարոն
գեներալիսիմուս, իշխան Իտալիանսկի, կոմս Սուլթորով-
Ռիմնիկսկի: Ինձ տեղեկություն է հասել, վոր դուք, աբ-
տասահմանում իմ զորքերի հրամանատար յեղած ժամա-
նակ, ձեզ մոտ ունեցել եք մի գեներալ, վորին անվանե-
լիս եք յեղել հերթապահ, հակառակ իմ նահանգած կարդե-
րի և բարձրագույն կանոնադրքի: Յեվ զարմանում եմ այդ
բանից, հրամայում եմ ձեզ տեղեկացնել ինձ, թե ինչն է
ձեզ ստիպել այդ անել»:

Այսպիսի նամակ ուղարկելու հետ միաժամանակ վե-
րացվեցին մայրաքաղաքում Սուլթորովին հանդիսավոր կեր-
պով ընդունելու մասին տրված բոլոր կարգադրություն-
ները: Սուլթորովին հասցրած այս հարվածը նրա համար
չառ ծանր յեղավ: Ալեգարդ ծերունու խախտված առողջու-
թյունը չգիմացավ դրան: Սուլթորովը կանդ առավ Վլինոյի
մոտ, առաջին լիտվական գյուղում: Այնտեղ, մի ռյուդա-

ցու աղքատիկ խրճիթում պառկած եր բոլորի կողմից մոռացված ոռւս հայտնի դորավարը:

Փոքր ինչ կաղզուրվելուց հետո մայիսի 3-ին նա, առանց վորեն մեկի կողմից նկատվելու, դադարնի մտալ էր հայրենի մայրաքաղաքը և կանգ առալ իր աղգականներից մեկի՝ Խվոստովի մոտ: Սակայն թշնամիներն իմացան, վոր Սուվորովը Պետերբուրգ ե յեկել: Պալեկից տեղեկութուն ստացվեց, թե՝ չներկայանալ իր մոտ ընդունելության: Այդ թույնի վերջին կաթիլն եր, վոր վերջնականապես սպանեց ծերունուն:

1800 թվի մայիսի 19-ին ոռւսաց պատմության մեջ մեծագույն դորավարը, աշխարհի մեծ դորավարների ընտանիքի անդամներից մեկը, վորը ոռւսական զենքի փառքը մինչ այդ չտեսնված բարձրության եր հասցրել, մեռալ լիակատար անհայտության մեջ ուրիշի տանը, բարեսրտությունից դրդված նրան ռթեան տված հեռավոր աղգականի հարկի տակ:

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՍՈՒՎՈՐՈՎՅԱՆ ՍԻՍԵՄԸ

Բարի անունը յուրաքանչյուր մարդու բաժինն ե, բայց յեռարի անունը կապել եմ իմ հայրենիքի փառքի հետ և բոլոր հաջողությունները վերագրել եմ նրա բարեկեցությանը:

Բիբիկովին գրած Սուվորովի նամակից:

Սուվորովը դաստիարակության հիմքում դնում եր սերն ու նվիրվածությունը հայրենիքին և ինքն այդ տեսակետից իր ամբողջ կյանքի ընթացքում, նույնիսկ չնորհա-հաղուրկ յեղած ժամանակ այդ բանի սլաճառ որինակ եր հանդիսանում:

Իր ամբողջ կյանքում նա համառորեն, առանց ձեռքերը ծալելու աշխատում եր հայրենիքի փառքի համար և չկար մի բան, վոր նա չզոհարեր իր հայրենիքի փառքին: Իր ամբողջ յերկարամյա կյանքում բաղմաթիվ թշնամիների հաղթելով՝ Սուվորովը յերբեք ինքն իրեն չի տվել այն հարցը, վոր բնորոշ ե իր ավելի յերիտասարդ ժամանակակիցի՝ Նապոլեոնի համար. «Արդյոք յերկա՞ր պիտի հաղթեմ ուրիշների համար, ժամանակը չե՞, վոր ինքս ինձ համար աշխատեմ»: Սուվորովը թշնամիներին հաղթում եր վոր թե իր համար, այլ իր հայրենիքի փառքը բարձրացնելու համար: Զինվորները նրա մասին ասում եյին. «Նա մեզ հետ ե ամեն տեղ — և՛ արշավանքում, և՛ կովի մեջ, նա մեզ հետ չի միայն ավարը՝ բաժանելու ժամանակ»: Սուվորովն անչաճամուլ եր ինչպես փոքր, այնպես ել մեծ դործերում: Նա ամեն կերպ աշխատում եր, վոր իր ստորադրյալներն ել այդպիսին լինեն: Նա միշտ դործի բարոյական կողմին մեծ նշանակութուն եր տալիս: Բովանդակությունը ձեռից բարձր եր դասում: Զորքերի մեջ առավելագույն չափի ախտիվություն ու յեռանդ ղարգացնելը նրա մշտական հոգսն եր:

«Աչքի չափը, արագությունն ու ճնշում դործ դնելը

հաղթութեան հիմքն են», տասնյակ անգամ կրկնել ե Սու-
վորովը: Իր ամբողջ ուսուցման ընթացքում նա յուրաքան-
չյա՛ր զինվորի ու սպայի մեջ դարձացնում եր թշնամու-
ղերը վայրկյանապես ըմբռնելու, նրա անփութութիւնն
ողտաւործելու, ամբողջ ուժով ու թափով անմիջապէս
նրա վրա հարձակվելու կարողութիւնն:

Սուվորովը միշտ ել խրախուսում եր քաջութիւնն ու
հնարագիտութիւնը, միաժամանակ հանդուրժել չեր կա-
րողանում «ինչ իմանամը», անվճռականութիւնը, թափ-
թռնածութիւնը և վախը վտանգի առջև: Մասնավոր նա-
խաձեռնութիւն դաստիարակելը ներթափանցիված եր նրա
ամբողջ սխտեմի մեջ. «Յես հրահանդում եմ՝ աջ, հար-
կավոր ե ձախ— ինձ մի լսիր»:

Նա մեծ հողատարութեամբ զորքերի մեջ իրենց նկատ-
մամբ հաւատ եր դաստիարակում: Միշտ զինվորներին եր
դիմում խրախուսական խոսքերով.

— Դուք բոլորդ, ձեր ամբողջ վաշտը, ամբողջ դուն-
դը, բոլորդ, բոլորդ սքանչելի դյուցազուններ եք: Դուք
բոլորդ քաջ եք, բոլորդ ուռններ եք: Բոլորդ դյուցազուն-
ներ եք, հերոսներ: Ինչպիսի՛ ճահճուտների վրայով եք
դուք սլացել, ինչպիսի՛ ամուր մարտկոցներ եք դրավել:
Ուռա՛:

Յուրաքանչյուր պարապմունքից, յուրաքանչյուր դոր-
ծից հետո նա միշտ ել դտնում եր դովաբանելու բան և
հաճախ եր այդպիսի ճառերով դիմում զինվորներին: Շատ
հին զինվորների նա ճանաչում եր անձամբ: Նրանցից յու-
րաքանչյուրն ուներ իր մարտական անունը— բաղե, ար-
ծիվ, դյուցազն և այլն:

Սուվորովի պարզ և միշտ անկեղծ խոսքերից բորբոք-
վում եյին զինվորների սրտերը:

Նա միշտ խստորեն հետևում եր, վոր զինվորին հա-
տանելիքը միշտ իրեն հասնի և հասնի իր ժամանակին: Այն
ժամանակվա աղքատիկ միջոցներով (յերթային խոհանոց-
ներ դեռ չկային) յերկարատե յերթեր կատարելով՝ նա
միշտ ել հնար եր դտնում իր զինվորներին կանոնավոր կե-
րակրելու:

Նա նրանց վարժեցնում եր մշտական աշխատանքի,
ասելով, թե աշխատանքն ավելի կաղդուրիչ ե հանդստից:
«Հարկավոր ե բավականաչափ, բայց վոչ ծուլացնող հա-
դիստ», ասում եր նա և միաժամանակ խորհուրդ եր տա-
լիս զըռչանալ մնասական ուժաստատումից: Սուվորեցնում
եր միայն ժյն, ինչ հարկավոր եր պատերազմում: «Իմ
զինավարժութիւնը վոչ «պատվի առ»—ն ե, վոչ ել «ուրի-
առ»—ը, այլ ամենից առաջ արագաշարժութիւնը, իսկ հե-
տո արդեն վարժութիւնները, հրացանն արագ լցնելը և
վերջը՝ սվինահար անելը»:

Նա պատվաստում եր զիտակցական ըմբռնողութիւն և
վոչ թե խստավարժութեամբ եր դբաղվում: Ուսուցման մեջ
պարզութիւն ու ջանասիրութիւն— ահա Սուվորովի հիմ-
նական պահանջները:

«Սուվորելը դժվար լինի՝ արչավանքը դյուրին կլի-
նի, սուվորելը դյուրին լինի, արչավանքը դժվար կլինի»,
ասում եր Սուվորովը:

Խիստ զիսցիպլինա:

Իր հրամաններից մեկում Սուվորովը պահանջում ե-
«Անփութութեան դեպքում տուգանել և անպատիժ չթող-
նել, քանզի վոչ մի բան մարդկանց այնպես չի հասցնում
չարիքի, ինչպես թույլ հրամանը: Ուստի և դանցառութեան
համար խիստ պատիժ տալ»:

Նա առանձնապես խիստ եր յերթի ժամանակ և զորա-
չարքերում: Սակայն այդ չեր խանդարում, վոր նա չփում
ունենա զինվորների հետ: Յերթի ժամանակ նա հաճախ
չրջում եր զորասյուներում և զինվորներին խրախուսում: Այդ-
պիսի դեպքերում բոլորը խիտ ողակով չրջապատում և-
յին նրան և խմբովին առաջ դնում: Այդ անկարգութիւնն
չեր համարվում:

Սուվորովյան զիսցիպլինան հիմնված եր զիտակցու-
թեան վրա. այն ժամանակ այդ համարվում եր վոչ միայն
նորամուծութիւն, այլ համարյա թե հանցադործութիւն:
Պրուտական դպրոցը (Յրիգրիւ 2-րդ) ընդունում եր, վոր
զինվորը կապրալի (կրտսեր յենթասպայի) մահակից ավելի

սլիտի վախենա, քան թշնամու գնդակից: Ձինվորի տարարքներն ամենից առաջ բնորոշվում են պատժի նկատմամբ: ունեցած նրա սարսափով: Սուվորովը յերբեք չէր թույլ տալիս, վոր զինվորն ստորացվի: Նրա բանակում մարմնական պատիժներ սակավ էյին լինում:

Իր զորամասերին սովորեցնելիս Սուվորովն ամեն ինչ անում էր, վորպեսզի մարդկանց կոփի և նրանց մեջ տուգունություն զարգացնի:

Գետերը լողալով կամ ծանծաղուտներով անցնելը, յերկարատե արագ յերթերը, գիշերային յերթերը, մանկավորները և հաճախակի տաղնապները սուվորովյան զինվորներին վարժեցնում էյին յերթային ու մարտական կյանքի դժվարություններին: Լարված ուսուցումը որվա բոլոր ժամերին, կտրտված վայրում, ամեն տեսակ յեղանակի այս ամենը կատարվում էր կենդանի ու հետաքրքիր ձևով: Արդյունքն այն էր լինում, վոր սուվորովյան զորքերն իրենց հավասարը չունեյին:

1765 թվին Սուզգայան դունդը, վորի հրամանատարն էր Սուվորովը, մանեվրների ժամանակ աչքի ընկավ չարժման այնպիսի արագություն, վոր մտցվեց թեթև հետախուզական կորպուսի մեջ: 20 տարի անց, յերբ Կրեմենչուգի զորքերի հրամանատարն էր, Յեկատերինա 2-րդի և ուսարերկրյա հյուրերի առաջ իր զորքերին ցուցադրեց այնպիսի փայլուն տեսքով, չարժումներն ու գործողություններն այնպես լավ կատարելիս, վոր բոլոր ներկա յեղողներին հիացմունք պատճառեց:

Ամբողջ Յեփրոպայում Սուվորովի մասին խոսում էյին վոչ միայն վորպես նշանավոր զորավարի, այլ և վորպես զորքերի դաստիարակման և ուսուցման մեծ վարպետի մասին:

Յերբ ավստրիական զենեքալ Կրեյցը հիացմունք հայտնեց, թե Սուվորովն ինչպես է կարողանում զորքերին նոց յխրադործության հանել, Սուվորովը պատասխանեց.

— Դատարի բան է: Սիրիր զինվորին և նա էլ քեզ կըսիրի. սրա մեջ է ամբողջ գաղտնիքը:

Արդյունքը լինում է այն, վոր դաստիարակություն սուվորովյան զարդն անցած զորքերն աչքի էյին ընկնում անսահման համառությամբ: Ամենադժվարին պայմաններում վոչ միայն յերբեք հոգեպէս չէյին ընկճվում, այլ և մտքներովն անդամ չէր անցնում, թե կարող է պատահել, վոր թշնամուն չհաղթեն:

Քաջությունն ամեն կերպ զարգացնելու հետ Սուվորովը, մանավանդ սպաներից ու զենեքալներից, պահանջում էր գիտություն: «Հարկավոր է հաղթել զորությամբ և վոչ թե քանակով», ասում էր նա: Իր հրամաններից մեկում նա պարզաբանում է. «Թեպետ և քաջությունը, առույգությունն ու արիությունն ամենուրեք և բոլոր դեպքերում հարկավոր են, միայն թե դրանք ապարդյուն կլինեն, յեթե չըղխեն հաղթությունից»:

Գենեքալներին խորհուրդ էր տալիս զբաղվել գիտություններով, մշտական ընթերցանությամբ զարգացնել իրենց միտքը: «Լավ կարգացեք մեծ զորավարների գործողությունները, — խորհուրդ էր տալիս նա... Լավ սովորեցրեք զինվորներին, բայց այդ գործում նրանց որինակ տվեք ձեր անձնականով: Միայն աչքաչափի անդադար հարստացումը ձեզ կդարձնի մեծ զենեքալ»:

Մի ուրիշ տեղ Սուվորովը խորհուրդ է տալիս. «Քեզ որինակ դարձրու հին ժամանակների հերոսին, դիտիր նրան, հետևիր նրան, հավասարվիր ու անցիր նրանից... Յեվ այդ փառք կրերի քեզ»:

Նա ինքը մեկ հերոսով չէր բավականանում, բոլոր մեծ զորավարներից վերցնում էր ոգտակարը: Հսկայական փառք վայելելով՝ նա յերբեք չէր գոռոզանում դրանով: 1796 թվին, լինելով 67 տարեկան ծերունի, իր թիկունքում 40 մարտական տարիների փորձ ունենալով, Սուվորովը ուշիուշով հետևում էր 27-ամյա Նապոլեոնի գործողություններին: Նա իսկույն նկատեց, վոր Նապոլեոնը խոշոր գորավար է, «Սոչոր քայլեր է անում տղան», իսկ զինվորներին ասում էր. «Ձրանսիացիք զորասյուներով են կռվում և յեթե տեղը գա, վոր մենք նրանց դեմ կռվենք, մենք էլ

նրանց գործադրություններով պիտի խփենք»։ Սուվորովն ինքնատիպ էր, ամենևին չէր յենթարկվում սլոբոսկան խստավարժուկյան աղղեցությանը, վորին այնպես ամուր կառչել էր Պավելը, քանի վոր նրա մեջ վնաս էր տեսնում, բայց նա չէր խորշում մարտի համար ոգտակար բաներն դուրսնալու 27-ամյա Նաստոլեոնից, վորն այն ժամանակ դեռ նոր էր իր առաջին քայլերն անում։ Նա ինքն ամբողջ կյանքում լարված սովորում էր և իր ստորագրեցալներին ել պահանջում էր ջանասիրաբար սովորել։

Սուվորովի տակտիկական կանոնները շատ լավ էյին հասկանում նրա բոլոր ղեկավորները։

«Սվինը, արագությունը, անակնկալի բերելը — ահա մեր առաջնորդները», ասում էր Սուվորովը։

«Թշնամին կարծում է, թե դու հարյուր, յերկու հարյուր վերստի վրա յես, իսկ դու քաջաբար քայլերդ կրկնապատկելով, յեռապատկելով նրա վրա հարձակվիր արագ ու հանկարծակի»։

«Թշնամին յերգում ու խաղում է, քեզ սպասում է մաքուր դաշտից, իսկ դու բարձր լեռների, խիտ անտառների հետևից հարձակվիր նրա վրա ինչպես ձյունը տեղա մարդու գլխին, ջարդիր, սեղմիր, շուռ տուր, հարվածի, քշի՛ր, մի՛ թույլ տա, վոր ուշքի դա. ով վախեցած է, նա կիսով չափ պարտված է. սարսափահար մարդու աչքերը մեծ են. մեկը տասն է յերևում»։

«Պահպանիր ղեկավար յերեք ուղի, պահիր մի ամբողջ շարաթով, յեթե վորեւ տեղից ստանալու հույս չունես, կրակիր սակավ, բայց ղեկավար, իսկ սվինով ամուր ծախիր»։

Բայց կրակի նշանակությունը նա չէր մոռանում։ Հաճախ ասում էր. «Հետևակի կրակը բաց է անում հաղթանակը, սվինը փչում է մրրիկի պես առաջ նետվածներին, թուրն ու տեղը հալածելով հաղթանակը մինչև վերջ են հասցնում»։ Չորսյուներին սովորեցնում էր խաչածև կըրակով պաշտպանել իրար։

«Յերբեք մի արհամարհեք ձեր թշնամուն, ինչպիսին

էլ լինի նա, լավ ճանաչեցեք նրա գեները, նրանով գործելու յեղանակը, ձեր ուժերը և նրա թուլությունը»։

«Ռազմական հանդամանքները վարկյանապես փոփոխվում են, դրա համար էլ նրանց նկատմամբ յերբեք կայուն պլան չկա... Ճակատագիրը մեկ ծոծրակ ունի, իսկ ճակատին յերկար կախ ընկած ծամեր։ Նրա թռիչքը կայծակի արագություն ունի։ Դեռ մազերից չբռնած՝ նա արգեն կարող է չքացած լինել»։

Սուվորովը պաշտպանվողի դիրք բռնել չէր սիրում։ Յերբ ստիպված էր լինում այդ անել, պաշտպանության խնդիրները նա լուծում էր հարձակողականի ձևով։

«Մի քայլ հետ՝ մահ է», ասում էր նա, «առաջ յերկու, յերեք, տասը քայլ՝ կթուլատրեմ»։

Նահանջի մասին լսել անգամ չէր ուզում։ «Նահանջ» բառը նա արտասանում էր հեղանքով, հաճախ գերմաներեն լեզվով և հավատացնում էր, թե ուսաց լեզվում նույնիսկ դրան համապատասխան հասկացողություն չկա։

«Իմ ղեկավորների լսողությունը, հայացքը և հոգին յես պաշտպանում էյի նահանջի վորեւ յերեւոյթից», — ասում էր Սուվորովը։

1794 թվին Լեհաստան ժամանելով՝ Սուվորովն իր հրամանատարության տակ համախմբեց զորքերի ցաք ու ցրիվ ջոկատները։ Անհապաղ բաժանվեց նրա «Հաղթանակի գիտությունը» հրահանգը, վորպեսզի սպաներն ու յենթապաներն այն անդիր սովորեն, իսկ ղեկավորների համար կարգում էյին ամեն որ։ Այդ «Հաղթանակի գիտություն» մեջ Սուվորովը հակիրճ նախադասություններով, բոցաշունչ լեզվով շարադրել է զորքերին դաստիարակելու և սովորեցնելու իր հիմնական կանոնները։

«Հաղթանակի գիտությունը» այնքան հարազատ թվաց, վոր նրա վորոշ մտքերը դարձան ղեկավարական ասացվածներ և շատերն ալրեցին մինչև մեր օրերը։

«Ուսումը լույս է, տգիտությունը՝ խավար։ Գործը վարպետից է վախենում։ Յեթե գյուղացին արորին չտիրապետի, հացը չի բուսնի։ Մեկ ուսումնականի համար յերեք

անուան են տալիս: Մեզ յերեքը քիչ է, տուր վեցը, տուր տասը մեկի դիմաց: Բոլորին կ'ջարգենք, դերի կ'վերցնենք»:

«Ռադմական յերեք վարպետություն կա. առաջինը՝ աչքաչափն է, թե ինչպես ճամբար դնել, ինչպես առաջ դնալ, վորտեղ գրոհել, քշել, խփել: Յերկրորդը՝ արագությունն է: Յերրորդը՝ ճնշումը»:

«Կենտրոնի վրա գրոհելը ձեռնտու չէ, հեծելազորն ափելի լավ կ'կոտորի, հակառակ դեպքում իրենք կսեղմեն»:

«Թիկունքից գրոհելը շատ լավ է, միայն փոքր կորսուածի համար, իսկ բանակի համար դժվար է թիկունքն անցնել»:

«Արագությունն ու անակնկալի բերելը փոխարինում են քանակին»:

«Տալ հասարակ հարվածներ, իսկ ավելի լավ է՝ չտալ ու քաջաբար»:

«Մարտում հարկավոր է ձգտել մի կետի և նահանջի մասին մոռանալ»:

«Հարվածել հատու... Ծարժումներն արագ... Անողոր գրոհ... Դուրս մղել... Հարվածել... Տոկունություն ունենալ»:

«Ռադմական արվեստի իսկական կանոնն է՝ ուղիղ հակառակորդի վրա հարձակվել նրա համար ամենազգայուն տեղում և վոչ թե շուռ ու մուռ դալ, յերկչոտությամբ զարտուղի ճանապարհներ վորոնել, վորի հետևանքով գրոհը կբարդանա, մինչդեռ խնդիրը կարող է լուծվել միայն ուղղակի համարձակ հարձակումով» և այլն:

Այդ հրահանգը վերջանում էր հետեվյալ վոգեչնչող խոսքերով.

«Յենթակարգում, զորավարժում, դիսցիպլինա, մաքրություն, առողջություն, բարետեսություն, առույգություն, համարձակություն, քաջություն, հաղթություն:

Փառք, փառք, փառք»:

Յեւ բոլորը դիտեցին, վոր Սուվորովի բերանում դապուռտախոսություն չէ, այլ հենց այն է, ինչին նա հա-

վատում է և ինչ վոր նրա ձեռքում հաղթանակ է բերում:

«Ինձ համար զինվորն ինձանից թանգ է», ասում էր Սուվորովը և բոլորը լավ դիտեցին այդ: Զինվորներն ըդդում էին Սուվորովի հոգատարությունն իրենց նկատմամբ և նրան վարձատրում էին անկեղծ նվիրվածությամբ:

Անցյալում վոչ մի զորավար իր զորքի կողմից այնպիսի սեր չի վայելել, ինչպես Սուվորովը: Այդ են ցույց տալիս նրա զորքերը: Այլ կերպ՝ հաղիվ թե ուսական սվինը ձեռքեր, անցներ Ալպերի ձյունապատ գագաթներով, հաղիվ թե կարելի լիներ անցնել Սառանի կամուրջը և հետ շարժուտել Փրանսիացիներին, վորոնք փակել էին ուսների առաջխաղացման բոլոր ճանապարհները:

Սուվորովի հաղթանակների բանալին զորքերի լավագույն ուսուցման մեջ էր, մասսաների հետ զորավարի ունեցած անխախտ կապի մեջ, այն բանի մեջ, վոր բոլոր ստորադրյալները խորապես հասկանում էին իրենց առաջնորդին և վստահում նրան:

Յոթամյա պատերազմում Սուվորովի ստացած մարտական մկրտությունից մինչև նրա ամբողջ մարտական գործունեությունը պսակող Շվեցարական արշավանքը անցել էր 40 տարի: Այդ տարիների ընթացքում Սուվորովը կատարել էր դանադան դերեր, սկսած փոքրաթիվ հետախուզական խմբի պետից մինչև բանակի գլխավոր հրամանատարությունը, մասնակցել էր անթիվ ճակատամարտերի և վոչ մի պարտություն չէր ունեցել: Նա հաճախ փոքրաթիվ ուժերով հաղթել էր ավելի մեծ թվով թշնամուն, մի բան, վոր վո՛չ ամեն անգամ էր հաջողվում Նապոլեոնին:

Սուվորովի ժամանակակիցները, մանավանդ նրա բաղձաթիվ նախանձողները, այդ հաղթանակները բացատրում էին բախտով:

Սուվորովը միանգամայն խելացի կերպով պատասխանում էր. «Այսօր բախտ, վաղը՝ բախտ: Վերջապես յերբեվե կարողություն ել հարկավոր ե»:

Յեվ ահա, չնայած այն բանին, վոր նա, հակառակ բաղձաթիվ մեծ զորավարների որինակի, «ճակատամարտ չէր տանուլ տվել», չնայած դրան, յերկար ժամանակ չէին ցանկանում ճանաչել նրա կարողությունը:

Սուվորովի մասին Նապոլեոնի կարծիքն արտահայտված է հետևյալ բառերով.

«Մարշալ Սուվորովը մեծ գեներալի վոգի յե ունեցել, բայց չի ունեցել նրա գլուխը: Նա ոժտված է յեղել ուժեղ կամքով, մեծ գործունեությամբ և անսասան նվիրվածությամբ, սակայն նա ոժտված չի յեղել վոչ հանճարով, վոչ ռազմական արվեստի գիտություն... Գործել է առանց պլանի ու հաշվի...»

Հարկ կա՞ ասելու, վոր այս դեպքում Նապոլեոնն ընկել է աններելի սխալի մեջ: Սուվորովը, հետևելով 1796 թվի իտալական արշավանքին, ավելի լավ է գնահատել Նապոլեոնին և այնուհետև իր ամբողջ կյանքում վառվում էր Նապոլեոնի հետ ուժերը չափելու տենչանքով: Վորջան ա՛վելի կուժեղանար այդ տենչը, յեթե Սուվորովն ապրեք մինչև այն օրերը, յերբ Նապոլեոնի մտքովն անցավ այդալիսի կարծիք հայտնել Սուվորովի մասին:

Կլաուզելիցը ևս անհիմն կերպով ասում է, թե Սուվորովի ղեկավարական կրթությունը չառ կասկածելի յե:

Ինչ վերաբերում է իր հայրենակիցների կարծիքին, ապա Սուվորովը նրանց մասին ասում էր. «Շողորթ ծամածռությունների և հաճոյախոսության կարողություն չունենալով՝ հաճախ յես դուր չեմ յեկել իմ ընկերակիցներին»:

Սակայն Սուվորովը գիտեր իր արժեքը և քիչ էր մոտահողովում այն բանով, թե ուրիշներն ինչ են մտածում իր մասին:

Յերբ Պավել առաջինը սկսեց ռուսական բանակի մեջ պրուսական կարգեր մտցնել, Սուվորովն ասում էր. «Ռուսները միշտ ել պրուսացիներին հաղթել են, ել ի՛նչ կա նրանցից ընդորինակելու... Յես հանդուցյալ թաղավորից (Ֆրիդրիխ 2-րդ) ավելի լավն եմ: Յես ասածու կամքով վոչ մի ճակատամարտ տանուլ չեմ տվել»:

Մի ուրիշ տեղ, յերբ նրա կենսադրությունը կաղմուլու ցանկություն հայտնեցին, Սուվորովն ասաց. «Նեղություն միք կրի, յես ինքս իմ մասին կասեմ. թաղավորներն ինձ զովաբանել են, ղինվորները՝ սիրել, բարեկամներս ինձ զովաբանել են ինձանով, թշնամիները հայհոյել են ինձ, պալատականները ծիծաղել են ինձ վրա: Պալատներում վորլատականները ծիծաղել են ինձ վրա: Պալատներում վորապես Յեղոպոս հանդես գալով՝ առակներով յես ճշմարտություն եմ ասել, հայրենիքի շահի համար յեղել եմ Բալակիրյեյը)* և արագադի պես կանչել եմ ու թմրածներին արթնացրել, իսկ յեթե յես ծնված լինեյի Կեսար, յես նրա

*) Պետրոս I ծաղրածուն:

նման հպարտ կլինեյի, բայց կզգուշանայի նրա արարքներից»:

1794 թվին Սուվորովը յենթադնդապետ դրաֆ Ֆիբրիցիանիին գրել է. «Յես միշտ աշխատասեր ու խնայող եմ յեղել աշխարհիս ամենաթանկագին գանձի՝ ժամանակի նրկատմամբ, ինչպես գործունեյության լայն ասպարեզում, այնպես ել առանձնացած կյանքում, վորից միշտ կարողացել եմ ոգտովել:

Նախագծումները, կշռադատումը մեծ լարումով և կատարումն ել ավելի մեծ յեռանդով, հաճախ համբերությամբ և մասամբ փոփոխական ժամանակի ծայրահեղ ու անհետաձգելի ոգտադործումով,— այս ամենը դրված ինձ հատուկ ձևի մեջ՝ հաճախ ինձ հաղթանակ են բերել բախտի փոփոխամիտ աստվածուհու նկատմամբ»:

Քիչ չեյին, ի հարկե, նաև Սուվորովի յերկրպագունները: Անգլիայի նշանավոր ծովակալ Նելսոնը պարծենում էր նրանով, վոր իր հայրենակիցները նրա և Սուվորովի մեջ նմանություն եյին դառնում:

Լորդ Կլինտոնը նրա մասին այսպես է արտահայտվել. «Այժմ յես դուրս եմ գալիս ամենազիտական ղինվորական ակադեմիայից, վորտեղ դատողություններ եյին արվում ռազմական արվեստի մասին, Հաննիբալի, Կեսարի մասին, զիտողություններ եյին արվում Տյուրենի սխալների, Էլխան Յեվդենիի սխալների մասին, խոսվում էր մեր Մոլթրուկի մասին, սվինի մասին, և այլն և այլն: Դուք յերեկ ցանկանում էք իմանալ, թե վորտեղ է այդ ակադեմիան և ո՛վքեր են պրոֆեսորները: Ապա գուշակեցեք: Յես ճաշում եյի Սուվորովի մոտ»:

Շատ կարգացած լինելը, սուր լեզուն, զարմանալի հիշողությունը Սուվորովին հնարավորություն եյին տալիս կարճ նախադասություններով, պատկերավոր վոճով, կարճատև զրույցներով ընդգրկել բազմաթիվ հարցեր:

Լսելով նրա զրույցը՝ խալաացի մի բանաստեղծ հիացմունքով ասել է. «Իմ յերեակայությունն ինձ փոխադրեց Ադամեմնոնի վրանը, վորտեղ կարծես յես նստած լինեմ

հունական դորափարների խորհրդում և կարծես տեսնում եմ Տրոյայի անկումն ու Ելլադայի հաղթանակը»:

Դրան Սուվորովը պատասխանել է. «Հոմերոսին յես վաղուց յիտելի: Բայց նրա հետ մեր բնական լեզվով ավելի կարճ ծանոթացրեց իմ բարեկամ Յերմիլ Իվանովիչ Կոստրովը: Հոմերոսին սիրում եմ, բայց չեմ սիրում Տրոյայի տառնամյա պաշարումը: Ի՞նչ դանդաղկոտություն, զորքա՞ն փորձանքներ Հունաստանի համար: Չեմ ուզում լեղամեմնոն լինել. յես ջնջի խոսվի արադավաղ Աքիլլեսից: Սիրում եմ Պատրոկլեսի բարեկամին նրա արագաշարժության համար, վորտեղ նա յերևում է, այնտեղ թշնամի չկա: Ինձ խանդավառում է նաև Ոսսիանը, իմ բարեկամը: Յես մշուշի մեջ տեսնում ու լսում եմ Ֆինդալին, վոր բարձր ծայրի վրա նստած նստում է. Ոսկար, հաղթահարիչ զենքի ուժը, խնայիլ թույլ ձեռքը:

Փառք ու պատիվ յերգիչներին: Նրանք արիացնում են մեզ և դարձնում ընդհանուր բարիք ստեղծողներ»:

Այսպես էր Սուվորովը: Պատմական փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, վոր խալական արչավանքի ժամանակ Սուվորովի պլանն ամբողջովին գուգադիպում է Նապոլեոնի պլանին, միայն այն տարբերությամբ, վոր Նապոլեոնն իր զաղափարներն արտահայտել և զեպերից հետո, իսկ Սուվորովը՝ առաջ:

Ամեն տեղ, վորտեղ յերևում էր Սուվորովը, տապալվում էյին զարավոր ամբությունները, փախչում էր հակառակորդը:

18-րդ դարի վերջին տառնամյակում և՛ Թուրքիայում, և՛ Լեհաստանում խոտորեն արգելված էր զորքին ու ժողովրդին ասել, թե այդ նույն Սուվորովն է, վորը 1772 թվին ջարդել է կոնֆեդերատներին և թուրքերին: Հրամայված էր լուրեր տարածել, թե այդ միայն նույն ազգանունը կրող անձնավորություն է, իսկ նախկին նշանավոր Սուվորովը վաղուց է մեռել իր ստացած վերքերից:

Սուվորովի հենց միայն անունն այդպիսի սաբոտաժ էր զցում թշնամիների շարքերում:

Սուվորովի աչքաչափը և ստրատեգիական հանձարը արտահայտվեցին առաջին խզ խոշոր ընդհարման ժամանակ, վերին մասնակցում եր Սուվորովը, Կոնենբերգի մոտ Ֆրեդրիխ 2-րդի նկատմամբ հաղթանակից հետո: «Յեթե յես զլխավոր հրամանատարի տեղը լինեյի, անհապաղ կգնայի Բեռլինի վրա», — ասում եր Սուվորովը:

1789 թվականին Թուրքիայի դեմ մղած պատերազմի ժամանակ նա բազմիցս Պոտյոմկինին առաջարկել և Դանուբ գետը համարձակ անցնելով՝ գնալ ուղիղ դեպի Կոստանդնուպոլիս, ամենակարճ ժամանակում հաշիվ մաքրել Թուրքերի հետ:

Կինբուրնի, Ֆոկլանի, Ռիմնիկի, Իզմայիլի, Պրագայի, Տրեբերայի, Նովիի, Սեն-Գոթարդի և այլ վայրերի հերոս Սուվորովը քառասուն տարվա մարտական գործունեությամբ ընթացքում անմահ փառք ստեղծեց ռուսական զենքի համար:

138 տարի յե անցել նրա մահից հետո, բայց մենք այժմ ել կարող ենք հպարտանալ նրա փառքով: Նա ուսւ ժողովրդին ժառանգություն թողեց այնպիսի զորավարներ, ինչպիսիք եյին նրա աշակերտներ Կուսուկովը և Բադրատիոնը: Սուվորովի աշակերտները 1812 թվին հայրենի յերկրը թշնամու արշավանքից պաշտպանելով՝ հանդուգն նապուլեոնին ցույց տվին, թե ինչպես պետք է ջարդել թշնամուն:

Վերաբերմունքի պարզությունը, ղեկավարների նկատմամբ ունեցած սերն ու անգաղըրում հոգատարությունը, հակիրճ, բայց փայլուն ճառի ուժը, նրա կյանքի աշխատանքային ու հիանալի յեղանակը, ղեկավարական ծառայության նկատմամբ ունեցած սերը, կատարողականությունը, հայրենիքին նվիրվածությունը, — այս ամենը Սուվորովին դարձնում եյին իրեն յենթակա զորքերի անսահմանափակ տիրակալը:

Հազարավոր վերստերով յերթերը, անանցանելի ճակատները, անմատչելի լեռները, ամրոցների պարիսպների քարձրությունը և յարամատների խորությունը խոչընդոտ-

ներ չեյին սուվորովյան մարտիկների համար: Դրա համար ել մենք կարող ենք Սուվորովի անունը համարձակորեն դասել համաշխարհային պատմության խոշորագույն զորավարների անունների շարքում:

Այն մեկ ու կես հարյուրամյակի ընթացքում, վեր մել բաժանում ե Սուվորովից, փոխվել ե եկոնոմիկան, փոխվել ե սպառազինությունը, բանակի կազմակերպումն այն չե, ինչ յեղել ե Սուվորովի ժամանակ, կռիվ մղելու յեղանակներն ել արմատապես փոխվել են: Սակայն մեր որերում, ինչպես և առաջ, առաջադրված նպատակին հասնելու համար հարկավոր ե անսահման քաջություն, հաստատակամություն և համառություն: Սոցիալիստական հայրենիքին նվիրվածությունը, հոգատարությունը մարդու-մարտիկի նկատմամբ և հայրենիքի բարորությունից համար անդալրում աշխատանքն իր վրա — այս բոլոր հատկություններն այժմ ել այնպես թանդ են, ինչպես և առաջ:

Մարդ ուզում ե իր պատմությունը վերջացնել Սուվորովի ժամանակակից ռուս առաջին խոշոր բանաստեղծ Դերժավինի մարգարեական խոսքերով.

Ինչպես ծովերի աղմուկ, ինչպես յերկնքի թնդյուն, —

Հովիտից հովիտ, բլուրից բլուր,

Թավուտից թավուտ, սերնդից սերունդ

Կգնա, կըջի,

Կսուբա, կհնչի,

Միշտ կապի, թե

Ով եր Սուվորովը, —

Ռազմում՝ Այեքսանդր, քաջությամբ՝ ստոյիկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն

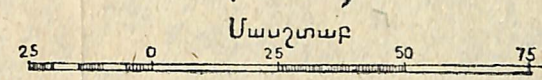
Ռուսաստանը XVIII դարում	3
Սուլթանի մանկությունը և պատանեկությունը	7
Առաջին սիրադուրծությունները	11
Արշավ դեպի Լեհաստան	16
Սուլթանը թուրքիայի դեմ մղած պատերազմում 1773—1774 թ. թ.	23
Կենդանի	28
Փոկչան	33
Ռիմնիկ	38
Իզմայիլ	45
Յերկրորդ արշավանքը Լեհաստան	57
Սուլթանը շնորհազրկված	64
Սուլթանը Իտալիայում	67
Շվեդյարական արշավանքը	86
Դաստիարակություն և ուսուցման սուլթանական սխեմներ	101
Սուլթանը մեծ զորավար	110

Թարգմանիչ՝ Հ. Հարությունյան
Պատ. խմբագիր՝ Հ. Դոնոյան
Տեխ. խմբագիր՝ Լ. Ոհանյան
Կրթադր՝ Ս. Շահբազյան

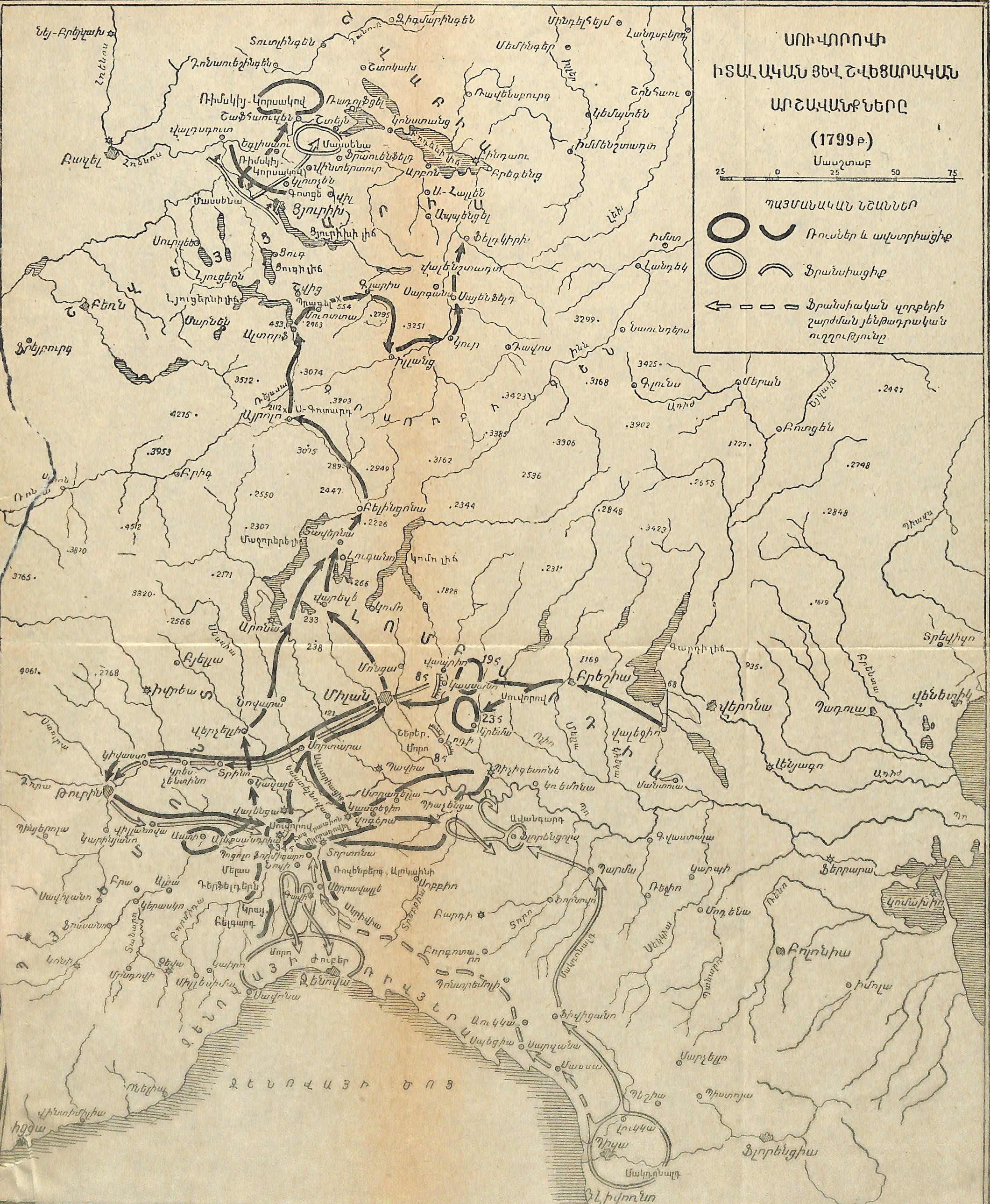
Գլխավոր լիպար Դ. 1883 Պատվեր 234. Հրատ. 4837. Տիրաժ 5000.
Տրված է արտադրության՝ մարտի 13-ին 1939 թ. ստորագրված է տպագրության 25 մարտի 1939 թ.

ՍՈՒՎՈՐՈՎԻ
ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՑԵՎ ՇՎԵՑԱՐԱԿԱՆ
ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ

(1799 թ.)

- ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ
- Ռուսներ և ավստրիացիք
 - Ֆրանսիացիք
 - Ֆրանսիական զորքերի շարժման յենթադրական ուղղությունը

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0217824

40. 816